

KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM

Hittudományi Kar Doktori Iskola

BUDAPEST

Balikó Zoltán

A munka 21. század eleji református teológiai reflexiója

PhD Disszertáció

Doktori Iskola vezetője:
Prof. Dr. Zsengellér József

Témavezető professzor:
Prof. Dr. Szűcs Ferenc

Budapest
2013

Miklós fiam emlékének

Tartalomjegyzék

I.	Hogyan építhető fel a munka református teológiai reflexiója?	7
II.	A munka bibliai teológiai értelmezése	11
II.1.	A munka a teremtéstörténetben.....	13
II.2.	A munka mint teremtési rend.....	16
II.3.	Isten munkája	19
II.4.	Vocatio.....	22
II.5.	A keresztyének munkája.....	23
II.6.	Szabadidő és pihenés.....	26
III.	Történeti áttekintés	28
III.1.	Korai Egyház.....	30
III.2.	Középkor (Aquinói Tamás).....	31
III.3.	Reformáció	33
III.3.a.	Luther	33
III.3.b.	Kálvin	37
III.4.	Kapcsolódás a kapitalista és a szocialista társadalmi berendezkedésekhez	45
III.4.a.	Marxizmus	45
III.4.b.	Taylorizmus/Fordizmus	49
III.4.c.	"A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme"	51
IV.	Jelenkor (XX-XXI. század).....	58
IV.1.	Nemzetközi kitekintés, protestáns szerzők.....	59
IV.1.a.	Emil Brunner : The Divine Imperative (1937)	59
IV.1.b.	Karl Barth, Church Dogmatics: The Doctrine of Creation, III.4.....	61
IV.1.c.	Jürgen Moltmann: Jog az értelmes munkához, 1984 (2007); A játék teológiája 67	
IV.1.d.	Arthur Rich, Business and Economic Ethics, az angol fordítás az 1990-es kiadás alapján	72
IV.1.e.	Miroslav Volf , Work in the Spirit, első kiadás 1991	76
IV.1.f.	Darrel Cosden: A Theology of Work (2004).....	79
IV.1.g.	Esther D. Reed, „Good Work” (2010)	82
IV.1.h.	Ben Witherington III, Work – A Kingdom Perspective on Labor (2011) 84	
IV.2.	Magyar protestáns szerzők	86
IV.2.a.	Theológiai szemle 1958. 4-5, 1964. 11-12 és 1977.11-12 számok.....	86
IV.2.b.	Török István, Etika (1988).....	94
IV.2.c.	Szűcs Ferenc	96
IV.2.d.	Bolyki János, „Teremtésvédelem”	98
IV.3.	A Római Katolikus Egyház társadalmi tanítása.....	101
IV.3.a.	XIII. Leó: Rerum Novarum (1891)	101
IV.3.b.	XI. Pius: Quadragesimo Anno (1931).....	104
IV.3.c.	XXIII. János: Mater et Magistra (1961).....	105
IV.3.d.	II. Vatikáni Zsinat: Gaudium et Spes (1965).....	106
IV.3.e.	VI. Pál: Populorum Progressio (1967).....	106
IV.3.f.	II. János Pál: Laborem Excercens (1981)	106
IV.3.g.	II. János Pál: Centesimus Annus (1991)	109
IV.3.h.	A Magyar Katolikus Püspöki Kar Szociális Körlevele – Igazságosabb és testvériesebb világot! (1996).....	109
IV.3.i.	A munka keresztyén értékelése	110
V.	Kapcsolódó tudományterületek (szociológia-munkapszichológia).....	111

V.1.	Mi a munka?.....	112
V.2.	Munkanélküliség.....	113
V.3.	Oktatás.....	117
V.4.	Globalizáció.....	118
V.5.	A munkával való elégedettség.....	120
V.6.	Munkamánia (Workaholism).....	123
V.7.	Munkahelyi szerepek.....	128
V.7.a.	Betanított munkások (blue-collar workers).....	128
V.7.b.	Menedzserek.....	129
V.7.c.	Szakértők (professionals).....	130
V.8.	A nők a munka világában.....	131
V.9.	ILO (International Labour Organisation / Nemzetközi Munkaügyi Szervezet), www.ilo.org.....	134
V.9.a.	Globális foglalkoztatási trendek 2012/ A még mélyebb álláskrisz megelőzése.....	135
V.9.b.	Globális jelentés a jövedelmekről 2012/13: Jövedelmek és méltányos növekedés.....	136
V.9.c.	Jelentés a munka világról 2012: Jobb munkahelyek a jobb gazdaságért ...	137
V.9.d.	A gyermekmunka helyzetének javulása.....	137
VI.	Reflexió.....	140
VI.1.	Mi a munka?.....	140
VI.1.a.	A munka bibliai értelmezése.....	140
VI.1.b.	Az egyháztörténet példái a reformátorokig.....	141
VI.1.c.	Reformátorok.....	142
VI.1.d.	Jelenkor, protestáns teológusok.....	142
VI.1.e.	Magyar protestáns szerzők.....	144
VI.1.f.	A munka explicit definíciói a különböző forrásokban.....	145
VI.1.g.	A munka mai református értelmezése.....	146
VI.1.h.	A református értelmezés és a kapcsolódó tudományterületek meghatározásainak összehasonlítása.....	148
VI.2.	Munka és társadalom.....	150
VI.2.a.	A római katolikus társadalmi tanítás.....	150
VI.2.b.	Református megközelítés.....	152
VI.2.c.	A munka és társadalom vizsgált területeinek reflexiója.....	156
VI.3.	Munka és ember.....	161
VI.3.a.	A római katolikus társadalmi tanítás.....	161
VI.3.b.	Református megközelítés.....	162
VI.3.a.	A munka és ember vizsgálatának reflexiója.....	165
VI.4.	Munka és átok.....	169
VI.4.a.	Református megközelítés.....	169
VI.4.b.	A munka és átok vizsgálatának reflexiója.....	171
VI.5.	Munka és áldás.....	174
VI.5.a.	Református megközelítés.....	174
VI.5.b.	A munka és áldás vizsgálatának reflexiója.....	175
VI.6.	A reflexió összegzése.....	178
VII.	Összefoglalás.....	180
VIII.	Irodalomjegyzék.....	182

I. HOGYAN ÉPÍTHETŐ FEL A MUNKA REFORMÁTUS TEOLÓGIAI REFLEXIÓJA?

Iskolás korunkban sokan találkozhattunk József Attila „Ne légy szeles...” című versével, leginkább annak második felével, és többnyire az osztály jelmondata formájában.

„(NE LÉGY SZELES...)”

Ne légy szeles.

Bár a munkádon más keres -
dolgozni csak pontosan, szépen,
ahogy a csillag megy az égen,
ugy érdemes.

1935-1937”¹

Jól tükrözi ez a vers azt az ellentmondásos érzést, amivel sokszor a munkánkhoz viszonyulunk. Az egyik fele ennek a tapasztalatnak az, hogy valami elromlott a munka világában, mert sokszor évek kitartó és kemény erőfeszítésének nem látjuk sem anyagilag, sem a megbecsülésben a várt eredményét, de benne van az is, hogy akár a neveltetésünk, vagy saját személyiségfejlődésünk közben átéljük azt a nagyszerű érzést, hogy mennyire kiteljesedhetünk a munkánk során és milyen örömet adhat az eredménye. A teremtéstörténet is arról beszél először, hogy Isten elégedett a munkájával: 1Móz. 1,31 „És látta Isten, hogy minden, amit alkotott, igen jó.” Azután pedig leírja, hogy megromlott az ember munkája az eredendő bűn miatt: 1Móz. 3,19.a „Arcod verejtékével eszed a kenyeret, míg visszatérsz a földbe, mert abból vétettél.” Ez a kettős tapasztalat végighúzódik az egész emberi történelmen. Minden civilizációnak a munka az alapja, mégis a legtöbb ember a különböző társadalmi formációkban leginkább a fáradtságot és a kizsákmányolást tapasztalta meg napi tevékenysége során.

A munkához való viszony minden kor fontos kérdése, így van ez a 21. században is. Amikor reflexióról beszélünk, az első kérdésünk az lehet, hogy mi ennek a tárgya? A

¹ (József old.: (NE LÉGY SZELES...))

válaszunk első megközelítésben az, hogy a munka világa. Ennek azonban nagyon sok jelensége van.

Milyen területeket vizsgáljunk tehát? Ehhez felhasználunk a teológián kívül más tudományágakat, jelesen a szociológiát és a munkapszichológiát. A segítségükkel azokra a területekre mutathatunk rá, amik a tudományos és a közérdeklődés homlokterében állnak, és emellett az egyes jelenségeket adekvát módon írhatjuk le. Ebben a dolgozatban ezeket a témaköröket ismertetjük a „V. Kapcsolódó tudományterületek (szociológia-munkapszichológia)” című fejezetben.² Minden területet áttekintünk magyarországi illetve nemzetközi vizsgálatok alapján.

A református teológia nézőpontjából reflektálunk a munka világának aktuális kérdéseire. Hatókörünknek nem része más világvallások nézetei hasonló tárgyban, illetve a világvallások ilyen szempontú összehasonlítása sem.

Először a Szentírás munkával kapcsolatos helyeit vesszük górcső alá a vonatkozó szakirodalom segítségével a „II. A munka bibliai teológiai értelmezése” című fejezetben. Ezt követően a „III. Történeti áttekintés” című részben először a reformációval bezárólag dolgozzuk fel az egyes időszakokat Korai Egyház; Középkor; Reformáció felbontásban. Ezután a munkával kapcsolatos marxista nézetet ismertetjük, valamint a taylorizmust/fordizmust, hogy lássunk olyan előzményeket, amik meghatározó mértékben befolyásolták azt, hogy a 21. század elején milyen keretei vannak a munkának. Itt kapott helyet Max Webernek „A protestáns etika és a kapitalizmus” szelleme című tanulmánya, és annak magyarországi vonatkozásai is, hiszen Weber nézetei visszatükröződnek mind a mai napig abban, hogy milyen sztereotípiák alapján gondolkodnak sokan a protestáns munkaerkölcsről és annak hatásáról a kapitalizmusra.

A „IV. Jelenkor (XX-XXI. század)” című fejezet három részre oszlik. Az első rész nemzetközi kitekintés időbeli sorrendben, kezdve Emil Brunnerrel (1937) el egészen Ben Witherington-ig (2011). A kiválasztás szempontjai között szerepelt, hogy európai és angolszász szerzők is legyenek közöttük, és a munkával kapcsolatos nézeteik más szerzők könyveiben is szerepeljenek forrásként. Így olyan listát kaptunk, ahol meghatározó református teológusok (Brunner, Barth, Moltmann) mellett olyan kutatók is szerepelnek, akik a munka teológiájáról írtak összefüggő értekezéseket.

² Mi a munka? Munkanélküliség; Oktatás; Globalizáció; A munkával való elégedettség; Munkamánia; Munkahelyi szerepek; A nők a munka világában; A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet.

A második részben magyar protestáns szerzők munkáit ismertetjük. A Theológiai Szemle rendszerváltozás előtti tanulmányai a kor szellemének megfelelően íródtak, és a „létező szocializmus” munkához való viszonyába adnak bepillantást az akkori hivatalos egyházi szemüvegen keresztül. Végül Török István, Szűcs Ferenc és Bolyki János idevonatkozó gondolatain tájékozódunk. Ez a három teológus adja reflexiónkban előadott református nézőpont magyar vonatkozású összetevőjét.

A harmadik részben a római katolikus társadalmi tanítás tárgyunkra vonatkozó részét ismertetjük. Ezzel tanulmányozhatunk egy, a világkeresztyénségen belüli fontos nézőpontot, és ezen túl megfigyelhetjük, hogyan építhető fel egy szisztematikus tanítás, ami aztán a történelmi változásokra reflektálva változik, de ugyanakkor törekszik arra, hogy megőrizze sarkalatos alaptéziseit.

A dolgozat módszertanilag a következőképpen épül fel. A szociológia és a munkapszichológia eszközeivel leírunk jelen korunkat jellemző jelenségeket, amikre aztán a református nézőpont alapján reflektálunk. Ehhez áttekintjük a keresztyénség történetének klasszikus korszakait. Ezután részletesen ismertetjük a témáról publikáló jelenkori (20-21. század) protestáns teológusok megállapításait, és viszonyításként a római katolikus társadalmi tanítás vonatkozó keresztmetszetét.

Ezután következik a reflexió maga („VI. Reflexió”), aminek az elrendezését nem a „V. Kapcsolódó tudományterületek (szociológia-munkapszichológia)” fejezetben tárgyalt jelenségek adják, a munka fogalmától eltekintve, hanem a társadalomhoz és az emberhez való kapcsolata, valamint az, hogy áldásként és átokként egyaránt megtapasztaljuk. A következő módszertani elem a református nézőpont kialakítása az egyes alfejezetekhez kapcsolódóan.

Olyan értelmezésre törekszünk, amelyik a munka bibliai leírásából levezetve alkalmazható a jelenkor viszonyaira, összekapcsolja a hagyományos források, vagyis az egyházatyák, reformátorok, 20. századi tekintélyes református teológusok teológiai tanításában valamilyen módon a munkához kötődő releváns részeket, és több mai protestáns teológus genitívuszos teológiai megközelítését, akik a munka köré építik fel mondanivalójukat. A hagyományos forrásokban a munka a teológiai reflexió részeként általában a tipikus felosztásokon belül, akár több helyen és szporadikusan jelenik meg, míg a „munka teológiája” típusú feldolgozás pedig azzal járhat, hogy a munka kerül a tárgyalás középpontjába.

Barth iránymutatása orientál, és egyben vitára készet, ami a református megközelítés felépítésében is segít minket. „A munkának az életben csak másodlagos fontossága lehet. Egyedüli értelmét az adhatja, hogy felszabadítja az embert, hogy részt vegyen a keresztyén közösség szolgálatában.”³ Pál apostol is, ha szükség volt rá, akkor sátoresztítőként dolgozott, hogy apostoli feladatának meglegyen a gazdasági bázisa. Jelenthet-e többet a munka ennél a keresztyén ember számára? Azt állítjuk, hogy igen, mert Miroslav Volf megközelítését használva az emberi munka Istennel való kooperáció a teremtett világ megörzésében és művelésében, valamint a transzformációjában az eszkaton irányába.⁴ Ez azt is jelenti, hogy napi munkájában Isten gondviselésébe kapcsolódhat bele, ahogy azt Kálvinnál olvashatjuk⁵

Ezután az adott rész témájának megfelelően a V. fejezetben tárgyaltakra a református megközelítés alapján reflektálunk. Az ott leírt jelenségek a társadalom-ember, áldás-átok dimenziókban a kapcsolódás szempontjából fontos helyeken kerülnek tárgyalásra. A dolgozat címében a 21. század azt jelöli, hogy az aktuális történéseket vizsgáljuk. Ehhez felhasználjuk a bibliai teológiai és az eszmetörténeti előkészítést (II-III-IV. fejezetek), ami a reflexió kellő alapját jelenti. Ebből a széles alapozásból következik, hogy ezek a részek adják terjedelemben a dolgozat szignifikáns részét.

³ (Barth, 1951 (2010) old.: 550)

⁴ (Volf, 2001 old.: 94-102)

⁵ III.3.b Kálvin 1 Munka és pihenés

II. A MUNKA BIBLIAI TEOLÓGIAI ÉRTELMEZÉSE

A „munka” szó pontos bibliai definíciója komoly nehézségekbe ütközik, mert széles jelentéstartalmat hordoz, el egészen Isten teremtő munkájától a rabszolga napi robotjáig⁶. Éppen ezért az egyes előfordulási helyek rendszerezése és előadása már teológiai álláspontokat is tükröz. Ilyen lehetséges struktúrát szemléltet például az Erkölcsteológiai Tanulmányok XIII. kötete:⁷

- A munka az Ószövetségben⁸
 - A munka a jahvista teremtéselbeszélésben;
 - Az emberi munka eredménye, következménye;
 - A munka eredményének többértelműsége;
 - A munka és nyugalom:
 - Az éjszakai pihenés és a munka;
 - A munka és a szabbat nyugalma;
 - A nyugalom és a pihenés mint hitvallás;
 - A munka megváltó ereje.
- Munka az Újszövetségben⁹
 - Az Újszövetség szóhasználata;
 - Krisztus és a munka:
 - A veszendő munka;
 - A munka pozitív értéke;
 - A munka az apostoli levelekben:
 - Szent Pál és a munka;
 - Szent Jakab és a munka.

Alan Richardson *The Biblical Doctrine of Work* című műve több, a munka teológiájával foglalkozó angolszász szerző könyveinek bibliográfiáiban megjelenik, és így

⁶ (Richardson, 1963 old.: 11) „Mindent magában foglal, Isten teremtő munkájától fogva az átlagos rabszolga fáradozásáig.”

⁷ (Tarjányi, 2012 old.: 7-41)

⁸ (Soltész, 2012 old.: 7-23)

⁹ (Deli, 2012 old.: 23-41)

beleépül a munka teológiájáról írt értekezésekbe.¹⁰ Ő a következő jelentési csomópontokat jelöli ki:¹¹

- A Teremtő Isten „munkája”;
- „Kreatív” munka és képességek;
- A munka mint teremtési rend;
- A teremtéstörténet tanítása;
- Krisztus „munkája”;
- A keresztyének valódi „munkája”;
- Vocatio az Újszövetségben;
- A munkások kötelességei az Újszövetségben;
- Krisztus a munka teremtési rendjének beteljesítője;
- Szabadidő és pihenés;
- Munka és megigazulás;
- Munka és istentisztelet.

„A munka bibliai tanának univerzalitása és határai”¹², „A munka felajánlása (offering)”¹³ és „Az Eucharisztikus felajánlás (oblation) kezdeti tana”¹⁴ fejezetek nem tartoznak szorosan a munkáról szóló bibliai locus-ok vizsgálatához.

Jómagam a következő pontok szerint csoportosítom az egyes locus-okat, felhasználva a fenti struktúrák elemeit:

- A munka a teremtéstörténetben
- A munka mint teremtési rend
- Isten munkája
- Vocatio
- A keresztyének munkája
- Szabadidő és pihenés

¹⁰ (Witherington III, 2011), (Cosden, 2004), (Volf, 2001)

¹¹ (Richardson, 1963 old.: 5)

¹² (Richardson, 1963 old.: 47-50)

¹³ (Richardson, 1963 old.: 65-66)

¹⁴ (Richardson, 1963 old.: 69-75)

II.1. A munka a teremtéstörténetben

A bűneset következménye miatt a munka megtapasztalása az ember számára ellentmondásos az egész történelemben, és a korszellem sokszor a negatív hatásokat hangsúlyozza ki, holott a teremtéstörténet képe ennél sokkal árnyaltabb és biztatóbb.

A munka megjelenése a világban nem a bűn következménye, hanem Isten teremtési akaratának része, amiben az ember örömet találhat.¹⁵ Istennek ez az áldása indul el, és terebélyesedik ki a Genézis könyvének első fejezeteiben:

- (1Móz.1,28) „Isten megáldotta őket és ezt mondta nekik Isten: Szaporodjatok, sokasodjatok, töltsétek be és hódítsátok meg a földet. Uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain és a földön mozgó minden élőlényen!”

A P forrás von Rad szerint erős kifejezéseket (letipor, leigáz és tapos, uralkodik) használ arra, hogy az ember feladata a világban az, hogy Isten hatalmának képviselője legyen.¹⁶ Dr. Tóth Kálmán magyarázatában ezt a teremtett világ fölötti uralkodásra adott hatalmat abból a szempontból közelíti meg, hogy az embernek az a célja, hogy megfejtse a teremtés titkait, és felhasználja a maga számára annak értékeit.¹⁷ Azt mondhatjuk tehát, hogy az ember különleges helyzetben van a többi élőlényhez képest, és ebből következnek feladatai is.

- (1Móz. 2,5) „...Ember sem volt, aki a termőföldet megművelje.” ; (1Móz. 2,15) „És fogta az ÚRisten az embert, elhelyezte az Éden kertjében, hogy azt művelje és őrizze.”; (1Móz. 2,18) „Azután ezt mondta az ÚRisten: Nem jó az embernek egyedül lenni, alkotok hozzáillő segítőtársat.”

A jahvista műhöz tartoznak a 2. rész 5-ik, 15-ik és 18-ik versei, egy önmagában is egyfajta teremtéstörténetként értelmezhető leírásban.¹⁸ Az uralkodásról, mint az ember egyik alapfeladatáról a hangsúly a művelésre és a megőrzésre helyeződik át, ugyanakkor a három tevékenység jól integrálódik, hiszen az utóbbi kettő csak kellő meghatalmazás birtokában lehet hatékony. Westermann is azt erősíti, hogy az uralkodás nem az önkényt jelenti, hanem azt, amikor egy uralkodó a rábízottakért

¹⁵ (Richardson, 1963 old.: 23) „Ezzel szemben azt kell hangsúlyoznunk, hogy a munka Isten szándéka az emberi fajjal a bűntől függetlenül.”

¹⁶ (Rad, 2000 old.: 124-125)

¹⁷ (Tóth, 1981 old.: 141) A 8. zsoltár is az embernek ezt a használati jogát fogalmazza meg: „Zsolt. 8,7-9 „Úrrá tetted kezéd alkotásain, mindent a lába alá vetettél: a juhokat és marhákat mind, még a mezei vadakat is, az ég madarait, a tenger halait, amelyek a tenger ösvényein járnak.”

¹⁸ (Tóth, 1981 old.: 142)

felelősséget vállal és jólétüket megalapozza.¹⁹ A munka tehát már kiindulásában olyan értelmezési környezetbe ágyazódik bele, ami a természetes határait is kijelöli. Napjaink nyelvén ez úgy is hangozhat, hogy a gazdasági fejlődés pályájának fenntarthatósága az emberi faj globális felelőssége. Visszatérve magához a bibliai elbeszéléshez, von Rad érzékletesen szemlélteti, hogy a jahvista író története az ember közvetlen környezetével foglalkozik,²⁰ amelyet Isten úgy rendez be, hogy megteremt a földművelés lehetőségének a feltételeit, és az ember színre lép, hogy megművelje azt, és a környezetét megőrizze.^{21,22} Az ember nincs egyedül Istentől kapott feladatainak az elvégzésében, hiszen segítőtársat kap, az asszonyt. A férfi és a nő közösségének összetett jelentéstartalmából tárgyunk miatt önkéntelenül is adódik az, hogy a munkában is egymásnak segítőtársai, tehát a családi közösség egyben munkaközösség is, ahogy ez így volt mindig is az emberiség történelmében.

- (1Móz. 4,2.) „...Ábel juhásztor lett, Kain pedig földművelő.”; (1Móz. 4,17) „...Majd várost épített Kain...”; (1Móz. 4,20-22) „...Ő lett a sátorlakók és pásztorok ősatyja. Testvérének Júbál volt a neve. Ő lett minden citerás és fuvolás ősatyja. Cillá is szült: Túbalkaint, mindenféle réz- és vasszerszám kovácsmesterét,...”

A földművelés eredményeként megjelenő társadalmi fejlődést mutatja be ezután a bibliai író. Azt láthatjuk, ahogy egyre szerteágazóbbá és sokszínűbbé válik az ember munkája, és nagyon sok más foglalkozás is megjelenik (például: állattenyésztő 1 Móz. 4,1; sátorlakók és városlakók 1Móz. 4,17,20; kézművesek 1Móz. 4,22; borászat 1Móz. 9,20k; építészet 1Móz. 11,3).^{23,24}

Ugyanakkor az emberi munka a bűneset következményeként átok alá került, amelynek hatása végighúzódik az egész emberi történelmen: (1Móz. 3,17.b) „legyen a föld átkozott miattad, fáradsággal élj belőle egész életedben!”. Az emberi létezés minden területét megterheli az eredendő bűn következménye, és ugyanaz a tevékenység, a földművelés, ami az 1 Móz. 2,15-ben az ember aktív életének egyik alapfeladatát is jelentette, az 1Móz.

¹⁹ (Westermann, 1993 old.: 95)

²⁰ (Rad, 2000 old.: 127)

²¹ (Tóth, 1981 old.: 142) „Az ábrázolás szerint a földnek az a rendeltetése, hogy kenyértermő „kultúrföld” legyen, ehhez pedig két tényező volt szükséges: az egyik az eső, a másik maga földművelő ember.”

²² (Wolf, 2001 old.: 161)

²³ (Wolf, 2001 old.: 161)

²⁴ (Westermann, 1993 old.: 96) „Az emberi munka növekedésével és szerteágazásával együtt jár a munkamegosztás kifejlődése.”

3,23-ban már az Édenből való kiűzetés céljává válik: (1Móz. 3,23) „kiűzte az ÚRisten az Éden kertjéből, hogy művelje a földet, amelyből vétetett.”²⁵ A munkához ezután visszavonhatatlanul a kettőség érzete társul, vagyis az áldás és az átok. Fontos ugyanakkor megjegyeznünk, hogy ez nem dualisztikus szemlélet, hiszen előbb a feladatot kapta meg az ember, és abban az áldást találta meg először, és a bűneset változtatta meg a munkához való viszonyát.

Súlyos konfliktusok színterévé válik a munka világa, amint azt Káin és Ábel története is szemlélteti.

- (1Móz. 4,2-5) „... Ábel juhásztor lett, Kain pedig földművelő. Egy idő múlva Kain áldozatot vitt az ÚRnak, a föld gyümölcséből. Ábel is vitt az elsőszülött bárányokból, a kövérjükből. Az ÚR rátekintett Ábelra és áldozatára, de Kainra és áldozatára nem tekintett.”

Káin és Ábel egyben két foglalkozás, és az ahhoz kötődő eltérő kultuszok képviselői is, ami konfliktusuk alapjává válik.²⁶ Hogy miért Ábel és nem Káin áldozatát fogadta el Isten? Erre több magyarázatot is találunk. Kálvin szerint nem Ábel hálaáldozata volt kedves Isten előtt, hanem maga a személy.²⁷ Ez a magyarázat Isten kegyelmi kiválasztása alapján közelíti meg a testvérpár történetét.

Azt az értelmezési lehetőséget is érdemes azonban nyitva tartanunk, hogy az izráeli kultusz a véresáldozatra épült, és így ennek elsőbbsége volt a föld termésének felajánlásával szemben. Annál is inkább, mert a földművelés a maga rendjével és kultúrájával összekötötte Izráelt a szomszédos népekkel, és így a bálványimádás átvételének csatornájává is válhatott, ahol is az áldozat inkább egy kereskedelmi tranzakcióra hasonlított, amikor a do ut des elve alapján az istenségnek már az áldozat tényére pozitívan kellett válaszolnia. Izráel Istene viszont korlátlan hatalmú („Vagyok, aki vagyok”). Megállapíthatjuk tehát, hogy a munka világa elválaszthatatlanul kapcsolódik a kultuszhoz, illetve azt, hogy az eredendő bűn súlyosan terhel minden emberi kapcsolatot és tevékenységet.²⁸

²⁵ (Wolf, 2001 old.: 161) „ebben az esetben azonban nem azért, hogy azzal az ember teremtésének értelmét nevezze meg, hanem arról, mint az édenből való kiűzetés céljáról beszél.”

²⁶ (Tóth, 1981) „Tragikus összetűzésüknek a kiindulópontja: istentiszteletük.”

²⁷ (Calvin, Commentary on Genesis - Volume 1 old.: 132) „Mózes nemcsak azt állítja, hogy maga az áldozat volt kedves Isten előtt, hanem az áldozattevő személyével kezdi, amivel kifejezésre juttatja, hogy csak azoknak a munkáját tekint kegyesen, akiket korábban már elfogadott.”

²⁸ (Pákozdy, 1980 old.: 62) „Káin azonban kanaáni »agrikultura« (cultus agris) mágikus praktikájával akarja kicsikarni a termőföld termőképességét, ezért embervérrel, a testvére vérével trágyázza meg a földet (4,8). De

Ebből következik az is, hogy minden társadalmi szerkezetben található olyan nagy létszámú csoportok (például ókori rabszolgák), akik az átok következményeivel sokkal erősebben sújtottak, mint mások. A munkával vissza lehet élni, és így átokká válhat. Az ember hatalma a teremtett világ felett éppen ezért Isten akarata által korlátozott.²⁹

II.2. A munka mint teremtési rend

A teremtési rend mint kifejezés Brunnertől származik.³⁰ Mindemellett a munkával kapcsolatban mellette szól a dolgozat szempontjából az is, hogy amennyiben a reflexióban a hangsúlyt csak arra helyezzük, hogy a bűneset rontása következtében mennyire kevés maradt meg Isten rendeléséből, akkor azt is elveszítjük, hogy a munka az ember létezésének alapstruktúrájához tartozik. Ilyen módon az ember tehát alaptermészete szerint munkás. A modern korban például a tömeges munkanélküliség ennek a teremtési rendnek a sérülését jelzi. Mindezek után megvizsgáljuk, hogy az Ószövetség és az Újszövetség hogyan beszél a munka ezen aspektusáról.

Az Ószövetség fontos tapasztalata, hogy az ember munkája folyamatosan jelen van az életében, a maga ciklikusságával, és nem ér véget, valamint a létfenntartáshoz elengedhetetlen. Emellett ezt a tevékenységet a természet rendjének megfelelően végzi.³¹ Ezt mutatja a 104. zsoltár leírása is: (Zsolt. 104,19) „Te alkottad a holdat, hogy jelezze az ünnepeket, és a napot, amely ismeri pályáját. Ha sötétséget támasztasz, éjszaka lesz, amikor nyüzsög az erdő mindenféle vadja, az oroszlánok zsákmányért ordítanak, sürgetve Istentől eledelüket. Ha felragyog a nap, visszahúzódnak, és tanyáikon heverésznek. Az ember munkába indul, és dolgozik egészen estig.” A Jubileumi Kommentár szűkszavú a 10-23-ik versek magyarázatát illetően, de megállapítja, hogy Isten a teremtett földet célszerűen rendezte be.³² Az ember munkája is eszerint szervezett, megvan például a természetes ritmusa. Megjegyezhetjük, hogy korunkban a legkülönbözőbb munkaszervezési módszerekkel igyekeznek a termelés hatékonyságát maximalizálni, és ezek között sok olyan is van, ami éppen ezt e természetes ritmust szünteti meg, például a három műszakos munkarend, vagy az úgynevezett folyamatos műszak. Kálvin

a termőföld, amely egy szörnyetegként megnyitotta »száját«, hogy beigya a testvérért, ezen az úton nem adhatja termőerejét Kainnak.”

²⁹ (Brunner, 1937 old.: 391)

³⁰ (Brunner, 1937 old.: 291) „Ebben a részben azt próbáljuk megmutatni, hogy az egyedi társadalmi csoportosulások az ember természetéből származnak. Leírjuk speciális jellegzetességeiket. A következő öt fejezet ezeket a »rendeket« tárgyalja részletesen.” A „rendek” használatának további részleteit és kritikáját a „IV.1.a Emil Brunner : The Divine Imperative (1937)” című részben olvashatjuk.

³¹ (Richardson, 1963 old.: 19-23)

³² (Módis, 1981 old.: 569)

magyarázata is a természetes ritmusra utal, ami Isten gondviselésének újabb jele, hiszen az ember nappal tudja biztonsággal végezni a munkáját, amikor a vadállatok visszahúzódnak.³³

A munkához való viszonya egy társadalomnak sokat elárul az alapértékeiről. A bibliai írók számára a fizikai munka nem volt lealacsonyító, királyok esetében is olvashatunk róla: (1Sám. 11,5.a) „Saul pedig éppen a mezőről jött ökrei után.”; (1Sám. 16,11.a) „Majd megkérdezte Sámuel Isaitól: Minden fiad itt van? Hátra van még a legkisebb - felelte ő -, de ő éppen a juhokat őrzi.”. A bölcsességirodalom a szorgalomnak eredményességet tulajdonít, és a munkához való hozzáállás a társadalmi viszonyokat is meghatározza: (Péld. 12,24) „A szorgalmasak uralkodni fognak, a lusta pedig robotolni fog.”; (Péld. 19,15) „A restség mély álomba merít, és a lusta ember éhezik.”. A tapasztalt szabályok mellett azonban Isten szabadon közbeavatkozhat: (Zsolt. 127,1) „Ha az ÚR nem építi a házat, hiába fáradoznak az építők. Ha az ÚR nem őrzi a várost, hiába vigyáznak rá az örök.”.³⁴

Ehhez hasonlóan vélekedik Soltész János is. Szerinte a bölcséleti irodalomban a munka eredménye kerül elő hangsúlyos kérdésként. Az egyik megfogalmazott válasz az, hogy a szorgalom eredményes, és ezzel szemben a lustaság elszegényít: (Péld. 10,4) „Aki lustán dolgozik, elszegényedik, de a szorgalmas munka meggazdagít.”; (Péld. 6,6) „Eredj a hangyához, te rest, figyeld, hogy mit tesz, és okulj!”. A különbségek értékelésénél számít, hogy az egyének aktuális helyzetében a szorgalmas munkának vagy annak hiányának milyen szerepe van: (Péld. 13,4) Vágyakozik a lusta lelke, de hiába, a szorgalmas lelke pedig bővelkedik.”. Fontos megállapítás, hogy a társadalmi törvényszerűségek mellett a teljes emberi élet megismeréséhez Isten aktív jelenlétével is számolni kell a világban. Ez átírja a sikeresség kritériumait is: (Péld. 15,16) „Jobb a kevés az ÚR félelmével, mint a sok kincs, ha nyugtalanság jár vele.”.³⁵

A szegénység és a munka összefüggése több dimenzióban is megjelenik a Szentírásban, és a szegénység okaira különböző magyarázatokat is találhatunk, ahogy arra Szűcs Ferenc tanulmányában rámutat. Az egyik maga az emberi felelőtlenség, ahogy az előbb azt olvashattuk. További ok lehet a háborúk és természeti csapások eredménye, amit sokszor Isten ítéletének láttak: (1Kí. 17,1) „A Gileádban lakó tisbei Illés ezt mondta Ahábnak: Az élő ÚRra, Izráel Istenére mondom, akinek a szolgálatában állok, hogy

³³ (Calvin, Commentary on Psalms - Volume 4 old.: 149) „Ha Isten nem korlátozná a ránk veszélyes vadállatokat, akkor az emberi faj gyorsan kihalna.”

³⁴ (Wolf, 2001 old.: 164-166)

³⁵ (Soltész, 2012 old.: 9-14)

ezekben az esztendőkből nem lesz sem harmat, sem eső, hanem csak az én szavamra.” Nincs mindig azonban ok-okozati összefüggés a szegénység és a bűn büntetésének viszonyában, ahogyan az Jób könyvében is látható. Szűcs Ferenc végül a szociális értelemben gyökértelessé válást jelöli meg negyedik okként.³⁶ Ezzel összefüggésben Troeltsch szerint Jézus nem tartja a szegénységet önmagában értékesnek, de az ételnek és a munkának sincs önmagában etikai értéke, amennyiben ezek a mindennapi élethez szükségesek. Az embernek az adott napot kell megélnie, bízva Isten gondoskodásában, aki lehetővé teszi, hogy mindenki a munkájából megéljen, ugyanakkor a vagyon veszélyeket rejteget tulajdonosa lelki egészsége szempontjából.³⁷

Az Újszövetségben a munka a keresztyénség számára Isten teremtett világának fontos alkotóeleme. A Szentírás több utalása a görög kultúrával való találkozás feszültségét mutatja a különböző nézőpontok miatt: (1Thessz. 4,11.b) „tegyétek a magatok dolgát, és saját kezetekkel dolgozzatok, ahogyan elrendeltük nektek.” Kittel szerint Pál apostol természetes módon veszi át a kétkezi munka, és azon keresztül az önellátás magasra értékelését az ószövetségi tradícióból, és szemléletében a munka a hit gyümölcsevőé válik.³⁸ Az ebből következő életmód a megszentelődés részévé lesz. A munka és ezen belül a kétkezi munka tehát nem kezelhető lenézéssel, amint a korabeli pogány gondolkodásban általánosan elterjedt volt.³⁹ Az előző fejezetben kifejtettük, hogy a munka isteni parancsa a bűneset előtti, ezért alapértelme szerint nem bűn és átok (1 Móz. 2,15; 1Móz 1,28).⁴⁰ Ez elkerülhetetlenül maga után vonja a gazdasági élet létrehozását és fenntartását. Ezen a körön belül pedig az ember szerepe nem lehet passzív, hanem aktív: (2Thessz. 3,10.b) „ha valaki nem akar dolgozni, ne is egyék.”⁴¹ A szorgalmas munka összekapcsolódik Krisztus

³⁶ (Szűcs, 2012 old.: 23)

³⁷ (Troeltsch, 1931 old.: 59) „Ez a nézet annak a vallási radikalizmusnak is a kifejezése, amely nem lát semmiben sem erkölcsi értéket, ami nem direkt módon kapcsolatos a vallással.” Tegyük hozzá, hogy a mindennapi megélhetésen túl azonban, hogy a munka mögött meghúzódó szándék (Barthnál fogunk találkozni a „belső munka” fogalmával) a cselekvést is erkölcsi tetté teszi. Ezt láthatjuk az irgalmas samaritanus példázatában (Lk. 10,33).

³⁸ (Kittel, 1985 old.: ergon - (G2041))

³⁹ (Czeglédy, 1981 old.: 278) „Pál apostol azonban kezdettől fogva mind szóban mind a saját példájával hangsúlyozta, hogy a megszentelődés a munkás, aktív élet parancsát is magában foglalja.” ; „A bérmunkáról és a fizikai munkáról még a nagyevű Ciceró is megvetéssel tudott szólni.”

⁴⁰ (Török, 1988 old.: 206)

⁴¹ (Brunner, 1937 old.: 398)

eljövetelének várásával ebben a levélben, és „mutatja, hogy az egészséges reménység szorgalmas munkára ösztönöz.”⁴²

A munka tehát mind az ószövetségi, mind az újszövetségi szemlélet szerint Istentől rendelt szükséges része az ember életének, amelyen keresztül Isten az ő áldását közvetíti. Éppen azért a teremtési rendek sorába tartozik.

II.3. Isten munkája

Isten teremtő munkája leírásánál sok esetben antropomorf kifejezésekkel találkozunk. A teremtéstörténet jahvista forrása ilyen szemléletű. Az (1Móz. 2,7) „Azután megformálta az ÚRisten az embert a föld porából, és élet leheletét lehelte orrába.” mindezt jól ábrázolja. Tóth Kálmán ezt azzal magyarázza, hogy így szemléletesebbé válik a leírás.⁴³ Hiebert szerint a jahvista író a vallási élet kifejezéseit a családi és rokoni kötelek leírásához közelíti, és az antropomorfizmusa a történet megértését hivatott segíteni.⁴⁴

További jellemző előfordulási helyek:

- (Zsolt. 8,4) „Ha látom az eget, kezéd alkotását, a holdat és a csillagokat, amelyeket ráhelyeztél,”
- (Zsolt. 19,2) „Az eget hirdetik Isten dicsőségét, kezének munkájáról beszél a menny.”
- (Zsolt. 33,6) „Az ÚR igéje alkotta az eget, egész seregét szájának lehelete.”
- (Zsolt. 148,69) „mindörökre helyükre állította őket, rendelkezést adott, melytől nem térnek el.”

A papi iratban Isten teremtő munkájának leírása transzcendensebb módon jelenik meg, azaz teremtő igeként: 1Móz. 1,1-2,3; például: 1Móz. 1,3 „Akkor ezt mondta Isten: Legyen világosság! És lett világosság.” A papi szerző szemlélete világértelmezésének hierarchikusságából és a papság helyzetéből adódik.⁴⁵

A bölcsességi irodalomban az isteni bölcsesség megszemélyesítése kézművesként hordozza Isten teremtő munkájának jelentését: (Péld. 8,30) „én már mellette voltam, mint kedvence, és gyönyörűsége voltam minden nap, színe előtt játszadozva mindenkor.”. Ennek példáit láthatjuk a deuterokanonikus irodalomban is: (SalBölcs 7,22) „Mert lélek

⁴² (Czeglédy, 1981 old.: 286)

⁴³ (Tóth, 1981 old.: 142) „A 7. v.-ben az ember teremtését a „formálta” szó teszi szemléletessé, amely szó a fazekasmester munkájára használatos, amikor az agyagból edényt készít.”

⁴⁴ (Hiebert, 2009 old.: 5)

⁴⁵ (Hiebert, 2009 old.: 5)

lakozik benne, értelmes, Szent,”; (SalBölcs 8,5) „Ha pedig a vagyon az életben kívánatos kincs, ki gazdagabb a bölcsességnél, aki a mindenségért fáradozik?”; (SalBölcs 14,2) „Mert a hajót ugyan a nyereségvágy találta ki, de építője a bölcsesség volt.”; (JSirá 24, 1-22). Az elmozdulás az antropomorfizmusokból nem a kézműves munka degradációját jelenti, mint a görögöknél, hanem a környező népek isteneivel való összehasonlíthatóság megszüntetését: (Zsolt. 86,8) „Nincs hozzád hasonló, Uram, az istenek között, műveidhez fogható nincsen.”; (Ézs. 55,11) „ilyen lesz az én ígém is, amely számból kijön: nem tér vissza hozzám üresen, hanem véghezviszi, amit akarok, eléri célját, amiért küldtem.”.⁴⁶

Az Újszövetségben Isten munkáját Jézus Krisztus bizonyágtétele szemlélteti. Az evangéliumok nem tudósítanak arról az időről, amikor ácsként dolgozott, de mégis jelentősek ezek az évek, hiszen a kétkezi munka világában szerzett tapasztalatai átszövik példázatait, és megmutatják az emberi munka méltóságát.⁴⁷ Jézus tanításának fontos része tehát a munka világa, példázataiban a legkülönbözőbb foglalkozások szerepeltek (földművesek, szőlőművelők, pásztorok, szolgák, rabszolgák, háziasszonyok, koldusok, napszámosok, bérlők, gyöngykereskedő, katonák, kapuőr, sáfár).⁴⁸ Jézus názáreti látogatásán azonban foglalkozására lekicsinylően mutatnak rá a helyiek: (Mk. 6,3.a) „Nemde az ács ez,” ács = τέκτων, aminek kézműves az általános jelentése, de hagyományosan ács értelemben fordítják. Az, hogy ismerik családját és foglalkozását, maguk közül valónak érzik. Ez pedig azt erősíti bennük, hogy ő nem lehet a Messiás.⁴⁹

A munka világából vett példázatain és az egyes társadalmi csoportok helyzetének ismeretén túl, Jézus messiási munkája egyesül Isten munkájával. Pál apostol ezt az Istentől kapott feladatát úgy írja le, hogy Jézust szolgáló értelemben is jellemzi: (Fil. 2,7) „hanem megüresítette önmagát, szolgáló formát vett fel,”; δούλος= rabszolga az antik társadalomban. Kittel magyarázatában a kifejezés megmutatja Jézus Krisztus dicsőségét a testlételemben mint kenózisának az alsó pontját.⁵⁰ Sarkadi Pál kiemeli, hogy Jézus ebben a megüresítésben a legnagyobb.⁵¹ Moltmann Kittellel ellentétben párhuzamot von az Úr Szenvedő szolgálója ézsaiási értelmezésével. Szerinte ez a szolgáló munka, a megváltás nehéz

⁴⁶ (Richardson, 1963 old.: 12-14)

⁴⁷ (Richardson, 1963 old.: 44-47)

⁴⁸ (Bolyki, 1998 old.: 40) „Jézus életéből és tanításából kitörölhetetlen a munka és a munkás. Gyámjapja ács volt és őt is annak nevezték, bizonyára joggal. (Mk 6,3).”

⁴⁹ (Varga, 1981 old.: 49)

⁵⁰ (Kittel, 1985 old.: δούλος - G(1401)) ”Nem szükséges Ézs. 53-mal párhuzamot vonni, ahol a país theú szerepel a héber kifejezés fordításaként.”

⁵¹ (Sarkadi Nagy, 1981 old.: 262) „A megüresítés azt is jelenti, hogy olyan formát vett fel, melyen nem volt látható, hogy Ő Isten és Úr.”

munkája Ézsaiásnál már fellelhető, a teremtés pedig ehhez képest viszonylag egyszerű feladat volt. (Ézs. 43,24) „Hanem te voltál az, akinek én szolgáltam vétkeid miatt, te voltál az, akiért fáradoztam bűneid miatt.”⁵²

A megváltói munka további értelmezése látható Jánosnál: (Jn. 4,34) „Jézus ezt mondta nekik: „Az én eledelem az, hogy teljesítem annak akaratát, aki elküldött engem, és bevégezzem az ő munkáját.” ἔργον=munka, cselekedet vagy (Jn. 5,17) „Jézus így szólt hozzájuk:» Az én Atyám mind ez ideig munkálkodik, én is munkálkodom.«”; ἐργάζομαι=működik, munkálkodik. Ez a munka egyszer és mindenkorra beteljesedik a kereszten: (Jn. 19,30) „Elvégeztetett!”⁵³ Richardsonnak ezt az elemzői gondolatívét érdemes megvizsgálnunk az egyes állomásainál. Mind a három igehely más-más aspektusból világítja meg Jézus küldetéstudatát:

- (Jn. 4,34): Az eledel (βρώμα) ebben az esetben azt a lelki eledelt jelenti, amit Jézus is ígér az őt követőknek;⁵⁴ (Jn. 6,27) „Ne veszendő eledelért fáradozzatok, hanem az örök életre megmaradó eledelért, amelyet az Emberfia ad majd nektek, mert őt pecsétjével igazolta az Isten.” Isten akaratának cselekvése olyan erős meghatározottság Jézus számára, hogy ez táplálja, élteti.⁵⁵
- (Jn. 5,17): Jézus a Betesda tavánál szombaton gyógyítja meg az egyik beteget, és ezt kéri számon rajta. Az ἐργάζομαι jelentheti az emberi munkát és az isteni cselekvést is, de itt Jézus az utóbbival azonosítja gyógyítását, és ezt a környezete pontosan érthette, hiszen a judaizmus Istent alaptermészete szerint aktívnak tételezte fel.⁵⁶ Jézus nyíltan is Isten Fiának mondja magát, és kijelenti, hogy mindenben őt követi.⁵⁷
- (Jn. 19,30): A τελέω perfectuma befejezettségre utal, de nem úgy, hogy sikertelenül ért véget az élete, hanem úgy, hogy célját elérte, ahogy főpapi imájában áll. (Jn. 17,4) „Én megdicsőítettelek téged a földön azzal, hogy elvégeztem azt a munkát, amelyet rám bízál, hogy elvégezzem.”⁵⁸ Az LXX nyomán a τελέω-nak a Zsidókhoz írt levélben való használata, például: (Zsid. 10,14) „Mert egyetlen

⁵² (Moltmann, 1972 old.: Loc. 547/2623) „A semmiből való teremtés viszonylagosan könnyű feladat a bűnösök megváltásához képest.”

⁵³ (Richardson, 1963 old.: 28-31)

⁵⁴ (Kittel, 1985 old.: bróma - (G1033))

⁵⁵ (Kiss, 1981 old.: 106)

⁵⁶ (Kittel, 1985 old.: érgon - (G2041))

⁵⁷ (Kiss, 1981 old.: 108) Kittelhez hasonló értelmű dr. Kiss Sándor megállapítása is: „Az Atya munkája viszont szüntelenül tart, tehát szombaton sem szűnik meg.”

⁵⁸ (Kiss, 1981 old.: 131)

áldozattal örökre tökéletessé tette a megszentelteket.”, azt a jelentést hordozza, hogy Krisztus, szemben az Ószövetség papjaival, megállhat Isten színe előtt. Mindezt engedelmességével bizonyította.⁵⁹

II.4. Vocatio

Az isteni elhívás az Ószövetségben a királyi vagy próféta tisztségeken kívül megjelenik különleges képességű (kreatív) munkások elhívásában is. „Az Ótestamentum világában a természetes adottságok és a természetfeletti adományok nem mindig különülnek el élesen. Jó példa erre a szent sátor építőinek, Besalélnak és Aholiábnak esete, „akiknek elméjébe tudományt adott az Úr”. (2Móz 36,1).”⁶⁰

Az ipari társadalmakban a kreatív munka (művészetek, tudományok) nagy tömegek számára nem megvalósítható cél. A Szentírásban is limitáltan találkozhatunk a munka ilyen fajta értelmezésével. Ott viszont a szent sátor elkészítését végzik el erre kiválasztott emberek:

2Móz. 35,30-35;

„Akkor ezt mondta Mózes Izráel fiainak: Nézzétek! Az ÚR név szerint elhívta Becalélt, Húr fiának, Úrának a fiát Júda törzséből. Betöltötte isteni lélekkel, bölcsességgel, értelemmel és képességgel mindenféle munkára, hogy terveket készítsen az arany, az ezüst és a réz feldolgozására, a foglalatba való kövek vésésére, fafaragásra és mindenféle tervezőmunka elvégzésére. Azzal a képességgel is felruházta, hogy tanítson a Dán törzséből való Oholiábbal, Ahíszámák fiával együtt. Nagy hozzáértéssel ajándékozta meg őket, hogy el tudjanak készíteni mindenféle faragó, szövő, hímző és takácsmunkát kék és piros bíborból, karmazsin fonálból és lenfonálból, és elvégezzenek minden munkát és terveket készítsenek.”

A bibliai irodalomban a munkát hétköznapi értelemben használják és általában a fáradtság is kapcsolódik az értelmezéséhez. A munkás képességei Isten áldásának eredménye (Ézs. 28,23-29; Ézs. 28,29 „Ez is a Seregek URától származik. Csodálatos a terve, hatalmasan hajtja végre”). Isten megáldja a tisztességes munkát (Zsolt 65; Zsolt. 128).⁶¹

A deuterokanonikus irodalomban ugyanakkor a szabadidő megléte szükséges feltétel a bölcsességhez. A kézművesek és mesteremberek munkája nagyon hasznos a közösség

⁵⁹ (Kittel, 1985 old.: télos - (G5056))

⁶⁰ (Szűcs, 1998/3.)

⁶¹ (Richardson, 1963 old.: 15-19)

számára és munkájuk önmagában imádság, de jellegénél fogva nem töltenek be magas társadalmi tisztségeket (JSiráák 38, 23-34).⁶² Az Újszövetség korában ezzel szemben elterjedt gyakorlat, hogy a rabbiknak van valamilyen kézműves foglalkozásuk és mellette a tanításért nem fogadnak el pénzt.⁶³

Az Újszövetségben a vocatio=hívás nem a világi foglalkozás értelemben jelenik meg. A κλη̃σις Isten hívását jelenti az Egyház közösségében való életre. Jézus a példázataiban sok foglalkozást megemlít, de anélkül, hogy értékükben összehasonlítást tenne. A vocatio-ban Isten az egyházon belüli munkára hív, függetlenül a tagok világi foglalkozásától, még pedig olyan feladatokra mint apostol, evangélista, pásztor, tanító (Ef. 4,11 „És ő »adott« némelyeket apostolokul, másokat prófétákul, ismét másokat evangélistákul, vagy pásztorokul és tanítókul,»; 1Kor. 12,28 „Ezek közül pedig némelyeket először apostolokká rendelt az Isten az egyházban, másodszer prófétákká, harmadszor tanítókká. Azután adott csodatevő erőket, kegyelmi ajándékokat: gyógyításra, gyámolításra, vezetésre, különféle nyelveken szólásra.”). Éppen ezért az 1Kor 7,20 „Mindenki maradjon abban a hivatásban, amelyben elhivatott” – nem a világi hivatásban való megmaradást jelenti, hanem bármely világi foglalkozásban hűségesnek maradni Isten elhívásához.⁶⁴ Az első gyülekezetekben a keresztyének általában nem váltottak foglalkozást, hanem megváltozott lelkülettel végezték tovább munkájukat.⁶⁵

Mindemellett fontos megjegyezni, hogy a Luther-féle bibliafordítás 1.Kor 7,20 „Jeder bleibe in der Berufung, in der er berufen wurde” – a világi foglalkozásokat is hivatás kategóriájába emeli és ez a gondolkodás máig hat társadalmi szinten, még akkor is, ha a jelen körülmények az ilyen értelmezést egyre nehezebbé teszik.⁶⁶

II.5. A keresztyének munkája

Az Újszövetségben a hívőkkel kapcsolatban a munka szó használata nem a mindennapi munkavégzésre utal, hanem Isten munkájára, ami által az Ő munkatársaivá

⁶² (Szűcs, 1993) „Az, akinek dolgoznia kellett, nem ért rá a „kegyes élet folytatására”. Így rekedtek kívül például a Jézus korabeli társadalmon és vallási életen a pásztorok, akik „künn a mezőn tanyázta” (Lukács 2,8).”

⁶³ (Bolyki, 1998 old.: 40)

⁶⁴ (Richardson, 1963 old.: 33-38)

⁶⁵ (Szűcs, 1993 old.: 166)

⁶⁶ (Szűcs, 1993 old.: 167) „Az elhívás és hivatás ilyen azonosítása a modern ipari társadalomban aligha lehetséges.”

„Másképp a társadalmi munkamegosztásban még ma is bizonyos foglalkozások személyiség szereppé válnak.”

„Furcsa lenne egy futószalag mellett dolgozó munkás esetében hivatásról beszélni, pedig a maga helyén nem kisebb felelősség terheli, mint az előbb említetteket.”

válhatnak az evangélium terjesztésében (Jn. 6,28-29 „Ekkor megkérdezték tőle: „Mit tegyünk, hogy Istennek tetsző dolgokat cselekedjünk?” Jézus ezt felelte nekik: „Az az Istennek tetsző dolog, hogy higgyetek abban, akit ő küldött.”; Fil. 2,13 „mert Isten az, aki munkálja bennetek mind az akarást, mind a cselekvést az ő tetszésének megfelelően”; 1Kor. 3,9 „Mert mi Isten munkatársai vagyunk, ti pedig Isten szántóföldje, Isten épülete vagytok.”; 2Kor. 6,1 „Vele együtt munkálkodva intünk is titeket; úgy éljétek, mint akik nem hiába kapták az Isten kegyelmét.”).⁶⁷

A tanítványok Isten országába kapnak elhívást. Ezzel a munkának a napi megélhetéshez képest új dimenziói nyílnak meg (Jn. 6,27 „Ne veszendő eledelért fáradozzatok, hanem az örök életre megmaradó eledelért, amelyet az Emberfia ad majd nektek, mert őt pecsétjével igazolta az Isten.”).⁶⁸ Isten országa építésében vehetnek részt, ami értelmet ad az ember munkájának (1Kor. 15,58 „buzgólkodjatok mindenkor az Úr munkájában, hiszen tudjátok, hogy fáradozásotok nem hiábavaló az Úrban.”).⁶⁹

A Jézus Krisztusra alkalmazott κύριος (úr) méltóságjelző megértéséhez fontos szempont a házi rabszolgaság intézményében a κύριος-δοῦλος reláció, ahol az úr és szolga viszonyra az jellemző, hogy a szolga a munkájáért alapesetben semmilyen ellenszolgáltatásra, még köszönetre sem számíthat. Ebben az összefüggésben láthatjuk a jézusi példázatot is (Lk. 17,7-10 „Ki az közületek, aki ezt mondja szolgájának, amikor az szántás és legeltetés után megjön a mezőről: Jöjj ide hamar, és ülj az asztalhoz! Nem azt mondja-e inkább neki: Készíts nekem valami vacsorára valót, övezd fel magadat, és szolgálj fel nekem, míg eszem és iszom, te majd azután egyél és igyál!? Vajon megköszöni-e annak a szolgának, hogy teljesítette, amit parancsolt neki? Azért tehát ti is, ha teljesítettétek mindazt, amit parancsoltak nektek, mondjátok ezt: Haszontalan szolgák vagyunk, azt tettük, ami kötelességünk volt.”). A keresztyének nem igazulnak meg munkájukon keresztül. Erre a következtetésre juthatunk a szőlőmunkások példázatából is (Mt. 20,1-16). Itt bérmunkásokról (ἐργάτης) és nem szolgákról van szó. Mindenki megkapja nagylelkűen azt a pénzt, ami a teljes napszámra jár, függetlenül a végzett munka mennyiségétől. János evangéliumában az Úr és elhívottjai kapcsolatában további dimenzióval teljesebb a megigazulás, hiszen Jézus már barátainak (φίλος) nevezi a tanítványokat (Jn. 15,15 „Többé nem mondalak titeket szolgáknak, mert a szolga nem

⁶⁷ (Richardson, 1963 old.: 31-33)

⁶⁸ (Szűcs, 1993 old.: 166)

⁶⁹ (Moltmann, 2007 (1984) old.: Loc. 547/2623) „A munka a megváltástan megtestesülésévé válik.”

tudja, mit tesz az ura. Titeket azonban barátainknak mondalak, mert mindazt, amit hallottam az én Atyámtól, tudtul adtam nektek.”).⁷⁰

A Szentírás nem mutatja be a munkát, mint istentiszteletet, de a kettő között kapcsolat van, hiszen mindkettő Isten szolgálatának megjelenési formája. Az Újszövetségben több helyen is találkozhatunk a λειτουργός, λειτουργία főnevekkel, leginkább istentiszteleti szolgálta, szolgálat értelemben (Lk. 1,23 „Amikor leteltek papi szolgálatának napjai, hazament”). A Róm. 13,6 „Hiszen adót is azért fizettek, mert ők Isten szolgálói, akik éppen ebben a szolgálatban fáradoznak” – a római birodalom állami tisztségviselőjére vonatkozik. A keresztyénség számára az istentiszteleti szolgálat és a közösségi munka az istentisztelet megnyilvánulási formái.⁷¹

A napi munkával kapcsolatos útmutatásokat az apostoli levelek házi tábláiban találhatjuk (Kol. 3,22-4,1; Ef. 6,5-9; I Tim 6,1-2 ; 1 Pét. 2,18-25). A szolgák kötelességeit olyan társadalmi közegben tárgyalják, amely a római birodalomban széles körben elterjedt volt, és ahonnan az akkori keresztyénség széles társadalmi bázisa származott, vagyis a házi rabszolgákra vonatkozólag. A rabszolgatartók kötelessége is megjelenik. Ez arra utalhat, hogy keresztyének is voltak közöttük (Kol. 4,1 „Ti urak, adjátok meg szolgálótoknak azt, ami igazságos és méltányos, hiszen tudjátok, hogy nektek is van Uratok a mennyben.”). A házi rabszolgákra alkalmazott kifejezés a δοῦλος, amelynek modern fordítására Richardson a „munkás” szót javasolja. Indoklásában szerepel, hogy ez a társadalmi környezet nem a gályákon és bányákban kegyetlen körülmények között tartott rabszolgák világa, hanem a házi rabszolgáké, akik egészen eltérő társadalmi helyzetben voltak. Feladataik leginkább hasonlíthatók a modern kor munkásainak feladataihoz, és így a kapcsolat a modern kor munkásaira vonatkozólag könnyebben megteremthető. Hozzáteszük, hogy természetesen nehéz megfelelő analógiát találni a két kor között, hiszen az akkori társadalmi viszonyok már régen megszűntek. (Az MBT bibliafordítása a szolgák kifejezést használja.) A „szolgáknak” (munkásoknak) meg kell becsülniük uraikat és engedelmességet kell mutatniuk irányukban, hogy viselkedésükkel a keresztyén tanítás igazságát bizonyítsák. Napi munkájuk első renden az Úrnak való engedelmességnek a példája.⁷²

Ez az engedelmesség jelenik meg Jézusnak a talentumokról szóló példázatában is (Mt. 25,14-30). Isten a kizárólagos forrása képességeinknek és a munka rendelt idejének, és tőle származnak azok az eszközök is, amivel a munkát el lehet végezni. A munkás szolga, és

⁷⁰ (Richardson, 1963 old.: 57-61)

⁷¹ (Richardson, 1963 old.: 61-65)

⁷² (Richardson, 1963 old.: 38-44)

mesterének dolgozik teljes odaadással. Felelőssége is van, mert dönthet, hogyan él a rábízott eszközökkel és tehetségével.⁷³

II.6. Szabadidő és pihenés

A bibliai időben a munkások szabadideje a naplemente és napkelte közé korlátozódott (Zsolt. 104,23 „Az ember munkába indul, és dolgozik egészen estig.”; Jn. 9,4 „Nekünk - amíg nappal van - annak a cselekedeteit kell végeznünk, aki elküldött engem. Mert eljön az éjszaka, amikor senki sem munkálkodhat.”). Éppen ezért a modern kor tipikus kérdései (pl. a munkaidő hossza, a szabadidő helyes eltöltése) nem értelmezhetőek ebben a környezetben. A pihenés fogalma az antik társadalmakban vallási kultuszhoz kötődött, és így ezek a pihenőnapok szent napok is voltak egyben. Ezt a zsidók is így tekintették. A szombatnak elsősorban vallási jelentése van (2Móz. 20,10), de az emberiség gyakorlására vonatkozóan is értelmezhető, gyakorolható. Jézus éppen ezt az emberiséget kéri számon, amikor szombatnapon gyógyít (pl. Mt. 12,9-13). A szombat a munkavégzés ritmusát is meghatározza, hiszen hat nap munka után következik a pihenőnap. A Zsid. 3,7-4,11 a pihenésnek (nyugalomnak) eszkatológiai dimenziót ad, mert a földi szombat előképe annak, ami Isten népére vár (Zsid. 4,9 „A szombati nyugalom tehát még ezután vár az Isten népére.”). Ezt támasztja alá Jézus válasza Mártának (Lk. 10,42.b „Mária a jó részt választotta, amelyet nem vehetnek el tőle.”). Az istentisztelet értéke nagyobb, mint a munkáé. A földi munka jelentősége is eszkatológiai (Mt. 25,21 „Ura így szólt hozzá: Jól van, jó és hű szolgám, a kevésen hű voltál, sokat bízok rád ezután, menj be urad ünnepi lakomájára!”; Jel. 14,13 „És hallottam egy hangot az égből, amely ezt mondta: »Írd meg: Boldogok a halottak, akik az Úrban hálnak meg, mostantól fogva. Bizony, ezt mondja a Lélek, mert megnyugszanak fáradozásaiktól, mert cselekedeteik követik őket. «”).⁷⁴

A nyugodt alvás feltétele a mértéktartó és bölcs munkavégzés, mert az ember munkájának gyümölcse egyben Isten ajándéka (Préd. 5,11 „Édesen alszik, aki dolgozik, akár keveset, akár sokat eszik; a gazdagot ellenben nem hagyja aludni a jóllakottság.”).⁷⁵ Az Istenben való bizalmat mutatja az pihenés és munka megfelelő aránya is az ember

⁷³ (Ryken, 1995 old.: 85) „... a munkásnak mint sáfárnak (steward) a keresztyén szemlélete egészen forradalmi dolgot jelent: Isten a jogos tulajdonosa az emberi munkának.”

⁷⁴ (Richardson, 1963 old.: 51-57)

⁷⁵ (Wolf, 2001 old.: 167-168)

életében.⁷⁶ Napjainkban tömegesen tapasztalhatunk súlyos aránytalanságokat, akár a munkamánia, akár a tétlenség irányában.

⁷⁶ (Soltész, 2012 old.: 15) „A nyugodt alvás olyan embert jellemez tehát, aki felismeri, hogy a bölcsesség alapja az istenfélelem.”

III. TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

A bibliai bevezetésből láthattuk, hogy az Ószövetségben és az Újszövetségben milyen szerteágazó a munkának a megjelenése. Magának a bibliai kornak az írásbeliséghez köthető része is több évezred, tehát a munka is sok jelentésmódosuláson ment át a társadalmi változásoktól függően. Amikor a keresztyénség időszakát vizsgáljuk, kétezer esztendőt tekintünk át. Külön értekezéseket lehetne írni a következő fejezetekben bemutatott korszakokról, mint ahogy arra bőségesen is találunk példákat.⁷⁷ Dolgozatunk tárgya viszont a munka a 21. században, ezért ennél a résznél részletes bemutatásra nem törekedhetünk. Fontos ugyanakkor azokat a csomópontokat bemutatni, amik nagy hatással voltak a keresztyénség munkával kapcsolatos gondolkodására, és így implicit vagy explicit módon megjelennek 21. századi református teológiai reflexióinkban is.

Azt is meg kell jegyeznünk, hogy teológiai álláspontunk azokat a sémákat is meghatározza, ahogyan a múlt eseményeit és eredményeit felhasználjuk gondolkodásunkban, hiszen ezt sajátos tradícióinkon keresztül kaptuk. Kitűnik ez mindjárt abból, hogyan értelmezik az egyes teológusok sajátos felekezeti nézőpontjukból az adott személyiséget vagy korszakot. Nem várhatjuk el az egységes szemléletet, de éppen ez teszi izgalmassá a saját reflexiónkat is, amely hosszú történelmi örökségen alapszik. A kritikai hangra ugyanakkor a saját szempontjaink elemzése miatt is szükségünk van, hiszen a sémák sokszor végletes leegyszerűsítést jelentenek, és a mögöttük lévő jelenségek összetettségében vannak azok az értékek, amik későbbi korokra is jól alkalmazhatók reflexióként. Jó példa erre, hogy Kálvinról azt tartják, hogy „ő engedélyezte a kamatot”. Nézeteit megvizsgálva, kitűnik, milyen megszorításokkal és etikai feltételekkel tartotta ő ezt elfogadhatónak és hasznosnak.⁷⁸

Ehhez hasonlóan, sokszor egy-egy kutató olyan maradandó nyomot hagy, ami meghatározza a témáról való tudományos és köznapi gondolkodást, és részben eltakarja magát a kutatás tárgyát. Ezzel összefüggésben gondolhatunk Max Weber „A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme” című könyvére. Tiszteletreméltó forrásanyag birtokában írja le kutatásainak eredményét, a szociológia egyik alapítójaként tarthatjuk számon, mégis református keresztyénként az általa tartott tükörben homályosan ismerünk csak magunkra. Komoly tudományos munka szükséges azonban ahhoz, hogy az érzésekből hipotézisek legyenek, amiket kellő kutatási eredményekkel lehet cáfolni, vagy bizonyítani.

⁷⁷ Például: (Ranft, 2006) vagy (Hayton, 2011)

⁷⁸ (Biéler, 2005 old.: 400-423)

A történeti áttekintés az Óegyház, Aquinói Tamás, Luther Márton, Kálvin János munkával kapcsolatos tanításaival kezdődik. Az Óegyház időszakából nem emelünk ki külön meghatározó nevet, bár több egyházatyá, például Krüosztomosz is foglalkozott a munkával a társadalmi egyenlőtlenségek kezelése okán. Aquinói Tamás életműve meghatározó nemcsak a középkori egyházi gondolkodás számára, hanem a későbbi korokban is elevenen hatott, és hat most is. A Katolikus Egyház társadalmi tanításában tételesen is hivatkozik az egyes idevonatkozó dokumentumokban és enciklikákban az „angyali doktorra”.

Luther Márton hivatásokról szóló tanítása átalakította a keresztyén világban a világi foglalkozásokról való gondolkodást, és hatásai máig tartók. Kálvin János Genfben a város életében is megvalósította munkával kapcsolatos teológiai motivációját, miszerint Isten munkálkodásából következik a munka iránti kötelességünk, és amikor dolgozunk, akkor Isten gondviselésének megvalósítói is vagyunk egyben a közösség szolgálatában. Így válik munkánk a hit megélésének formájává is.

Ahogy közeledünk a 21. század felé, annál több szempontot tartunk szem előtt teológiai reflexiónk megfogalmazásakor. Tekintettel a gazdasági élet és az ahhoz kapcsolódó teóriák fejlődésére, szükséges ismertetni azokat az elméleteket, amik a 20. század gazdasági berendezkedéseit voltak hivatottak leírni vagy előre jelezni (gondolunk itt a kapitalizmusra és a szocializmusra). Ennek a témának is óriási irodalma van természetesen, de terjedelmi okokból és megközelítésünk sajátos jellegéből adódóan egyrészt a munka teológiájának irodalmából válogattunk,⁷⁹ másrészt pedig szociológusoktól,⁸⁰ továbbá a „működő” szocializmus irodalmára is utalunk.⁸¹ Megállapításaik érdekesen csengenek annak tükrében, hogy ez a társadalmi berendezkedés több mint húsz éve megszűnt hazánkban, ugyanakkor bizonyos, hogy a létező kapitalizmushoz máshogy viszonyulunk, mint például az Egyesült Államokban élő keresztyének. A Theológiai Szemle 1958, 1964 és 1977-es évfolyamaiban lévő tanulmányok is a „működő” szocializmus éveiben íródtak a munka témájához kapcsolódóan, de azokat a már a Jelenkor (XX-XXI. század) című fejezetben tárgyaljuk.

Max Weber „A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme” című tanulmányának áttekintése is ebben a fejezetben szerepel Molnár Attila „A »protestáns etika« Magyarországon” című könyvével együtt.

⁷⁹ (Volf, 2001), (Cosden, 2004)

⁸⁰ (Giddens, 2008), (Watson, 2012), (Grint, 2005)

⁸¹ (Siskin, 1964), (Fukász, 1965)

III.1. Korai Egyház

Ernst Troeltsch „A munka problémája” és „Az Egyház és a társadalmi megkülönböztetés: Osztályok, hivatások” alfejezetekben foglalkozik a munka kérdésével az Egyházak társadalmi tanítása című könyvében.⁸² Az akkori egyházi szemlélet szerint a minimális létfenntartáshoz és a jócselekedetekhez tulajdonra van szükség, ezt pedig kétékezi munkával lehet biztosítani. A munkának mindemellett komoly jellemformáló erőt is tulajdonítottak, ami a világi foglalkozásokon túl megjelent a szerzetesi életmód szabályozásában is, mint a test megfegyvelésének eszköze.

Ágoston egyházatya ezzel kapcsolatban így érvel: „Először is azt szükséges megmutatnunk, hogy Pál apostol azt akarta, hogy Isten szolgálói fizikai munkát végezzenek, ami egyben nagy lelki nyereséget is jelent számukra, hiszen nem szorulnak rá senkinek a segítségére, hogy ételük és ruhájuk legyen, hanem a saját kezükkel készítsék el maguknak.”⁸³

A munka ugyanakkor a bűneset következményére is emlékeztetett, azaz átok alatt volt, és a bűn büntetését is jelentette. Troeltsch józanságra int az olyan állításokkal kapcsolatban, mint „A keresztyénség méltósággal ruházta fel a munkát”.⁸⁴ Azzal érvel, hogy a keresztyénség nagy tömegei az alacsonyabb osztályokhoz tartoztak, akik a munkát így értelmezték. A magasabb osztályokhoz tartozók számára a hangsúly inkább az adakozáson volt, és emellé járul elvárásként, hogy a munkát ne nézzék le, hanem természetes dolognak lássák. Akinek nem volt vagyona, és nem is akart dolgozni, elvesztette a jogát arra, hogy segítséget kérjen. A fennálló társadalmi struktúrát a munkamegosztással és vagyonmegoszlásával együtt a korai keresztyénség nem kritizálta. A saját vallásos keretein belül megszüntette a szociális különbségeket, viszont a társadalom más területein elfogadta. Troeltsch szerint ennek az oka abban keresendő, hogy jól ismerték a társadalom tagoltságát (osztályok, munkamegosztás), de nem volt az elhívásnak, a hivatásnak olyan értelmezése, mint amilyen a középkorban vagy a protestantizmus idején találkozhatunk.⁸⁵ A keresztyének nem vállalhattak olyan foglalkozásokat, amik hitükkel ellentétesek voltak. Ez a kérdés újra és újra felvetődik a történelemben, hiszen a munka eredménye nem függetleníthető morálisan a munka

⁸² (Troeltsch, 1931 old.: 118-127)

⁸³ (Hippói old.: 4. pont)

⁸⁴ (Troeltsch, 1931 old.: 119)

⁸⁵ (Troeltsch, 1931 old.: 121) „Egy olyan etika, ami az eredeti egyenlőség nézőpontjából indul ki, és arra a feltételezésre épül, hogy a létező különbségek a bűn következményei és a legjobb nézetei szerint a munkamegosztás isteni rendelés a bűnbeesett emberiség szükségleteinek kielégítésére, nem képes pozitív értéket látni a „hivatásokban”.

elvégzőjétől. A válaszok változhatnak, hiszen a társadalmi helyzet és az egyes foglalkozások jelentésértartalma is változik.

Tertullianus például így ír a katonai szolgálatról: „Most megvizsgáljuk, hogy egy hívő vállalhat-e katonai szolgálatot, és katonaság elfogadható-e a hit számára, pontosabban a közkatonák szolgálata, akiknek nem szükséges részt venniük az áldozatokban és a halálbüntetésekben. Nincs egyezés az isteni és a világi szentség között (sacrament), Krisztus és a sátán követése (standard) között, a világosság és a sötétség tábora között.”⁸⁶

Ha emiatt hátrátételt szenvedtek, akkor az egyház gondoskodott róluk. A konstantini kor beköszönte a foglalkozások tiltását is feloldotta, tehát a keresztyének vállalhattak akár katonai szolgálatot is.

Papp Miklós tanulmányában⁸⁷ további szempontokat ismerhetünk meg, aki a Didakhé és a Didaskalia alapján állapítja meg, hogy a kor felfogása szerint keresztyén nem lehet tétlen illetve lusta, hanem végezzen szorgalmas munkát. Troeltsch a keresztyének számára meg nem engedett foglalkozásokról beszél. Papp erre vonatkozóan Tertullianus listáját mutatja be: „képfaragó, a festő, a színész, az elemi iskolai tanító, a gladiátor, a játékokban nem lehet alkalmazott, hamis bálványok papja, a katona, a bíró, a polgármester, a varázsló, a jós, az asztrológus, a jövőmondó, az álomfejtő, a népszónok, az amulettkészítő.”⁸⁸ A munka az első századok remetéinek a mindennapjaihoz is hozzátartozott. Egyrészt ezzel tartották fenn magukat, másrészt az önnevelés eszközét is látták benne. Olyan tevékenységeket választottak, amik közben lehetett imádkozni és szemlélődni (pl. kosárfonás, kötélkészítés).

III.2. Középkor (Aquinoi Tamás)

Aquinoi Tamás munkával kapcsolatos gondolatairól két szerző (Ernst Troeltsch, és Tarjányi Zoltán) segítségével tájékozódunk. Az előbbi „Az egyházak társadalmi tanítása” című könyvében⁸⁹ foglalkozik a tomizmussal, és ezen belül találhatunk több helyen tárgyunkra vonatkozó megállapításokat, illetve Tarjányi Zoltán „A munka Aquinoi Szent Tamás gondolkodásában” című tanulmányában⁹⁰ ismerteti Aquinoinak a munkával kapcsolatos tételes tanítását.

⁸⁶ (Tertullianus old.: 148)

⁸⁷ (Papp, 2012 old.: 44-45) „Ha mestersége van és le akar telepedni nálatok, dolgozzék és egyék.” (Didakhé, 12; „Dolgozzatok hát mindig, mert a lustaság olyan szégyen, amit nem lehet jóvátenni.” (Didaskalia, 13)

⁸⁸ (Papp, 2012 old.: 45-46) Tertullianus: A bálványimádásról

⁸⁹ (Troeltsch, 1931)

⁹⁰ (Tarjányi, 2012)

Troeltsch szerint Aquinói Tamás az egyén hivatását a társadalom egészéhez való korrelációban értelmezi. Tekintettel arra, hogy az egyéni képességek nagyon különbözőek és ebből következően a munkamegosztás is nagyon szerteágazó, az emberek között osztály, és foglalkozás alapú különbségek nem a bűn következményei, hanem Isten akaratából állnak fenn, és az Ő kegyelmének jele. Ez a felfogás jelentősen különbözik a korai egyház korszakának gondolkodásától, ahol ez inkább az élethez szükséges átmeneti dolgokhoz tartozott. A tomista nézet mögött „valószínűleg a középkori ipari (industrial) város képe húzódik meg, a maga erős szervezettségével, törvénykezésével és a szabad munkaerő szolgáltatásával.”⁹¹ Ebből a szervezettségből következik aztán a munkamegosztás szisztematikussága, ami jól látható a céhek rendszerén és az elkülönülő osztály csoportokon (class groups). Ily módon a fizikai, szellemi és a kormányzati munka is ezeken belül különül el, ahol a fizikai munka az alsóbb osztályok kötelessége. Ez a természeti jogon alapuló megközelítés pozitív értéket tulajdonít a munkának, a tulajdonnak és a haszonnak, viszont a feudális rendszernek megfelelően tradicionális. Troeltsch álláspontját illetően Gotobed megjegyzi, hogy elismeréssel adózik a középkori egyháznak és Aquinói Tamásnak az Egyház és a társadalmi rend integráltsága miatt. Teszi ezt annak ellenére, hogy a fennálló viszonyok hierarchikusan és feudálisak voltak.⁹² A középkor iránti nosztalgia újra és újra előkerül az európai gondolkodásban, ugyanakkor hazánkban a szocializmus történelemkoncepciója alapvetően negatívan ítélte meg. Hozzátehetjük még azt is, hogy a keresztyénség sokféle társadalmi helyzetet tapasztalt már, és igyekezett kialakítani a modus vivendi-t, lehetőség szerint.

Tarjányi egy francia történész, Le Goff nyomán arra mutat rá, hogy Aquinói Tamás életművéhez arra a történelmi helyzetre volt szükség, amit három tényező (domonkosok megjelenése, növekvő városi lakosság, gazdasági jólét) együttállása teremtett meg. Így lehetővé vált egy olyan koldulórend megszületése, amely fő tevékenységeként az oktatást végezte.

A munkával kapcsolatos tanítás ismertetésénél azzal folytatja Tarjányi, hogy Aquinói Tamás emberképéből következően az ember ura saját cselekedeteinek. „Ennél is sajátosabb és tökéletesebb módon található meg a részlegesség és egyediség az értelmes substantiákban, akik saját cselekedeteik urai és nem csak befogadják más lények cselekedeteit, mint a többi lények, hanem önmaguk által cselekszenek. A cselekedetek

⁹¹ (Troeltsch, 1931 old.: 295)

⁹² (Gotobed, Ernst Troeltsch)

pedig egyediek.”⁹³ Azt is meghatározza, hogy mit nevezhetünk sajátosan emberi cselekvésnek: „amelyeknek az ember az ura. Ámde az ember az értelem és akarata által ura a cselekedeteinek, ezért a szabad akaratot »az akarat és az ész képességének nevezzük.«”⁹⁴ Az okfejtés végén Tarjányi megállapítja, hogy Aquinói Tamás a munkát az ember erkölcsi cselekvéséhez sorolja.

„A válaszom az, hogy a fizikai munka négy dologra irányul „Először és legfőképpen az étel előteremtésére szolgál, ahogy azt az első ember parancsba kapta (1Móz 3, 19): »Arcod verejtékével eszed a kenyeret. « Másodszor a tétlenség megszüntetésére, hiszen az sok gonoszság forrása, ahogy írva van (Deut. Jéz. Sir.33,28): »Kényszerítsd munkára, hogy ne télenkedjék, mert a tétlenség sok rosszra tanít.« Harmadszor a bujáság kordában tartására (2Kor. 6,5,):» fáradozásban, virrasztásban, böjtölésben, tisztaságban«. Negyedszer pedig az alamizsnálkodás, ahogy az írva van (Ef. 4,28): »Aki lopni szokott, többé ne lopjon, hanem inkább dolgozzék, és saját keze munkájával szerezze meg a javakat, hogy legyen mit adnia a szűkölködőknek.«”⁹⁵

III.3.Reformáció

III.3.a.Luther

Luthernek a vocatio-val és a munkával kapcsolatos tanítása nagy hatással volt a protestantizmus munkaetikájának fejlődésére. Max Weber „A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme” című tanulmányának munkához kötődő részei feldolgozása során is szemlélteti ezt. Szerinte Luther a bibliafordításában használt hivatás (Beruf)⁹⁶ kifejezés használatával komoly változásokat indított el a teológiai és a közgondolkodásban.⁹⁷ Az angolszász protestáns irodalomban a munka teológiájához köthető részében az egyik központi fogalom a vocatio (calling).

Fontos az alapfogalmak tisztázása, annál is inkább, mert Luther munkássága során voltak ebben változások. Althaus szerint Luther a „Beruf” kifejezést vocatio, azaz hivatás

⁹³ (Aquinói Szent, 2002 old.: I.q.29.a.1.)

⁹⁴ (Aquinói Szent, 2008) I.II.q.1.a.1. „Tarjányi más fordításból idéz :”amelyek a szabad akaratból fakadnak.” A (Aquinas Saint old.: http://www.ccel.org/ccel/aquinas/summa.FS_Q1_A1.html) forrásban „of which is man is master. Now man is master of his actions through his reason and will; whence, too, the free-will is defined as "the faculty and will of reason."” formában olvashatjuk, ami megfelel a Tudós-Takács-féle verzióknak.”

⁹⁵ (Aquinas Saint old.: http://www.ccel.org/ccel/aquinas/summa.SS_Q187_A3.html; II.II.q.187.a.3)

⁹⁶ (Kovács, 2010 old.: 34) „Luther teljesen új alapokra helyezte a munkaetikát, tulajdonképpen ő teremtette meg a hivatás fogalmát világi értelemben bibliafordítása nyomán, ugyanis hivatásértelmezésében szakított a középkori hagyománnyal, amely csak a papi/egyházi munkát tekintette Isten által szentesítettnek, a polgári foglalkozásokat alacsonyabb rendűnek értelmezve nem tekintette hivatásnak.”

⁹⁷ III.4.c "A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme"

(calling) értelemben használta, majd 1522 után a „Beruf” szinonimájává válik az állásnak („Stand”, „station”) vagy a hivatalnak illetve funkciónak („Amt”, „office”).⁹⁸ Wingren ezt azzal magyarázza, hogy Luther számára a „Beruf” és a „Stand” egybeesése a szerzetesi étellel való szakítás egyik kifejezése, ami ebben az egységes nézőpontban is megjelenik.⁹⁹ (Itt jegyezzük meg, hogy mindketten Karl Holl „Die Geschichte des Wortes Beruf” (1924.) című könyvére hivatkoznak ez ügyben.) A továbbiakban a Beruf-hivatás kifejezést a világi foglalkozás értelemben használjuk.

Luther tanítása szerint Isten rendelte el a hivatásokat. (Használja még ezzel kapcsolatban a rendek, intézmények, hivatalok és hierarchiák kifejezéseket is.) Ezek nagyon sokfélék lehetnek, az akkori társadalom szerkezetéből adódóan (például anyák, szolgák, urak).

A Kiskatekizmushoz kapcsolódóan a különböző hivatások képviselőit tanítja, inti a Szentírásból összegyűjtött passzusokkal. Ebből kiemelünk kettőt, a munkásoknak és a munkáltatóknak, munkafelügyelőknek szólót:

„Minden munkásnak: (Ef. 6,5-8) »Szolgák! Félelemmel és rettegéssel engedelmeskedjétek földi uraitoknak, olyan tiszta szívvel, mint a Krisztusnak. Ne látszatra szolgáljatok, mintha embereknek akarnátok tetszeni, hanem Krisztus szolgálaként cselekedjétek Isten akaratát: lélekből, jóakarattal szolgáljatok, mint az Úrnak és nem mint embereknek; mert tudjátok, hogy ha valaki valami jót tesz, visszakapja az Úrtól, akár szolga, akár szabad. «

Munkáltatóknak és munkafelügyelőknek: (Ef. 6,9) »Ti pedig, urak, ugyanígy bánjatok velük, hagyjátok a fenyegetést, mivel tudjátok, hogy él a mennyekben az Úr, aki nekik is, nektek is Uratok, és aki nem személyválogató. «¹⁰⁰

Ezek a hivatások egymás segítségét tételezik fel, és áthatják a társadalom egész szövetét Isten munkájának eszközeiként, amellyel az emberi nemről gondoskodik. Ezért hosszú ideje részei a társadalomnak és megmaradnak a világ végezetéig.¹⁰¹ Volf kritikájának¹⁰² fontos eleme, hogy a modern társadalom keretei között a hivatásoknak ez a statikus értelmezése nem alkalmazható, mert rendkívül gyorsan változik a társadalom, és szerepek szűnnek meg, jönnek létre illetve átalakulnak. Luther nyilván korának jóval statikusabb,

⁹⁸ (Althaus, 2007 old.: 39)

⁹⁹ (Wingren, 2004 old.: viii)

¹⁰⁰ (Luther, The Small Catechism old.: 2)

¹⁰¹ (Althaus, 2007 old.: 36-38)

¹⁰² IV.1.e Miroslav Volf, Work in the Spirit, első kiadás 1991

rendi társadalmából indult ki. Althaus megjegyzi, hogy ugyanakkor Luther nyitott volt az egyes hivatások kritikájára is.¹⁰³ Mindemellett különbséget tesz az adott hivatásban Isten parancsára, illetve a kötelességtudatból elvégzett munka között. A keresztyén a hivatásában Isten parancsának engedelmeskedik, hogy felebarátai javát szolgálja.^{104,105} A vocatio-ban az ember környezete Isten által rendelt, azaz a családjunk, munkatársaink, és felebarátaink. Éppen ezért mindenki a saját foglalkozására tekintsen, és azt végezze odaadással, ne a mások munkája foglalkoztassa, hogy azokat utánozza.¹⁰⁶ Isten adja számunkra az egyes feladatokat az általa meghatározott időben, élethelyzetben és emberi kapcsolatokkal.¹⁰⁷ Volf munkateológiájának megalapozásakor leírja, hogy bár Luther munkaértelmezése hivatásalapú, nála is megtalálhatók a pneumatologikus értelmezés nyomai. Eszerint mindenkinek tudnia kell, hogy milyen kegyelmi ajándékokat kapott, hogy azt gyakorolva mások hasznára legyen.¹⁰⁸

Althaus kutatásai során megállapítja, hogy a munka nem szerepel azon témák sorában, amit Luther specifikusan tárgyalt, hanem az erre vonatkozó gondolatai egyes bibliai helyek interpretációjában szerepelnek. Ezek közül a 127-ik és a 128-ik zsoltárokat emeli ki. Eszerint az emberi munka része Isten teremtő és a teremtést megőrző akaratának. Ebben az értelemben már az ember munkája a bűnbeesés előtt elkezdődött, hiszen Isten parancsa alapján az édenkert gondozója lett. Az emberi munkára használja Luther a maszk kifejezést, azaz a rejtőzködő Isten az emberi munkán keresztül ad meg mindent, amire szükségünk van, és a munka az Ő áldását jelenti. Ugyanakkor a bűneset Isten átka, ami érint minden embert és mindenki tapasztalatának a része. A keresztyének azonban bizonyosak a bibliai példákat látva, hogy a fáradtságok közepette is Isten akaratának engedelmeskednek, és bár a munka átok alatt van, de Isten áldását hordozza.¹⁰⁹

„Ezzel párhuzamosan az embernek dolgoznia kell és elfoglalnia magát. Mindazonáltal tisztában kell lennie azzal, hogy nem a munkája a létfenntartásának a forrása, hanem Isten áldása. Mivel Isten csak akkor ad neki valamit, ha dolgozik, ezért úgy tűnhet, hogy a saját munkája látja el; éppúgy, mint a kicsiny madarakat, akik nem vetnek és aratnak, de bizonyosan éhen pusztulnának, ha nem repülnének táplálékuk felkutatásáért. Az igazság

¹⁰³ (Althaus, 2007 old.: 38) „Megállapítja, hogy vannak Isten ellenes és bűnös hivatások is és speciálisan megemlíti az egyházi hierarchiát és a szerzetességet.”

¹⁰⁴ (Althaus, 2007 old.: 39-40)

¹⁰⁵ (Wingren, 2004 old.: 10) „A vocatio tehát evilági és nem a mennyre és Istenre irányul, hanem a felebarátára.”

¹⁰⁶ (Wingren, 2004 old.: 172)

¹⁰⁷ (Wingren, 2004 old.: 226)

¹⁰⁸ (Volf, 2001 old.: 104)

¹⁰⁹ (Althaus, 2007 old.: 101-102)

ezzel szemben az, hogy nem a munkájuk miatt találnak élelmet, hanem Isten jósága miatt.”¹¹⁰

Wingren arra mutat rá, hogy ez a gondolati séma közvetlen kapcsolatot tételez fel Isten teremtő munkája és a hivatásokban ható munkája között. Luther ezt a természeti erőforrásokon keresztül érzékelteti (pl. föld, erdő, termőképesség).¹¹¹ Troeltsch szerint ebben a gondolatban az is benne van, hogy Isten az eredendő bűn által megromlott emberi nem nevelésére is használja a munkát, mert biztosítja a megélhetéshez szükséges javakat, de az ember munkáján keresztül. Ezért, mindenkinek dolgoznia kell, aki erre képes. Mindemellett a munka arra is szolgál, hogy mindenki társadalmi rangjához (rank) méltóan élhessen, de ennél több vagyont ne gyűjtsön magának. A munka tehát a családok és az egyén jólétének legfőbb eszköze. A munkaszervezetek és a vagyonok társadalmi megosztása a stabilitást szolgálja, és azt, hogy ne legyen versengés az egyes csoportok között. Ebbe az irányba mutat az egyes hivatásokban való engedelmes szolgálat is (obedient service). A munkavégzés kötelességének ilyen magas fokú hangsúlyozása a társadalmi össztermék növekedésének az irányába hat.¹¹² Fontos szerepet játszhattak a munka- és vagyonmegosztással kapcsolatos nézeteinek kialakításában az anabaptista mozgalom valamint a nagy német parasztháború (1524/25) eseményei is.¹¹³ A tizedfizetés körül kibontakozott vitában tiltakozók Luther nézeteit is felhasználták érdekeik érvényesítésében akár a székesegyházakkal és szerzetesrendekkel szemben.¹¹⁴ Szerepvállalása a kortársak szemében ellentmondásos volt, ahogy azt „A parasztló és gyilkos hordái ellen” röpiratának a válaszreakciói is tanúsítják. Mindkét oldalt intette ugyanakkor. A fejedelmeket is figyelmeztette, hogy a túlzott terheket a nép nem bírja el.¹¹⁵ A hivatások értelmezésében is visszaköszön ez a társadalmi stabilitást kereső, kiegyensúlyozó véleménynyilvánítása.

Végezetül a szombattörvénnyel kapcsolatos nézete szerint a Tízparancsolatban Isten megadja a munka kereteit is. Már a munka is istentiszteleti áldozat,¹¹⁶ de a nyugalom még

¹¹⁰ (Luther, 1524)

¹¹¹ (Wingren, 2004 old.: 9)

¹¹² (Troeltsch, 1976 old.: 554-557)

¹¹³ (Révész, 1992 old.: 59-60)

¹¹⁴ (MacCulloch, 2011 old.: 256) „a reformátorok retorikája tehát igen hathatós fegyverül kínálkozott a tiltakozóknak, ugyanakkor a falusi elitnek kevés közvetlen befolyása lehetett annak tartalmára.”

¹¹⁵ (Friedenthal, 1983 old.: 513-515)

¹¹⁶ (Althaus, 2007 old.: 102) „Isten istentiszteleti áldozatként fogadja el és megdicsér minket és arra használja, hogy ezen keresztül megáldjon minket.”

inkább az.¹¹⁷ Ezt pedig azzal indokolja, hogy amikor megpihenünk a munkáinkból, akkor bízzuk igazán Istenre, hogy gondot viseljen ránk. Ez pedig a hit által való megigazulásunknak a megerősítése. Althaus szerint a szombattörvény ilyen értelmezésével Luther elkerülte a munka bálványozását.¹¹⁸

„Másodsorban és leginkább, a nyugalomnak egy ilyen napján (hiszen nem adódhat más lehetőségünk) van szabadságunk és időnk arra, hogy istentiszteleten vegyünk részt, Isten dolgait halljuk és azzal foglalkozzunk, Istent dicsérve énekekkel és imádsággal.”¹¹⁹

III.3.b.Kálvin

André Biéler „Kálvin gazdasági és társadalmi gondolkodása című könyve”¹²⁰ mértékadó tárgyunk szempontjából. Böven közöl forrásokat, és az angol nyelvű fordítás Kálvin ilyen irányú gondolatait is széles körben elérhetővé teszi. Az ismertetés során a könyv beosztását követjük más szerzők idevonatkozó állításait is felsorakoztatva.

1. Munka és pihenés¹²¹

Isten munkája mint az ember szabad fáradozásának elsődleges mozgatórugója: Isten gondviselése nem szorítja háttérbe az ember munkáját, hanem az alapját adja meg. Fazakas Sándor ehhez kapcsolódva állapítja meg, hogy az emberi munka teológiai motivációját abban találja, hogy Isten munkálkodásából következik az embernek a munka iránti kötelessége.¹²² Ehhez kapcsolódik a megszentelődés, amely az Isten Igéje szerinti életvitelt lehetővé teszi.¹²³

Aki szabadon dolgozik, részt vesz a gondviselés munkájában. Ehhez kapcsolódik Fuchs megállapítása, miszerint a munka megbecsült tevékenység, hiszen Isten munkája a teremtésbeli illetve folyamatos gondviselésének a megnyilvánulása. Ezt a munkát folytatja az ember élete során. Nincs tehát helye a tétlenségnek, munkanélküliségnek és

¹¹⁷ (Althaus, 2007 old.: 104) „Istent akkor is imádjuk (worship), amikor megpihenünk, nincs is ennél nagyobb istentisztelet (worship).”

¹¹⁸ (Althaus, 2007 old.: 104)

¹¹⁹ (Luther, The Large Catechism old.: 15)

¹²⁰ (Biéler, 2005)

¹²¹ (Biéler, 2005 old.: 345-366)

¹²² (Fazakas, 2009 old.: 118) „Ezt abban a megállapításban kívánja rögzíteni, miszerint az ember munkára rendeltetett, mint ahogyan Isten is szüntelen munkálkodó, tevékeny, teremtő Úr.”

¹²³ (Fazakas, 2009 old.: 109) „A Krisztusban részesedésnek két ajándéka van: az újjászületés (vagy megszentelődés) és a megigazulás. Az újjászületés, mivel a Krisztusban való részesedésből fakad, s mint ilyen a Szentlélek munkája, nem emberi dolog csupán; a fordulat bennünk nem egy szempillantás műve, nem egyszerűen egy folyamat kezdete, amelynek eredménye a tökéletes élet. Inkább azt jelenti: Krisztus talpra állít, hogy a bűn ellen harcoljunk.”

koldulásnak.¹²⁴ Egyik oldalon tehát a munka több, mint annak elérése, hogy lehetőségünk legyen a keresztyén közösség szolgálatában való részvételre, hiszen az ember részese Isten gondviselő munkájának, másrészt viszont önmagáról is köteles gondoskodni, amennyiben erre lehetősége van.

„Mindeközben Isten áldása úgy érvényesül, hogy a föld mindenfelé befogadhassa lakóit és így emberek tömege találhat az glóbusz egyes helyein otthon magának.”¹²⁵

„Az ember azért kapta meg a földet, hogy azt megművelje. Ebből következően Isten azért teremtett minket, hogy dolgozzunk, és ne legyünk tétlenek és semmittevők.”¹²⁶

A munkának kettős jellege jelen van, hiszen a bűneset előtt a munka örömteli volt, utána Isten büntetése alá került, és az ember elidegenedett a munkájától. Krisztus kegyelme ettől szabadít meg.¹²⁷

Isten pihenése (rest), az emberi munka kezdőpontja:¹²⁸ A szombat elsődleges célja nem az emberi munka szüneteltetése, hanem az ember megszentelődése, hogy részese lehessen Isten világhoz tartozó munkájának.

„Ha a mi megszentelésünk saját akaratunk megökléséből áll, már ebből kitűnik a külső jegynek a belső dologgal való feltűnő hasonlatossága. Teljesen nyugodni kell, hogy Isten bennünk munkálkodjék, akaratunkról le kell mondanunk, szívünket Istennek kell ajánlanunk és összes testi vágyainkat meg kell tagadnunk. Végezetre minden munkánkban szünetet kell tartanunk, hogy midőn Isten munkálkodik bennünk, benne nyugodjunk meg.”¹²⁹

Biéler ezért Kálvin nézete alapján azért a szombattal kezdi munkaértelmezését, mert a pihenőnapon ad lehetőséget az embernek arra, hogy „Isten munkáját és kegyelmét felfogassa, ami nélkül nincs eredményes munka Isten előtt.”¹³⁰ Moltmann szombatértelemezésében is a munka előtt van a pihenés napja, de nem Isten munkáinak a megértésére jelent lehetőséget elsősorban, hanem az ember a szombat megszentelésével a teremtést szemléli:

„Amint a szombat Isten nyugvó jelenléte által »megszenteltetik«, az emberek is megszentelik azt létükön való eszmélődés és létüknek a hálás kifejezése által. A létezés a

¹²⁴ (Fuchs, 2009 old.: 153-154)

¹²⁵ (Calvin, Commentary on Genesis - Volume 1 old.: 55)

¹²⁶ (Calvin, Commentary on Genesis - Volume 1 old.: 77)

¹²⁷ (Fazakas, 2009 old.: 117)

¹²⁸ (Biéler, 2005 old.: 347-350)

¹²⁹ (Kálvin, 1995 old.: 376)

¹³⁰ (Biéler, 2005 old.: 346-347)

munkát megelőzi. A munka azért Isten jelenlétében fejeződik be. A tevékenységnél magasabb fokon áll a nyugvó létezés, amely Isten jelenlétében találta meg tartósságát.”¹³¹

Moltmann képe a nyugvó létezésről elveszi a hangsúlyt arról, hogy Jézus számára Isten gondviselő munkája nem szűnik meg, és szombat napi gyógyításai okát is ezzel magyarázza (Jn. 5,17).¹³² A szemlélődés során tehát fontosabb, hogyan érthetjük meg Isten ránk bízott feladatait, mint a nyugvó létezés.

A vasárnap megtartása a munka kezdőpontja. (Több európai országban a hét első napja a vasárnap.) A keresztyének a szombatot a vasárnappal, mint a feltámadás napjával cserélték fel. Krisztus halálában és feltámadásában való részesedés nélkül nem ünnepelehetjük a nyugalom napját.

„Azonban ha külsődleges pihenés nem volt több mint szertartás, a lényegét Krisztusban kell keresnünk, azt kell figyelembe vennünk, hogy Krisztus hogyan jelenítette meg azt, amit akkor ez előre megmutatott. Ugyanaz az apostol (Pál) mondja, hogy az új emberünk megfeszítetett Krisztussal, és mi Vele együtt eltemettünk és az Ő feltámadása jelenti számunkra az új életet.”¹³³

Ha a vasárnap csak a pihenés napja, az a munka megromlásával jár. Egyedül Isten gondviselése táplálja az emberiséget, de ebben Isten munkatársai lehetünk. A munkának ezért kiemelt méltósága van. Az emberi önmegvalósítás ezen keresztül érhető el. Kezdetben a munka örömteli volt, de a bűneset után átokká vált és manapság az elnyomás, lélektelen fáradozás jeleit is erősen mutatja. Jézus Krisztus áldozata a munka átkát is eltörölte. Az Ő országa eljövételén munkálkodni áldás.

A hivatás megválasztása: Ha valaki munkájával nem Isten hívását követi, akkor tevékenysége „kárbaveszett nyugtalanság”¹³⁴ csupán. Fazakas Sándor azt emeli ki, hogy a világi hivatásgyakorlást Luther nyomán Kálvin minőségileg felértékeli, ugyanakkor a munka nála teológiai tartalmat is hordoz, mint a „hit megélésének és megtartásának egy formája”.¹³⁵ Ugyanő megállapítja, hogy Kálvin értelmezésében a hivatás megválasztásával az ember Isten hívására válaszol, mégpedig elsősorban a közösség szolgálatának szükségére, és nem az anyagi előnyökre nézve. A nemkívánatos munkát is vállalni kell, amíg a megfelelő hivatásgyakorlásra lehetőség nem nyílik.¹³⁶ Ernst Troeltsch arról beszél,

¹³¹ (Moltmann, 1989 old.: 331)

¹³² II.3 Isten munkája

¹³³ (Calvin, Harmony of the Law - Volume 2)

¹³⁴ (Biéler, 2005 old.: 356) „futile restlessness”

¹³⁵ (Fazakas, 2009 old.: 117)

¹³⁶ (Fazakas, 2009 old.: 119)

hogy a „Szentek Gyülekezetének” szüksége van a világi közösség politikai és gazdasági segítségére, ezért a hivatások végzése is ezt a célt szolgálja.¹³⁷ Napjainkban az egyensúly erősen elbillenni látszik a munka azon értelmezése irányában, hogy pusztán pénzkereső tevékenység és a pályaválasztásnál is az e legfontosabb érv, hogy az adott képességekkel hol lehet a legtöbb pénzt keresni. Ez visszahat az életpályákra is, hiszen nem olyan foglalkozásokban munkálkodnak, amikben a legtehetségesebbek (sokszor ezért anyagi értelemben sem járnak jól aztán). Isten hívása pedig erősen leszűkül, például a lelkeszi hivatásra. Az emberek nagy tömegei pedig nem érzik jól magukat abban a foglalkozásban, amit választottak magunknak.

„Krisztus tanításával összhangban van, ha azt tételezzük fel, hogy az ember munkára teremtett, és mindenkinek megvan az a feladata, mestersége (province), amit Isten rendelt neki. Ebből következően nem élhet tétlenségben (sit down in idleness). Azt is feltételezhetjük, hogy az életünk haszontalan, és méltán vádolhatnak minket tunyasággal (indolence), amíg életünket nem Isten parancs és hívása szerint éljük.”¹³⁸

Kálvin szerint először Isten akaratát kell keresnünk, hogy milyen szolgálatra hív minket, és aszerint választunk hivatást. A szülőknek is ügyelniük kell arra, hogy ne a saját szempontjaikat érvényesítsék, és rossz tanácsadók legyenek, hanem a gyermekek lelki értelemben találják meg hivatásukat. Erre vonatkozik még Biéler egy korábbi megállapítása arról, hogy Kálvin idején milyen módon nyújtottak segítséget a szegényeknek ahhoz, hogy élethelyzetük megváltozzon. Eszerint pusztán az anyagi segítségnyújtás nem elegendő a szegényeknek. Az oktatáson keresztül és a hatóságok segítségével munkalehetőségeket kell teremteni, hogy az életkörülményeik megváltozzanak. Ennek jó példája Kálvin idejében az oktatási rendszer, és az, hogy az egyház aktívan részt vett a munkalehetőségek keresésében.¹³⁹

A hivatás nem szükségszerűen életre szóló, ahogy Ronald Wallace megállapítja Kálvinnal kapcsolatban. Ennek megfelelően nem kell minden áron abban a hivatásban, társadalmi helyzetben maradnunk, amiben születtünk, de mindenkinek a társadalom számára hasznos funkciókat kell betöltenie Isten hívása szerint.¹⁴⁰

„Az elhívás (calling) a Szentírásban a megfelelő (lawful) életmódot jelenti, mert ez kapcsolódik Istennek a hívásához (calling). Úgy tűnhet, hogy a szavak itt azt a

¹³⁷ (Troeltsch, 1976 old.: 610)

¹³⁸ (Calvin, Commentary on Matthew, Mark, Luke - Volume 2 old.: 350)

¹³⁹ (Biéler, 2005 old.: 136-137)

¹⁴⁰ (Wallace, 1997 old.: 154)

jelentéstartalmat tükrözik, hogy mindenki a hivatásához (calling) kötött. Nehogy valaki visszaéljen ezzel az állítással, hogy bűnös és romlott életmódokat igazoljon vele. Ezzel szemben a kérdés itt az, hogy Pál olyan kötelezettséget rögzít-e, hiszen a szavakból lehet erre következtetni, hogy mindenkit köt a hivatása (calling), amit tilos elhagynunk. Nagyon kemény dolog lenne, ha egy szabó nem tanulhatna másik mesterséget, vagy egy kereskedőnek nem lenne szabad földművelést választania. Az a válaszom, hogy az apostol nem ezt akarja, hanem a megfontolatlan buzgalmat szeretné korrigálni, ami arra készítet egyeseket, hogy különösebb ok nélkül változtassanak a körülményeiken, légyen az babonából vagy más okból.”¹⁴¹

Munkanélküliek, élőködők, dologtalanok: Mindenki, aki tudna dolgozni, de nem teszi, elveszett teremtmény (lost creature). A munka Isten ajándéka, ezért a munkanélküliség Isten elleni támadás. Ha valakit munkájától megfosztanak, olyan mintha az életétől fosztanák meg. Az „V.2 Munkanélküliség” című fejezetben látni fogjuk, hogy a munkanélküliség napjainkban társadalmi méretű probléma és a „tudnak dolgozni” kifejezés továbbra is helytálló, viszont alaposan körül kell járni, hiszen sokan annak ellenére nem találnak maguknak munkát, hogy dolgozni szeretnének.

A munka közösségi célja és a társadalmi elnyomás elleni harc: A munka akkor becsületes, ha a közösségnek is haszna származik belőle. Meg kell hallgatni azok panaszait, akik dolgoznak, de nincs megfelelő erejük arra, hogy változtassanak nem megfelelő munkakörülményeiken. Azok a vezetők, akik ezt nem teszik, felelőssé válnak a feszültségekből felszabaduló negatív társadalmi folyamatokért (pl. forradalmi megmozdulások, éhséglázadások). A szegények és gyengék elnyomása Isten rendje ellen való. Garaczi Imre is Biélerhez hasonlóan látja Kálvin viszonyát a magántulajdonhoz. A magántulajdon Kálvin gondolkodásában az isteni szuverenitásból következik. A vagyonszerzést nem ítéli el, hanem olyan lehetőségnek tartja, amivel a szegényeken lehet segíteni.¹⁴² Mindemellett a munka és tőke kapcsolatából produktivitas származik és a munkamegosztásnak szigorú szakértelmen kell alapulnia.¹⁴³

2. A fizetés mint a munka gyümölcse¹⁴⁴

¹⁴¹ (Calvin, Commentary on Corinthians - Volume 1 old.: 204-205)

¹⁴² (Garaczi, 2009 old.: 16)

¹⁴³ (Garaczi, 2009 old.: 17)

¹⁴⁴ (Biéler, 2005 old.: 366-375)

Bármit tesznek az emberek, Isten parancsolatainak engedelmeskedve kell cselekedniük. Ezért nem jár nekik díjazás. Isten azonban kegyelemesen gondoskodik szükségleteikről. A fizetség éppen ezért nem Isten és ember között egyezség, hanem az Ő atyai szeretetének a megnyilvánulása. Ez a munkáltató és a munkavállaló kapcsolatrendszer is sokkal magasabb szintre emeli, mint az a napjainkban általános szemlélet, hogy a munkabér pusztán a munkaerő piaci ára.

„Két törvényszerűség van ezért, amit el kell fogadnunk. Az első az, hogy Isten sem tartozik nekünk természetszerűleg, és a szolgálat, amit viszonzásul adunk, egy fubatkát (single straw) sem ér. Másodsorban pedig a Törvény kötelezettségeinek megfelelően a munkához kötődő jutalom nem az értéke miatt van, hanem mert Isten nagylelkűen hajlandó az adósunkká lenni (to become our debtor)”.¹⁴⁵

A munkáltató, amikor bért fizet, csupán közvetítője felebarátja felé ennek az isteni akaratnak, amely gondoskodik munkása megélhetéséről.

Méltányos bér: A bérekkel kapcsolatos probléma lelki probléma egyben, ugyanakkor a Szentírás nem ír elő ebben a viszonylatban mennyiségi szabályokat munkavállaló és munkáltató között. A méltányosság alapja az arányszabály betartása (amit az adott helyzetben magunknak méltányosnak tartanánk, azt ajánljuk másoknak). Ebből következően egyáltalán nem biztos, hogy a törvényes bérminimum vagy a piaci ár önmagában igazságos. A munkaerő ugyanis nem áru! A két oldalnak szerződésre van szüksége, amiben a feltételeket a későbbi viták elkerülése végett rögzítik. A bérviták során mindkét oldalnak megvan a felelőssége a rendezésben.

„Ebből az következik, ha egy bérmunkás szükségét szenved, mert nem fizetjük ki a bérét, akkor pusztán ezzel a késlekedéssel is igazságtalanságot követtünk el. Az ok ebben az esetben még tisztábban látható, hiszen a napi munkájából tartja el magát. Bár ez a gondoskodás a szegényekre vonatkozik, hogy ne szenvedjenek hátrányt a gazdagok büszkeségétől vagy hanyagságától, az emberség általános értelemben is kötelez minket. Nem zsákmányolhatjuk ki tehát és nem lehetünk szűkmarkúak azokkal szemben, akik a hasznunkért dolgoznak, hiszen semmi sem lehetne gyalázatosabb, mint az, hogy a szolgálatunkban állnak, de nem kapnának annyit, hogy abból takarékosan (frugally) megéljenek.”¹⁴⁶

¹⁴⁵ (Calvin, Commentary on Matthew, Mark, Luke - Volume 2 old.: 166)

¹⁴⁶ (Calvin, Harmony of the Law - Volume 3 old.: 142)

Kálvin figyelme éppen ezért kiterjedt a városban élők különböző csoportjainak a fizetésére is. A genfi hatóságokat ezért több esetben is kérte különböző csoportok juttatásainak megfelelő rendezésére.¹⁴⁷

A munkakörülmények alakulása is fontos értékmérője a genfi reformációnak. A városi tanács maximalizálta 1559-ben a fizetéseket, és betiltotta a mesterségek egyesüléseit. A lelkészek olyan szervezetet javasoltak, amiben a munkáltatók és a munkaadók is benne vannak, és a helyi hatóságok így nem unilaterálisan hoznak döntéseket a munka világára vonatkozólag. Ezzel a sztrájkokat elkerülték, és így Genf több helyen előnybe került más városokhoz képest (pl. könyvnyomtatás).¹⁴⁸

3. Földművesek és mezőgazdaság¹⁴⁹

A természet Isten dicsősége kinyilatkoztatásának színtere: A természetben megismerhetjük Isten teremtői munkáját, kegyelmét és szeretetét, amit szétáraszt ezen keresztül az egész világra. Az emberi bűn azonban a természetet is megromtotta, és a természeti katasztrófák Isten ítéletére mutatnak, és bűnbánatra szólítják fel az emberiséget, hogy ezzel is a Jézus Krisztusban megjelent kegyelem felé forduljanak. Mindezek ellenére továbbra is érvényesül az áldás (pl. aratás, kedvező időjárás).

„A józanész természetesen azt mondja, hogy a világ javai természetes módon a mi javunkat szolgálják, de miután a világ feletti uralmat Ádám óta elveszítettük, Istennek minden ajándékát beszennyezzük, amihez hozzáérünk. Ugyanakkor Isten kegyelmesen a segítségünkre siet, beolt (ingraft) az Ő Fiába és újjáteremt (constitute anew), hogy ennek a világnak urai lehessünk. Ezzel törvényesen is használhatjuk mindazokat a javakat, amivel ellát minket.”¹⁵⁰

A földművesek – Isten munkatársai: A földműves, munkáján keresztül a legközvetlenebb tapasztalással rendelkezik Isten természetben megmutatkozó áldásairól. Találkozik ugyanakkor a természet emberi bűn miatti elidegenedésével is. Jézus Krisztus megváltó munkája részben helyreállította az ember uralmát a természet felett. A földművelésnek más területekhez hasonlóan megvannak isteni eredetű szabályai. Ezek a rendelkezések az Ószövetségben a földet védik a túlzott kizsákmányolástól (pl. szombat év), ugyanakkor emlékeztetnek a művelés céljára. A jubileumi év pedig a földtulajdon helyreállításával a szegények jólétéről hivatott gondoskodni.

¹⁴⁷ (Biéler, 2005 old.: 138-139)

¹⁴⁸ (Biéler, 2005 old.: 141-143)

¹⁴⁹ (Biéler, 2005 old.: 375-385)

¹⁵⁰ (Calvin, Commentary on Timothy, Titus, Philemon old.: 82)

A mezőgazdasági munkának ez a különleges státusza nagyrészt elvesztette a társadalmi szintű figyelmét hazánkban a 20. század végére. Nemcsak a politikai úton kierőszakolt tulajdoni változások eredményeképpen, hanem a gépesítés globális folyamata is azt eredményezte, hogy jelentősen szűkült a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma. Éppen ezért érdemes a társadalom figyelmét újra és újra ráirányítani, hogy ne az ipari termelés sémáiban gondolkozzanak róla.

4. Kézművesség, művészetek, tudomány, technológia¹⁵¹

Az emberi tudás és képességek funkciói és határai: Az emberi intelligencia és akarat (lehetőség az analízisre, ismeretgyűjtésre és megvalósításra) Isten ajándéka. A bűneset ezeket a képességeket is meggyengítette. Isten Igéje kell, hogy helyrehozza és irányítsa az ember eme képességeit.

Tudomány és technológia: A tudósok jó lehetőséget kapnak arra, hogy a természetben Isten munkáját meglássák és tanulmányozzák. A tudomány azonban kísértés is, és az Isten előtti alázatból fennhéjázássá és tagadássá is válhat.

Művészetek, irodalom, mérnöki tudományok: A Szentlélek által inspirált áldások a társadalom javára. Ellentmondásos, mert a maga eszközeivel az embereket Istenhez vezetheti, a bűn ugyanakkor megrontja a művészeteket is.

Kereskedők, kereskedelem: Az üzleti kapcsolatok alapja, hogy Isten rendelése nyomán jutnak el a javak a társadalom különböző rétegeihez, hogy biztosítsák a gazdaságnak a körforgását. A tisztességtelen üzleti magatartás emiatt nemcsak emberi értelemben etikátlan, hanem szentségtörés is. A javak körforgásának az alapja az, hogy mindenki a saját területén a képességeinek megfelelő munkát végezze, Isten hívásának megfelelően.

Utolsó két pontunkhoz kapcsolódik az, hogyan viszonyulnak egymáshoz az egyes hivatások. Kovács György Hans Helmut Eber (1971) nyomán az egyes foglalkozási ágak egyenrangúságát fogalmazza meg.¹⁵² Ez a gondolkodás túllép a középkor statikus és hierarchikus modelljén, amit Aquinói Tamásnál láthattunk és Lutherre is erősen hatott még.

¹⁵¹ (Biéler, 2005 old.: 385-400)

¹⁵² (Kovács, 2010 old.: 42) ”Isten minden munkára áldását adja, így Kálvin egyrészt a produktív és nem produktív munkaágak egyenrangúságát fogalmazza meg, bármely munka a közösség érdekét szolgálja, akár a magán-, akár a közéletben, legyen az családi munka, gyermeknevelés, tanítás vagy igazgatás, másrészt az embernek a munkához és a munkaeszközök használatához való joga is ebből vezethető le.”

III.4. Kapcsolódás a kapitalista és a szocialista társadalmi berendezkedésekhez

A munka témakörének teológiatörténeti ismertetése mellett egy olyan kitérítésre vállalkozunk ebben a fejezetben, amelyik a kapitalista és a szocialista társadalmi berendezkedések témánkkal kapcsolatos viszonyait írja le a kor közgazdasági, etikai és szociológiai gondolatait ismertetve. Nem vállalkozhatunk természetesen átfogó, részletes és szisztematikus elemzésre, ugyanakkor a jelenkori teológusok munkáiban találkozunk egyrészt a munkához kapcsolódó társadalmi viszonyok kritikájával vagy védelmével, illetve az itt ismertetett eszmék beleépülnek a munkájukba. Ezzel teszik relevánssá az olvasók széles rétegeinek mondanivalójukat. Ellenkező esetben nem lehet párbeszédet kezdeményezni a munka világáról, és hatással lenni koruk viszonyainak alakulására. A „Kapcsolódó tudományterületek (szociológia-munkapszichológia)” című V. fejezet ezt a kitérítést folytatja és képet ad az utóbbi évtizedek kutatásairól.

III.4.a. Marxizmus

Miroslav Volf a munka teológiájáról írott könyvében az angolszász szerzőknél részletesebben foglalkozik a marxizmus hatásaival a munka értelmezésének területén. Vélelmezhetjük, hogy ez személyes tapasztalatainak is köszönhető, hiszen Jugoszláviában nőtt fel.

Volf, Marxnak a munkával kapcsolatos értelmezését¹⁵³ azzal kezdi, hogy a munka a természet mint objektum és az ember mint szubjektum közötti folyamat. Az ember természeti lény, és ebből következően a munkának is ilyen természete van, tehát nem áll felette a természetnek.

A munkának négy fontos összetevője van:

- Céltudatos tevékenység;
- A munka tárgya;
- A munka eszköze;
- Társadalmi tevékenység.

A munka révén az ember nemcsak a létfenntartását biztosítja, hanem természetátalakító tevékenysége segítségével a világot is a saját képére formálja.

¹⁵³ (Volf, 2001 old.: 55-65)

„A munka mindenekelőtt folyamat az ember és a természet között, oly folyamat, amelyben az ember anyagcseréjét maga és a természet között saját tevékenységével közvetíti, szabályozza és ellenőrzi.”¹⁵⁴

„A munkás nem csak egyszerűen megváltoztatja a természeti dolog formáját, hanem a természeti dologban saját célját is megvalósítja, amelynek tudatában van, amely törvényként meghatározza cselekvésének módját, s amelynek alá kell rendelnie akaratát.”¹⁵⁵

A munkafolyamat egyszerű mozzanatai a célszerű tevékenység vagy maga a munka, a munka tárgya és eszköze.”¹⁵⁶

Marx elveinek megvalósulása (pl. Szovjetunió) megmutatta, hogy ez a természetátalakító tevékenység legalább olyan durva volt, mint a korábbi koroké és a környezetszennyezés révén (például a csernobili katasztrófa) az ember ellen fordult.

Egy fejlettebb termelési mód megszüntetheti azt az elidegenedést, amit a kapitalista társadalom jelent a munka világában.

„A vagyonszerzés mértéke és egyetemessége, ahol ez az egyéni jelleg lehetővé válik, olyan termelést tételez fel, amelynek előzetes feltétele az értékek cseréje. Ennek az egyetemlegessége létrehozza nemcsak az egyénnek önmagától és másoktól való elidegenedését, hanem kapcsolatainak és képességeinek átfogó és egyetemleges jellegét is.”¹⁵⁷

A kapitalista termelési módban a munkás számára nincs értéke annak, amit előállít, hanem az csak eszköz, hogy forrást kapjon ahhoz, amire ténylegesen szüksége van. Marx normatív modelljében a munkás azért állítja elő az adott terméket, hogy embertársai konkrét szükségletét kielégítse. Az ember nemcsak azért dolgozik, mert szükséges, hanem az önkifejezésének fontos része a munka. A munkamegosztásból következő mechanikus munkavégzés megnyomorítja a munkásokat, és megnöveli a kapitalista tulajdonos felettük való hatalmát, hiszen a teljes munkafolyamat kontrollja is felettük valósul meg.

„A tőke önértékesítése a gép által egyenesen arányos azzal a munkáslétszámmal, amelynek létfeltételeit a gép tönkreteszi. A tőkés termelés egész rendszere azon alapszik, hogy a munkás munkaerejét áruként adja el. A munkamegosztás a munkaerőt teljesen egyoldalúvá teszi, úgymint már csak a résszámozás kezeléséhez szükséges részüggyességgel rendelkezik. Mihelyt a szerszámot a gép kezeli, a munkaerő használati értékével

¹⁵⁴ (Marx, 1949 old.: 191)

¹⁵⁵ (Marx, 1949 old.: 192)

¹⁵⁶ (Marx, 1949 old.: 192)

¹⁵⁷ (Marx, 1857 old.: 151_200)

csereértéke is megszűnik, a munkás eladhatatlanná válik, mint az érvénytelenített papírpénz.”¹⁵⁸ A munkaerő mint áru kérdése napjainkban is mutatja az elidegenedés természetét. Nem véletlen, hogy a különböző társadalmi etikák hangsúlyozzák a munkáltató/munkavállaló kapcsolat különlegességét, hogy ne csak áruként jelenjen meg a munka.

A kapitalizmus mindenén túlterjeszkedő vagyonszerzési mániájának a kommunista társadalom szempontjából megvalósuló hasznos törekvése a technológiai fejlődés. A gépi gyártás növelheti a kizsákmányolást és elidegenedést, viszont a kommunizmusban az egész társadalom részesedik a hasznából. Napjainkban viszont a technológiai fejlődés helyett egyre többen a fenntartható fejlődés szükségességéről beszélnek, hogy a következő generációk is megfelelő élettérrel rendelkezessenek.

A kapitalizmus szükséges fejlődési fok a kommunista társadalom felé, hiszen a tőkének három fontos civilizáló hatása van:

- A termelő eszközök fejlesztése;
- Az emberi természet fejlesztése az egyéni képességeken és szükségleteken keresztül;
- Az ember természet feletti uralmának kiterjesztése.

A kapitalizmus fokozottan kihasználja a természet erőforrásait. A kommunizmusban nem egyfajta ősi, idilli állapotba kell visszatérni, és a természet-átalakítást minimalizálni, hanem olyan aktív tevékenységet végezni, amely a következő generációk számára egyre jobb kondíciókat jelent a természeti erőforrások állapotát tekintve. A modern gépi termelés rákényszeríti a kapitalistákat arra, hogy a munkások képességeit sokoldalúan fejlesszék a gyártási környezet bonyolultsága miatt. Amikor ez megtörténik, az már a kommunista társadalom közeledtét jelenti, ahol mindenki a képességeinek megfelelően kiteljesedik, és a fejlett termelőeszközök miatt sokkal több lesz a szabadideje, amikor is művészetekkel és tudományokkal foglalkozhat. Engels ennek lehetőségét a magántulajdon kiküszöbölésében látja:

„A túltermelés ahelyett, hogy nyomort idézne elő, a társadalom legközelebbi szükségletein túlmenően biztosítani fogja mindenki szükségleteinek kielégítését, új szükségleteket fog teremteni, és egyúttal megteremti ezek kielégítésének eszközeit.”¹⁵⁹

¹⁵⁸ (Marx, 1949 old.: 465)

¹⁵⁹ (Engels, 1847 old.: 20. kérdés ("Mik lesznek a következményei a magántulajdon végleges eltörlésének?"))

Cosden a munka teológiájáról szóló könyvében szintén foglalkozik Marx munkával kapcsolatos nézeteivel, mint olyanokkal, amik megkerülhetetlenek a modern teológiai és filozófiai reflexiókban. Volf-hoz hasonlóan kiemeli, hogy Marx számára a munka nemcsak eszköz a gazdasági célok eléréséhez, hanem a társadalmi fejlődés, önmegvalósítás módja is egyben. Ezért a munka az emberi faj evolúciójához járul hozzá.¹⁶⁰

A következőkben megvizsgáljuk, hogy a „működő” szocializmusnak milyen etikai megfontolásai voltak a munkával kapcsolatban, vagyis Marx egy évszázaddal korábbi gondolatai milyen irányban „fejlődtek” tovább.

Ehhez példaként szolgál számunkra A. F. Siskin „A marxista etika alapjai” című kötetének idevágó fejezete.¹⁶¹ A fejezet rögtön az elején megállapítja, hogy a szocializmusban olyan nagy a munka tekintélye, mint soha korábban a történelem során. Ennek az új viszonynak az alapja a társadalom javára végzett lelkiismeretes munka, a társadalmi tulajdon védelme és gyarapítása.”¹⁶² A munka fontossága Siskin értelmezésében az erkölcsiség legfontosabb alapelve egyben. A munkához való viszony akkor válik igazán erkölcsi tartalommal, amikor az egyén nemcsak a saját, hanem a társadalmi szükségletek kielégítéséért is dolgozik.¹⁶³ A kommunista munka magas fejlettségű, mert magasan kvalifikált dolgozók közös munkája, és ebből a magas termelékenység is következik a fejlett technika igénybevételével. A szocializmusban viszont a kommunista munka feltételei még hiányoznak (a munkát ellenőrizni kell és a munkást anyagilag érdekeltté kell tenni a termelésben). Az ember értékét ugyanakkor nem a keresete, hanem a munkához való viszonyának erkölcsi alapjai határozzák meg. Ami a munkától való elidegenedést illeti, a korszak kommunista társadalomtudósai szerint ez a szocializmusban fokozatosan megszűnik, hiszen a termelési eszközök tulajdonának társadalmisítása minőségileg alakította át a munka jellegét.¹⁶⁴ Az szocializmus évtizedei megmutatták, hogy a társadalmi tulajdonhoz való viszony leegyszerűsítve az „ami mindenki, az senkié” sémát jelentette, és a munkahelyeken a lopás a mindennapok szerves részévé vált, rombolva ezzel a társadalom általános erkölcsi színvonalát.

¹⁶⁰ (Cosden, 2006 old.: 13-14)

¹⁶¹ (Siskin, 1964 old.: 299-326) Fejezetcím: „A társadalom javát szolgáló lelkiismeretes munka, a társadalmi tulajdon védelme és gyarapítása”

¹⁶² (Siskin, 1964 old.: 299)

¹⁶³ (Siskin, 1964 old.: 303) „A munkához való szocialista és kommunista viszony erkölcsi jelentősége abban nyilvánul meg, hogy nemcsak magunkkal és hozzátartozóinkkal, hanem az egész társadalom érdekeivel törődünk. „

¹⁶⁴ (Fukász, 1965 old.: 446)

III.4.b. Taylorizmus/Fordizmus

A modern tömegtermelés kialakulásában fontos szerepe van annak, hogy a munkaszervezetek milyenek, és a munkafolyamatokat hogyan építik fel illetve koordinálják. A taylorizmust F. W. Taylor-ról (1856-1915.), amerikai mérnökről nevezték el. Ismert még mint tudományos munkaszervezés (scientific management) is. A XX. század elejére a nagyüzemi termelés során a munkamegosztás olyan mértékűvé vált, ami komoly racionalizálás törekvéseket váltott ki. Taylor olyan újításokat vezetett be, amivel végletekig (egészen a mozdulatok szintjéig) lebontotta a munkafolyamatokat, és ezekre az elemekre beállította, hogyan lehet optimálisan (idő, energia) elvégezni. A munkások számára a korábban összetett feladatköröket leredukálta az egyszerű folyamatok szintjére. A munkavégzést különböző idő és egyéb méréseken keresztül kontrollálta.¹⁶⁵ A kontroll és a tervezés így a menedzserek munkakörévé vált,¹⁶⁶ a munkás pedig a béralkuban a fizikai munkaerejét tudta csak érvényesíteni.¹⁶⁷ Az így szervezett munkafolyamatokat már alacsonyabb képzettségű munkások is el tudták végezni.

Taylor így ír a tudományos munkaszervezés fejlesztésének feladatairól:

„Amellett, hogy ezt a tudományt így fejleszti, a management-nek még három olyan típusú kötelessége van, ami új és komoly feladatokat jelent. Ezek négy pontban foglalhatók össze:

1. Tudományos módszert dolgozzanak ki az emberi munka minden elemére, ami a korábbi becsléseken alapuló (rule-of-thumb) szabályokat felváltja.
2. A munkásokat tudományos alapon választják ki, betanítják és fejlesztik, szemben azzal, hogy a múltban a munkások választották a munkájukat és úgy képezték magukat, ahogy tudták.
3. Szívélyesen (heartily) dolgoznak az emberekkel, hogy biztosítsák a munkavégzés összhangját a kifejlesztett tudományos elvekkel.
4. Mindemellett a munkásoknak és a management-nek közel egyforma a felelőssége és munkája. A management átveszi mindazokat a feladatokat, amelyekre alkalmasabb,

¹⁶⁵ (Alford I. P. , és mtsai., 2004 old.: 110) „Taylor gondolatmenetében az volt az újdonság, hogy a termelékenységet „objektív” és „tudományos” mutatók alkalmazásával akarta elfogadható szintre hozni, nem pedig a korábbi teljesítményekkel való összehasonlításban. Úgy okoskodott, hogy a termelés növekedése mindenki számára nyereséggel járna: úgy növelhető az alkalmazottaknak kifizetett bér, hogy csökken a munkáltatók által kifizetett bérköltség.”

¹⁶⁶ (Giddens, 2008 old.: 574) „Sokan úgy tekintik, hogy a taylorizmus megfosztotta a munkást a tudástól és ily módon lealacsonyította magát a munkát is.”

¹⁶⁷ (Watson, 2012 old.: Kindle Location 1442-1459/12899)

mint a munkások, szemben azzal a múltbeli gyakorlattal, amikor a munka és a felelősség nagyobbik része a munkások vállán nyugodott.”¹⁶⁸

Taylor a lustaságot természetes emberi hajlamnak látta, részben ezért is tartotta szükségesnek a szigorú ellenőrzési módszereket.¹⁶⁹

Volf ezt úgy interpretálja, hogy a cél a munkafolyamatok szubjektív elemének eltávolítása. Érdekes tapasztalat azonban, hogy a módszerrel a produktivitás növelhető volt, de csak egy bizonyos mértékig. Ennek az egyik fő oka az emberi természetben keresendő, miszerint, ha valakire nyomást gyakorolnak valaminek az elvégzésére, de az illető ezt nem érzi a saját céljának, az ellenkezik az emberi természettel. A második ilyen ok a személyes fejlődés lehetőségének a hiánya ezekben a munkakörökben.¹⁷⁰ Giddens ismerteti, hogy az ilyen típusú munkaszervezésre a szociológusok használják „az alacsony bizalmi szintű” megnevezést. Az állandó felügyelet pedig éppen az ellenkező hatást éri el, vagyis romlik a munkaerő, magas a dolgozók engedetlenségi szintje, és gyakoriak az ipari konfliktusok (pl. sztrájk).¹⁷¹

A fenti kérdések ellenére a módszer hamar nemzetközivé vált. Az első világháború után már széles körben elterjedt Európában, sőt például Lenin kezdeti idegenkedése után üdvözölte.¹⁷²

Henry Ford az autógyáraiban ezeket a módszereket fejlesztette tovább, amikor ezen túl még bevezette a futószalagon történő gyártást. Emellett az is korszakos jelentőségű újítása volt, hogy maguk a munkások lehetnek a kereslet komoly tényezői¹⁷³ a tömegtermékekre, ezért a bérezésüket is ennek megfelelően alakította. (Például tudjanak Ford T modellt vásárolni.)¹⁷⁴ Ez a felfogás széles körben elterjedt aztán a második világháború után, amikor a vállalatok kollektív szerződések segítségével stabilizálták a munkafeltételeket. Így egyrészt biztosították, hogy a munkások elfogadják az automatizált munkaszervezést, és a kereslet is elegendő legyen a tömegtermékek irányában.¹⁷⁵

„A fizetés tartalmazza a munkás üzemén kívüli kötelezettségeit és mindazt, amivel a szolgálat és a management az üzemén belül jár. A napi produktív munka a jólét

¹⁶⁸ (Taylor, 1919 old.: 36-37)

¹⁶⁹ (Grint, 2005 old.: 178)

¹⁷⁰ (Volf, 2001 old.: 178-179)

¹⁷¹ (Giddens, 2008 old.: 579)

¹⁷² (Dunkin, 2010 old.: 152-153)

¹⁷³ (Giddens, 2008 old.: 574) „Ford az elsők között ismerte fel, hogy a tömegtermelés megköveteli a tömeges piacot is. Úgy okoskodott, hogy ha az olyan árucikkeket, mint például az autók, egyre nagyobb tömegben állítják elő, akkor ehhez biztosítani kell a fogyasztók meglétét is, akik képesek azt megvásárolni.”

¹⁷⁴ (Watson, 2012 old.: KindleLocation 3967-3978/12899)

¹⁷⁵ (Giddens, 2008 old.: 574)

legértékesebb forrása mióta világ a világ. Kétségtelen az is, hogy a munkás minden külső kötelezettségére elegendő kell, hogy legyen. Ezen kívül még azokra az évekre is gondolni kell, amikor már nem képes a munkavégzésre és nem is szükséges, hogy dolgozzon.”¹⁷⁶

III.4.c. "A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme"¹⁷⁷

Max Webert a szociológia alapítói közé sorolják.^{178,179,180} Ez a tanulmánya széles körben elterjedt és beépült jó néhány országban a közgondolkodásba, így sokakat befolyásolt abban, hogy a protestantizmusnak a munka kérdésköréhez való viszonyát milyennek lássák. A tanulmányból azokat a megállapításokat, gondolatokat összegezzük, amik a munka fogalmához szorosan kapcsolhatók.

1. A probléma¹⁸¹

Weber oktatási statisztikákból kiindulva (ahol német tartományok mellett Magyarországot is megemlíti¹⁸²) következtetett arra, hogy a szülőföld és a család vallási jellege meghatározza a pályaválasztást, ezért a protestánsok nagyobb arányban mentek a gyárakba dolgozni, és a hierarchia magasabb szintjein is erős pozíciókat foglaltak el („tanult munkásság”, hivatalnoksereg”). Franciaországról pedig azt olvashatjuk, hogy a protestantizmus a kapitalista fejlődés egyik legfontosabb eleme maradt az üldöztetések ellenére is. A kapitalizmus szellemének meghatározását Benjamin Franklin és Jakob Fugger szemléletének szembeállításával szemlélteti. Az utóbbi vagyonszerzési törekvését „erkölcsileg közömbös, személyes hajlamként” jellemzi, szemben Franklinéval, ami „etikusan színezett életszabály”.¹⁸³ A kapitalizmus szelleme fogalmat ez utóbbi értelemben használja.¹⁸⁴ Kiss Paszkál megfogalmazásában a protestantizmus új „jellemideált” alakított

¹⁷⁶ (Ford, 2005 old.: 62-63)

¹⁷⁷ (Weber, 1995)

¹⁷⁸ (Giddens, 2008 old.: 34-35)

¹⁷⁹ (Andorka, 1997 old.: 60-64)

¹⁸⁰ (Watson, 2012 old.: Kindle Location 2021-2064/12889)

¹⁸¹ (Weber, 1995 old.: 25-94)

¹⁸² (Weber, 1995 old.: 28) Mindenütt kimutatható, Badenben csakúgy, mint Bajorországban és például Magyarországon, hogy a katolikus szülők merőben más jellegű felsőoktatásban részesítik gyermekeiket, mint a protestánsok.”

¹⁸³ (Weber, 1995 old.: 41)

¹⁸⁴ (Szűcs, 1999) „Sehol sem állítja viszont a gyakran neki tulajdonított következtetést, hogy egyedül innen vezethető le az európai és amerikai kapitalizmus. Weber csak annyit mond, hogy a kapitalizmus szellemének kedvező közeget és hátteret biztosított a protestáns gondolkozás amennyiben az etikus magatartás szintjére emelte a nyers profitszerző kapitalizmust. Meglehet, hogy a mai olvasó számára már nem egészen evidens a Fuggerek és Benjamin Franklin szemlélete közötti éles különbségtétel, ám ez esetben nagyon valószínű, hogy nem csak Weber, de az egész nyugati szellemiség fejlődéstörténete érthetetlen marad. Hiszen amit Weber állít, az éppen az, hogy nincs gazdaság etika nélkül.”

ki, ami a gazdasági élet területén nem pusztán a szerzésre koncentrál, hanem rendszeres és fegyelmezett életvitelt is jelent, ami jól kamatoztatható.¹⁸⁵

Weber felfogásában a lutheri hivatás (Beruf) világi jelentése a bibliafordításokból származik a fordító értelmezése miatt és nem az eredeti értelemben. Ebből következett szerinte a világi munka vallásos jelentőségének „képzete”.¹⁸⁶ Ez komoly változás Aquinói Tamáshoz képest, ahol a munka a természeti dolgokhoz tartozik, és a szükségletekhez hasonlóan megkerülhetetlen része az emberi életnek, de önmagában véve nincs erkölcsi értéke. A munka protestáns felfogása ezzel szemben a világi hivatás megfelelő végzését erkölcsi értékévé tette és vallási jutalmat ígért érte. Ezzel némiképp ellentmondásban van az, hogy az Aquinói Tamás munkával kapcsolatos gondolatait tárgyaló fejezetben Tarjányi Zoltán szerint Aquinói Tamás a munkát erkölcsi cselekvésként is meghatározza. Ez jól látszik abból is, ahogy a munka négyes irányultságáról értekezik.¹⁸⁷

Cs. Kiss Lajos hivatáseszmeről beszél a lutheránus értelmezéssel kapcsolatban, ami a protestantizmussal vált általánosan elterjedté.¹⁸⁸ A „IV.1 Nemzetközi kitekintés, protestáns szerzők” és a „IV.2 Magyar protestáns szerzők” című fejezetekben láthatjuk majd, hogy az egyes foglalkozások (amik egyre inkább gyorsan változó munkakörökké alakulnak) hivatásként való értelmezhetősége jelentősen leszűkül.

2. Az aszketikus protestantizmus hivatásetikája¹⁸⁹

Weber arra a következtetésre jut a puritanizmus illetve a kálvinizmus hivatásetikája vizsgálatában, hogy a kálvinisták hivatásos munkája arra szolgál, hogy ezzel Isten dicsőségét gyarapítsák. Ez pedig abból következik, hogy Isten olyan társadalmi tevékenységet vár el követőitől, ami a társadalmat az ő céljainak megfelelően alakítja át. A kegyelmi kiválasztás bizonyosságának elérésére szerinte a fáradhatatlan munkavégzés a legkiválóbb eszköz. A pietizmussal kialakult aszketikus életvezetés vizsgálata során azt a következtetést vonja le, hogy a „református pietizmus a világi hivatást folytató életen belül kívánta biztosítani az üdvözülést, a pietista elvek gyakorlati hatása csupán az volt, hogy

¹⁸⁵ (Kiss, 2003 old.: 203)

¹⁸⁶ (Weber, 1995 old.: 77-78) „De feltétlenül új volt mindenekelőtt a kötelességérzet megbecsülése a világi hivatáson belül, mint olyan legfőbb tartalomé, melyet az erkölcsi tevékenység egyáltalán megkívánhat. Ez volt az, ami szükségszerűen maga után vonta a mindennapi világi munka vallásos jelentőségének képzetét, s ami a hivatás fogalmát ebben az értelemben először megteremtette.”

¹⁸⁷ III.2 Középkor (Aquinói Tamás)

¹⁸⁸ (Cs. Kiss, 2005 old.: 189) „Az egyetemessé válás lehetősége abban a vallási gondolatban rejlett, amely szerint a hivatások egyenértékűek Isten előtt. A hivatások egyenértékűségének gondolata – amely lényegében az érték/cselekvésszférák funkcionális ekvivalenciájának vallási előzménye – már a lutheránus értelmezésben megjelent.”

¹⁸⁹ (Weber, 1995 old.: 94-230)

még pontosabb és szigorúbb lett a gyakorlati életvezetés aszketikus ellenőrzése és szilárdabb a hivatáserkölcshöz való ragaszkodás”.¹⁹⁰ A metodizmus az aszketikus életvezetést úgy alakította ki, hogy közben elvetette az eleve elrendelést.

Weber Richard Baxterrel kapcsolatban írja le azt a gondolatot, hogy mennyire fontos az ember idejének a kihasználása, ahol a szemlélődés káros, ha a hivatásszerű munka rovására történik. Baxter a munkát aszketikus eszköznek is tartja egyben, mellyel a kísértések is megelőzhetők. A munka ugyanakkor az emberi élet Isten által meghatározott „öncélja” is egyben. A munkavégzés kötelessége alól azok sem mentesülnek, akiknek vagyona ezt lehetővé tenné. A munkamegosztás, szakosodás kívánatos a társadalmon belül, mivel növeli a termelékenységet, és így a közjót szolgálja. A hivatás megváltoztatása alapos megfontolás után lehetséges, amennyiben az Isten tervének megfelelő, ugyanakkor az állandó hivatást tartja mindenki számára a legjobbnak.

Molnár Attila Károly szerint Weber álláspontjából következően a kapitalizmus intézményei olyan munkásokat kívántak, ami az előbbi életvezetést tette szükségessé. Később már az eszmény háttérbe szorult, és pusztán a rendszer kényszereivel elérték a megfelelő fegyelmet.¹⁹¹ Feltehetjük végül a kérdést, hogy mai korunkban már nem is beszélhetünk az emberi viselkedésre ható protestáns munkaetikáról, hanem pusztán az intézmények kényszerei kondicionálják a viselkedést? Kiss Paszkál számos, a protestáns munkaetikához kötődő pszichológiai jelenség vizsgálatát ismerteti, és az a konklúziót vonja le, hogy „a mai gazdaság, a kapitalizmus nagyon különbözik a múlt század eleitől, hiszen fejlődése során maga is átalakult. A protestáns munkaetika azonban, úgy tűnik, továbbra is a gazdasági viselkedés használható konstruktuma.”¹⁹²

Weber tanulmánya mellé közvetlenül kívánkozik Molnár Attila „A »protestáns etika« Magyarországon” című könyve¹⁹³, hogy lássuk, mennyiben hasonló és mennyiben eltérő utat járt be a magyar társadalom és azon belül a protestantizmus azokban az időkben, amelyeket Weber vizsgált a protestantizmus egészére vonatkozólag. Fontos megállapításnak tarthatjuk Weber szemléletének megértéséhez a következőket:

¹⁹⁰ (Weber, 1995 old.: 151)

¹⁹¹ (Molnár, 2005 old.: 120-121) „A kapitalizmus intézményei által megkívánt modern munka Weber szerint aszketikus jellegű, s ezt korábban az aszketikus önfegyelm tette lehetővé. Azonban mindez megváltozott: a kapitalizmus szelleme elillant, de a kapitalizmus az intézményei, a racionális üzemek miatt képes működni, és képes elérni azt a fegyelmet, amelyet a korábbi évszázadokban a vallásos aszkézis eredményezett.”

¹⁹² (Kiss, 2003 old.: 213)

¹⁹³ (Molnár, 1994)

„A magyar helyzet mindenképpen a történelmi-társadalmi tényezők fontosságának hangsúlyozása felé irányítja a figyelmet. Ez korántsem visz messze Weber műveitől, hiszen ő is ezeket hangsúlyozza műveiben. Félreértés olyan szándékot tulajdonítani neki, hogy a vallási tényezőnek a történelmi-társadalmi tényezőknél nagyobb, fontosabb szerepet tulajdonított.”

Molnár Attila Weber elméletének magyarországi alkalmazhatóságával kapcsolatban több olyan problémát is lát, amik vizsgálatra szorulnak. A magyar protestáns etika eltér az angoltól, hiszen más kulturális-politikai közegbe érkezett meg a reformáció a két országot összehasonlítva, és más-más társadalmi csoportok váltak hordozóivá. Weber maga nem írta le a protestáns etika átalakulását a „kapitalizmus szellemére”, de megegyező tartalmi jeleket állapított meg, azért a kettőt azonosnak feltételezte. Lehet, hogy a „kapitalizmus szelleme” Magyarországon is megjelent, de a későbbi, kedvezőtlen környezet nem tudott érvényesülni. Weber elmélete téves is lehet, amit a valóság nem igazol vissza. Lehet, hogy Magyarországon a vallás- társadalomfejlődésből következően a vallásosságnak alacsonyabb szintje következett Angliához képest.¹⁹⁴

A puritanizmus Európában a 17-ik században többek között Magyarországon volt erős. Mivel megmaradt a püspöki és patrónusi rendszer, ezért a gyülekezetek és a lelkészek függése erős maradt két irányban is. Ezért a mezővárosok és a puritán prédikátorok érdeke összekapcsolódott. A puritán mozgalom középpontja az észak-keleti országrész volt, ahol mindhárom hatalom (Habsburg, török, erdélyi fejedelem) hatóköre enyhébben jelentkezett. A puritán eszmék 1630-tól terjedtek Erdélyben (pl. Medgyesi Pál Cambridge-ben ismerkedett meg Bayly „Praxis Pietatis” című könyvével). Tolnai Dali János munkája vált leginkább a nyilvánosság számára közismertté, aki 1645-ben esperessé is lett. A hivatalos egyház már a 20-as évektől követte a puritán eszmék terjedését, és 1630-tól a lelkészeknek már fel kellett esküdniük a II. Helvét Hitvallásra és a Heidelbergi Kátéra. Ugyanakkor a küzdelmek azt is eredményezték, hogy néhány fontos puritán elgondolás, pl. a presbitériumok felállítása elterjedt.¹⁹⁵

Weber a protestáns etika dogmatikai háttéréként a westminsteri hitvallás 4 cikkelyét használta, míg a magyar reformátusok alapirata a II. Helvét Hitvallás volt, ahol a weberi fókuszterületekre a következő megállapítások érvényesek: Az ember maga nem képes az

¹⁹⁴ (Molnár, 1994 old.: 12-14)

¹⁹⁵ (Molnár, 1994 old.: 26-35)

üdvözülésre; Az Úr az egyént örök életre vagy halálra választja el; Istennek ez a döntése titkos és kifürkészhetetlen.

Ezen kívül Weber még kiemelte a westminsteri hitvallás azon cikkelyét, ami szerint Isten a megváltottak cselekedeteit jóra irányítja, az istentelenek pedig nem kapják meg adományait. Ez utóbbi gondolat megfelelt a feltörekvő polgárságnak, hiszen nemcsak elfogadta a sikert, de ösztönzött is rá. A puritánok hangsúlyt adtak a teológia gyakorlati életre vonatkozásának, és így a hit és a kegyesség átvitele a mindennapi életre feladattá vált. Ezzel kapcsolatban sokat foglalkoznak a predestináció tanából következő bizonytalanság kérdésével, amit megváltási szorongásnak is nevezhetünk. Az evilági aszkézis valamilyen eleme általában megtalálható a puritán szerzőknél. Az önfegyelem, önuralom gyakorlása nem önsanyargatás, hanem a mértékletes élet miatt szükséges. Az ilyen élet pedig a kiválasztottak jele. A rendszeresség megkülönbözteti az igazakat a képmutatóktól.

A hivatal jelenti az elhívást, amely a predestinációból következik, és egyben az evilági munkavégzést, ami Isten dicsőségére történik. A hivatal elhanyagolása ebből következően bűn, és Isten dicsőségének csorbítása, amely büntetést von maga után. A hivatal mindenki számára kötelező, és a különböző hivatások egyenértékűek. Betöltésük azért is fontos, mert eszközök az üdvbizonyosság elérésére. Az egyes emberek tehetségéből és talentumaiból is látszik, hogy milyen foglalkozást kell bírniuk. A munka nemcsak hivatásgyakorlásként értékelődik fel, hanem kötelező is minden ember számára.¹⁹⁶

Az embernek ártatlan étellel lehet jó lelkiismerete Pápai Páris Ferenc szerint. Ennek az életnek a jellemzőit jól mutatja a következő, a gazdasághoz kapcsolódó fogalmak értékelése.

Az idő fontos, mert kevés áll rendelkezésre, de nem „az idő pénz” franklini értelmében. Amíg lehetőség van rá, munkálkodni kell.

A mértékletességet kell szem előtt tartani és a világi javak fölösleges fogyasztásával szemben kell állni. Emellett áll „a szegénység elkerülésének és a gazdagság elérésének a vágya”.¹⁹⁷ A javak megszerzésére irányuló szorgalom csak akkor elfogadható, ha a célja Isten és nem a javak. Ha a sikereket a gazdagodás vágya fűti, akkor az bűn. A cél egyfajta, mai kifejezéssel élve, középosztálybeli létmód, amelyben a gazdagság és a szegénység kísértései nem jelennek meg. Isten gondviselésében bízva kell élni. A gazdaság sem

¹⁹⁶ (Molnár, 1994 old.: 35-66)

¹⁹⁷ (Molnár, 1994 old.: 68)

önmagában rossz, hanem a kísértései jelentenek veszélyt az ember számára. A szegénységet több puritán író Isten büntetésének tartja. Tisztességes módon kell a hivatalt gyakorolni. Nem szabad uzorával és lopással meggazdagodni. A csalás megengedhetetlen a gazdasági tranzakciókban.

Az aktív élet lehetővé teszi, hogy magasztos, szent dolgokon elmélkedjenek a keresztyének, és ez pozitívan hat vissza hétköznapi életre. A kontempláció aránya egy-egy ember életében különböző mértékű, és csak kevesen vannak olyanok, akiknek ez hivatásszerű kötelességévé válik. A jó cselekedetek és a lelki egyensúly, békesség egyaránt fontosak. Van olyan szerző, aki a kegyes cselekedetek alatt szinte kizárólag kontemplatív tevékenységeket (imádkozás, bibliaolvasás, elmélkedés) ért, hiszen a bizonyosság belülről jön, és a nem a külső dolgok cselekvéséből. Az angol példától (Baxter) ebben eltér a magyar puritanizmus ezen a területen, hiszen az aktív-kontemplatív dimenzióban kevésbé aktív, mint angol megfelelője.¹⁹⁸

Molnár könyvéhez kapcsolódva állapítja meg Brandt Juliane, hogy az egyes foglalkozások/iparágak statisztikái azt mutatják, hogy az igazi különbségek a latin kereszténység (római katolikus, református, evangélikus) és az egyebek között (ortodoxok, görög katolikusok és zsidók) között voltak a 20. század elején. Ezt arra vezeti vissza, hogy az első csoport képviselői már hosszabb ideje voltak integráns részei a magyar rendi társadalomnak.^{199,200}

Ami a könyvvel kapcsolatos kritikai észrevételeket illeti, a következő megjegyzéseket tehetjük. Dolgozatunk tárgyához leginkább „A hivatás és munkaetika” című alfejezet áll legközelebb, de érdemes volt a művet tágabb közelítésben ismertetni, hogy a magyarországi példa hogyan kapcsolható Max Weber „A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme” című írásának alapmegállapításaihoz. Úgy tűnik azonban, hogy Molnár Attila könyvének nem igazán volt folytatása. A 2005-ös „100 éves a Protestáns Etika” konferencia előadásai sem mutatják a diskurzus ezen irányát. Ebben kivétel Brant Juliane előbb idézett értekezése²⁰¹. Recenzióként és kritikaként is foglalkozik Molnár Attila könyvével azonban Tóth Zsombor 1998-ban, melynek megállapításaihoz érdemes

¹⁹⁸ (Molnár, 1994 old.: 66-92)

¹⁹⁹ (Brandt, 2005 old.: 130-132)

²⁰⁰ (Brandt, 2005 old.: 132) „Azok a vallási közösségek, amelyek már hosszabb idő óta legalább állami elismerést élveztek, akiknek a képviselői a magyar rendi társadalom részei voltak, akik abban politikai participációhoz jutottak, egyben azok a csoportok is, amelyek – a foglalkozásstatisztikát tekintve – leginkább egy közös átlag körül mozognak.”

²⁰¹ (Brandt, 2005)

csatlakoznunk²⁰² Dicséri a szerző alaphozzáállását és a kérdéskör alapos ismeretét.²⁰³ Kritikai megjegyzései leginkább a könyv „A kálvinista vallásosság Magyarországon a 17. században” című fejezetre vonatkoznak. Az egyik kérdés az, hogyan lehet rekonstruálni a források alapján a 17- századi vallásosságot.²⁰⁴ További kritikai megjegyzése az, hogy a puritán mozgalom és a peregrinusok kapcsolódását nem fejt ki a könyv.²⁰⁵ Nem tartja kellően megalapozott megközelítésnek azt sem, hogy a korszak vallásosságának a leírása Miskolczi Csulyak egyházlátogatási jegyzőkönyvén alapul, azt is megjegyezve, hogy ez a zempléni példa nem terjeszthető ki az erdélyi és magyarországi állapotokra.²⁰⁶

²⁰² (Tóth, 1998)

²⁰³ (Tóth, 1998 old.: 103) Molnár Attila a bemutatott előzményekkel összhangban alakítja ki hozzáállását, jó érzékkel választván meg szerzői pozícióját, mert – nem csap fel »weberiánusnak«, de kimondottan Weber - ellenes attitűdöt sem ölt – fő igyekezete a két véglet álláspontjainak józan, elfogulatlan bemutatása.”;”Tudós erudíció és a kérdéskör alapos ismerete jellemzi könyvét, ahol az impozáns szakirodalmat az egyéni hozzáállás szerencsésen kiegészíti.”

²⁰⁴ (Tóth, 1998 old.: 104) „Zoványi megállapításaihoz képest kétségtelenül újdonságnak számít az a felosztás, amely három hívő típust különít el (virtuóz, retorikus, formális), és amely ugyanakkor a vallásosság három szintjét is körülírja. A felmerülő kérdés nyilván az, hogy ez az egyébként nyilván helytálló és valószínű rendezés, utólag rekonstruálva, kizárólag írásos „nyomok” alapján, mennyiben fedí/fedheti a korabeli valóságot.”

²⁰⁵ (Tóth, 1998 old.: 105) „Amit azonban szerzőnk elmulaszt megemlíteni és kellőképpen értékelni, az a tény, hogy a XVI. században a puritánus mozgalom a peregrinus diákok népes hadát megnyeri az ügy számára, és ezáltal az erdélyi és magyarországi elit értelmiségi soraiból válogatja össze képviselőit, akiket minden fenntartás nélkül a legfelső vallásossági szint reprezentatív alakjainak tarthatunk.”

²⁰⁶ (Tóth, 1998 old.: 105) ”Továbbá igencsak vitatható az az eljárás, amely úgy rajzol negatív képet a korszak vallásosságáról, hogy elsősorban Miskolczi Csulyak István Zemplén megyében, 1629-1645 között tett egyházlátogatási jegyzőkönyvére hagyatkozik. Mindenekelőtt nem jelentélen mozzanat Miskolci Csulyak hatalmas ellenszerve a puritánusok iránt, továbbá kevésbé valószínű, hogy a Zemplén megyei állapotok tökéletesen azonosak a korabeli erdélyi és magyarországi állapotokkal. A legnyomósabb ellenérv, ami kétségbe vonja e dokumentum relevanciáját, nem más, mint a jelzett időtartam (1629-1645), amely csupán a puritánus mozgalom legelső fázisát fedí le.”

IV. JELENKOR (XX-XXI. SZÁZAD)

A történeti áttekintés után az elmúlt közel száz esztendő t vesszük górcső alá. Milyen forrásokat vizsgáljunk meg? Először meghatározó jelentőségű európai teológusok, Emil Brunner, Karl Barth, Jürgen Moltmann és Arthur Rich munkáiban kutatunk. Írásaikban a munkáról szóló református tanítás modernkori és mértékadó megfogalmazásait igyekszünk megismerni. Ezt követik az angolszász kultúrkörben alkotó szerzők: Miroslav Volf (Jugoszláviából származik, Moltmann tanítvány, de már jó ideje az Egyesült Államokban él.), Darrel Cosden, Esther D. Reed és Ben Witherington. Egyrészt keressük majd a kapcsolódási pontokat az előbbi klasszikusokkal, másrészt a globalizáció²⁰⁷ erős angolszász befolyásoltsága miatt fontos, hogy az ilyen eredetű multinacionális cégek témánk iránt érdeklődő keresztyén vezetői és alkalmazottai milyen forrásokból tájékozódhatnak.

A magyar protestáns szerzők írásai az 1958 és napjaink közötti időszakot ölelik át. Külön gondolati sort jelentenek a rendszerváltozás előtt a Theológiai szemlében tárgyunkban publikáló szerzők, mint Varga Zsigmond, Jánossy Imre, Békési Andor és Keve István. Ezt követi Török István, Szűcs Ferenc és Bolyki János munkáinak ismertetése. A globalizáció mellett a munkáról való gondolkodásunkat meghatározza lokális kötöttségünk. Ezek az írások némi eufémizmussal mondván különlegesen izgalmas korszakban születtek, hiszen hazánkban az elmúlt egy évszázad óriási társadalmi változásokat hozott. Hogyan próbálták ezeket feldolgozni teológusaink? A szocialista évtizedek teológiai irodalmához hogyan lehet visszanyúlni? A rendszerváltozás után milyen utakon járunk? Ezek a kérdések formálhatják, hogy milyen nézetekkel vehetünk részt a munka 21. századi református teológiai reflexiójában.

A fejezet végül a római katolikus társadalmi tanítás különböző dokumentumait és egy folyóiratban közölt cikket ismerteti. Nem célunk a református és római katolikus társadalmi tanítás kritikai összehasonlítása (ez egy külön értekezés témája is lehet), hanem az, hogy az utóbbi segítse a reflexiónkat, hiszen a globalizáció erősödése annak a megvizsgálását is jelenti, hogyan lehet globálisan hatókörrel és szisztematikusan foglalkozni a munka világának vizsgálatával, amit a társadalmi viszonyok gyorsuló változásai kiköveteltek az első ilyen jellegű (Rerum Novarum, 1891) enciklika megjelenése óta.

²⁰⁷ V.4 Globalizáció: Ebben az alfejezetben alapozzuk meg a globalizáció értelmezési körét és vizsgáljuk meg jelenségeit.

IV.1. Nemzetközi kitekintés, protestáns szerzők

IV.1.a. Emil Brunner : The Divine Imperative (1937)

Brunner 1889-ben született Svájcban. Berlini és zürichi tanulmányai után Zürichben doktorált. Disszertációjának a címe „A szimbolikus elem a vallásos megismerésben”. Ennek eredményeként 1924-ben kinevezték a zürichi egyetem professzorává, amit 1955-ig megtartott. A második világháború előtt vendégprofesszor volt Princeton-ban, ezután a Gifford Lectures²⁰⁸ előadója volt 1946-1948-ban „Keresztyénség és civilizáció”²⁰⁹ címmel. 1953-1955 között pedig Japánban tanított.²¹⁰ Közte és Barth Károly között olyan vita bontakozott ki, amelyik egyrészt inspiráló volt, másrészt világossá tette, hogy több fundamentális kérdésben eltérő nézeteket vallottak. Az egyik ilyen konfliktusuk 1916-1926 között a filozófia jelentőségével és az etika megalapozásával kapcsolatban bontakozott ki. Barth számára nem volt elfogadható, hogy Brunner a filozófiai gondolkodást a teológiával helyezi egy szintre, és meghatározónak fogadja el, különösen a keresztyén etika területén. Másik fontos vitapont volt számukra az úgynevezett oxfordi csoport-mozgalom kapcsán kibontakozó nézeteltérésük az emberi természet és a kegyelem összefüggésében 1929-1933 között, amelynek a végén nyilvánvalóvá vált, hogy nem jutnak egyezsége és egyre eltérőbb álláspontot képviselnek.²¹¹

A „Das Gebot und die Ordnungen” (Brunner, 1937 old.: 384-437) című könyvében külön fejezetet szentel a munka társadalmának és a teremtési rendek²¹² sorában tárgyalja. Ebből a részből a „Munka és civilizáció” című alfejezet esik vizsgálatunk tárgya alá. A természet és a gazdasági rend feladata (Brunner, 1937 old.: 395-416) és a „Keresztyének a jelen gazdasági rendben” (Brunner, 1937 old.: 416-437) alfejezetek már a társadalmi szintű vonatkozásokról szólnak és nem közvetlenül a munka világáról. A munkát a következő módon határozza meg: „A munka feltételezi az élet akarását, azt a vágyat, hogy megszerezzük mindazt, ami az élet megőrzéséhez szükséges, és azt az akaratot ami »mesterséges« módon megalkotja mindazt, ami szükséges, szemben a természetes úttal.

²⁰⁸ <http://www.giffordlectures.org/online.asp> Adam Gifford végrendelete, amelyben a négy skót egyetemnek is adományozott, biztosítja az előadások anyagi fedezetét az 1800-as évek vége óta. Neves előadókat hívnak meg minden évben. Megemlíthetjük Brunner mellett például Arnold Toybee-t, Niels Borh-t, Karl Barth-ot vagy Carl Sagant.

²⁰⁹ <http://www.giffordlectures.org/Browse.asp?PubID=TPCCVT&Cover=TRUE>

²¹⁰ (Andel, Emil Brunner old.: Biography)

²¹¹ (Dahling-Sander, 1999 old.: 8-14)

²¹² (Cosden, 2004 old.: 42) Cosden szerint a parancsként való meghatározása a teremtés rendjében általánosan elterjedt megközelítés.

Még pontosabban szólva nagyobb valószínűséggel teszi ezt, mint ösztönös módon lehetséges lenne.”²¹³

A civilizáció Brunner számára a munka eredménye. A későbbi szerzők tárgyalásánál látni fogjuk, hogy milyen munka definíciókat adnak meg. Ez fontos abból a szempontból, hogy ebben a teológiai gondolkodás és az adott kor gazdasági rendszere találkozik és a munkával kapcsolatos reflexió egyik fontos alapját jelenti.

Az ember leginkább azért dolgozik, hogy élhessen, és ez is megkülönbözteti az állatvilágtól. Az is fontos megállapítás, hogy az ember társadalmi lény, tehát a munka is társadalmi jelenség, és ennek megfelelően fontos az emberek közötti munkamegosztás, kooperáció. Ebből következik, hogy a munka az etikai és a teológiai vizsgálat tárgya. Isten akarata az, hogy dolgozzunk, hiszen a teremtett világ gazdáivá tett minket. Az ember-ember kapcsolatban a munka egymás szolgálata Isten elhívásaként a felebarát irányában. „A munka nem csak az embernek a többi teremtménnyel való kapcsolatán alapszik, hanem mindenkinek felett a másik emberrel való kapcsolatán.”²¹⁴ Emellett azonban a szombatnapi munka tilalma azt mutatja, hogy a munka önmagában nem cél, hanem az embert kell szolgálnia és nem fordítva. A pihenésből következik a teremtett világ fölötti öröm (enjoyment). (Jürgen Moltmann egyik könyve éppen ezt fejti ki „Theology of Play” címmel.)²¹⁵

Ha elveszik a munka értelme, akkor az adott civilizáció degenerálódik két irányban is. Az egyik a viszonya a természettel, a másik pedig a közösséghez való kapcsolódása. A dolgok túlzott birtoklási vágya eltorzítja az emberi kapcsolatokat is. A 20. század gazdasága olyan szinten mutatta meg ezeket a veszélyeket, ahogy korábban azzal nem lehetett találkozni. A munka csak akkor teheti az embert boldoggá, ha a valódi emberségében segíti, és a közösségi életet szolgálja. Ha az ember névtelen senki egy nagy gépezetben, nem tudja munkáját isteni elhívásként megélni, még akkor sem, ha másokat szolgál vele. Ugyanakkor a munkanélküliség nagymértékűvé válása új jelenség a történelemben.²¹⁶

Az előbbi összefoglalás a reflexióban segíthet minket azzal, hogy a munkát teremtési rendként határozza meg, kiemeli közösségi jellegét, a természet és a társadalom iránti

²¹³ (Brunner, 1937 old.: 384)

²¹⁴ (Brunner, 1937 old.: 387)

²¹⁵ (Moltmann, 1972)

²¹⁶ (Brunner, 1937 old.: 384-394)

felelősséget, a pihenés keretébe való beágyazódását. Mindemellett a munka nem öncél, valamint a munkanélküliség és a túlzott birtoklási vágy mint szélsőséges és a társadalom életét eltorzító jelenségek. A teremtési rend kifejezés használata a munkára felveti annak a kérdését, hogy vajon mi maradt meg belőle a bűneset rontása következtében.²¹⁷ Ezt Brunner is elismeri, de úgy érvel, hogy „még ha töredékes és indirekt módon is, de Isten akaratával találkozunk bennük”,²¹⁸ mármint a teremtési rendekben. Bonhoeffer mandátumokról beszél, amelyek közül az egyik a munka.²¹⁹ Ezzel a teremtés krisztológiai megalapozására törekszik.²²⁰ A magyar református teológiai szóhasználatban a teremtési rend terjedt el, például Török István nyomán.²²¹

IV.1.b. Karl Barth, Church Dogmatics: The Doctrine of Creation, III.4²²²

Barth Károlyt sokan a 20. század egyik legbefolyásosabb teológusának tartják.^{223,224} 1886-ban született Bazelben. Teológiai tanulmányait Bernben végezte, majd Németországban folytatta. Felszentelését követően egy évtizedig volt gyakorló lelkipásztor. A Római levélhez írt kommentárja tette ismertté, és ennek következményeképpen a göttingeni egyetem professzora lett. Hangsúlyos szerepet vállalt a Német Hitvalló Egyház egyik alapidokumentumának, a Barmeni Teológiai Nyilatkozatnak az elkészítésében. A náci rezsimmel való szembenállása miatt Svájcba költözött, így lett a bázeli egyetem professzora egészen 1962-ig. Fő műve nagy hatású és terjedelmű dogmatikája, amely halála miatt végül befejezetlen maradt.²²⁵ Magyarországhoz hosszú évtizedeken keresztül kiterjedt kapcsolatrendszer fűzte. A II. világháború előtt és után is járt hazánkban egy-egy alkalommal. Nézetei az 1945 után kiépülő kommunista hatalom és a Református Egyház viszonyára is hatást gyakoroltak.²²⁶

„A teremtésről szóló tanítás” című könyvében találhatjuk meg a munkára a vonatkozó tanítását.

²¹⁷ (Szűcs, 1993 old.: 63)

²¹⁸ (Brunner, 1937 old.: 291)

²¹⁹ (Bonhoeffer, 1955 old.: 204) „Inkább isteni teremtési mandátumokról (divine mandates) beszélünk, mint teremtési rendekről (divine orders), mert a »mandátum« szó jobban utal az Isten által elrendelt feladatra (divinely imposed task), mint a létezés meghatározására.”

²²⁰ (Szűcs, 1993 old.: 64)

²²¹ (Török, 1988 old.: 161-267)

²²² (Barth, 1951 (2010))

²²³ (ChristianHistory.net, 2008)

²²⁴ (kbarth.org, Biography)

²²⁵ (kbarth.org, Biography)

²²⁶ (Ferencz, 2007)

1. A szent nap²²⁷

„Először azt az egyedi dolgot kell figyelembe vennünk arra vonatkozóan, hogy Istennek mi az emberrel való kapcsolatában az az akarata, ami a szent nap koncepciójában jelentkezik.”²²⁸

A negyedik parancsolat alapján az ember Isten iránti hódolatát fejezi ki, amikor tartózkodik a munkájától, mindattól, ami a saját létfenntartását vagy a közösségnek tett szolgálatát jelenti. Az aktív tevékenységét behatárolja és megszakítja az újra és újra elkövetkező hetedik nap. Azzal, hogy az embert a parancs felszólítja, hogy tartózkodjon a munkától, megmutatja, hogy az azt elrendelő és lehetővé tevő Isten kegyelmes a Jézus Krisztus által. „Valójában nem a munkától tiltja el, hanem attól, hogy a saját munkájában bízson.”²²⁹ A parancs iránti engedelmisséggel az ember elismeri, hogy Isten mindenható kegyelmében bíz, lemond mindarról, amit elért vagy akart. Ez a lemondás felszabadítja az embert a munkája gondja alól, és szabaddá teszi arra, hogy meghallja Isten szavát. Amikor engedelmeskedünk a szombat-törvénynek, akkor megtapasztalhatjuk a pihenés és az istentisztelet örömeit. A pihenőnapnak megvan a humanitárius dimenziója is (testi, lelki egészség, társadalmi igény), de ez akkor lényeges, ha a parancs iránti engedelmisségből fakad. Nemcsak a hetedik nap Istené, hanem a többi is, de ez a nap a jele annak, hogy minden időnk az Ő kezében van. Ezért ennek a napnak mentesnek kell lennie bármilyen kényszertől. A vasárnap a keresztyén ember számára az örvendezésé, hiszen megemlékezik arról, hogy Isten hat nap alatt teremtette a világot, és a hetedik napon megpihent, megemlékezik arról, hogy Krisztus feltámadt a halálból, és Isten országa immár közel.²³⁰ Ezen túl a szombat utal arra napra, amikor Isten befejezi az új teremtés munkáját.²³¹

2. A munka²³²

Az ember nemcsak objektuma az isteni gondviselésnek, hanem emberségének teremtettségéből következő szubjektum is. „A munka egyszerűen kifejezve az ember saját létezésének cselekvő (active) megerősítése (affirmation).”²³³ Minden dolog illetve élőlény Istent szolgálja a világban. Az ember is ezt teszi, és csak emberként teheti

²²⁷ (Barth, 1951 (2010) old.: 47-73)

²²⁸ (Barth, 1951 (2010) old.: 49)

²²⁹ (Barth, 1951 (2010) old.: 54)

²³⁰ (Cosden, 2004) Cosden szerint ezzel a munkát eszkatológikus távlatban annyira áthatja a hetedik nap (sabbath), hogy felszabadul és megdicsőül.

²³¹ (Szűcs, 1995 old.: 135) „A szombat a maga befejezetlenségével utal ama örökkévaló szombatra, amikor Isten bevégezi az új teremtés munkáját is. (Szombaton ugyanis nincs este és reggel a teremtés elbeszélés szerint.) Ez a nap tehát nyitott Isten jövője számára.”

²³² (Barth, 1951 (2010) old.: 517-565)

²³³ (Barth, 1951 (2010) old.: 518)

meg.²³⁴ Barth különbséget tesz az ember és Isten munkája között, és nem fogalmaz úgy, hogy az ember az új teremtésben eszkatológiai értelemben Istennel együttműködik.²³⁵ (Miroslav Volf felfogásában ez erős motívum, és nála éppen ez teszi a munkát értelmessé, hiszen szerinte a világ eszkatológiai transzformációjának ez építő része, és az emberi munka a történelem során minden eredményével az átalakulás után megjelenik az eszkatonban.)²³⁶ Barth szerint Isten cselekedetében (munkájában) Teremtő és Úr, az ember munkája során az isteni parancsnak és emberi természetének engedelmeskedik. Ebben az értelemben az emberi kultúra is csak az emberre vonatkozólag létezik minden korban a maga változó formájában. Az emberi munkát az isteni munka (ergon) kiegészítő (mellék) tevékenységeként (parergon) írja le. Viszont éppen ez adja az ember munkájának fontosságát és tisztességét, hogy ennek az ergonnak a parergonja, és az emberi munkának ezért van helye a keresztyén etika tárgyalásában. Ebből az is következik, mivel a munkának nincs önmagában vett belső értéke,²³⁷ ezért hit és engedelmesség nélkül a munka nagymértékű bizonytalanságnak van kitéve. Volf nyomán mondhatjuk azonban, hogy a belső értéke a munkának nem abból származik, hogy a végzője hittel és engedelmességgel végzi, hanem abból, hogyan épül bele Isten akarata szerint az eszkatológiai transzformáció eredményébe. Ugyanez vonatkozik a kultúrára is.

Az emberi munkát a következő kritériumok határozzák meg:

- a. A munka objektivitásának a kritériuma azt jelenti, hogy akkor végezhető helyesen, ha kellő tárgyilagossággal történik.

„Küzdelem az élet meghosszabbításáért, melynek során az ember célokat tűz ki maga elé, és mindent megtesz, hogy elérje őket.”²³⁸

Az emberi munka sok célja között szerepel a megőrzés, fejlesztés, alakítás is. Az ember azért dolgozik, hogy a saját lehetőségei szerint ebből a sokféle célból megvalósítsa azt, amit sajátjának is elfogadott, miközben cselekvésével jelen van a világon. „A jó munka egyben becsületos munka is, amelyet az ember legjobb képességei szerint végez, hogy eleget tegyen valamilyen feladatnak vagy célnak.”²³⁹ Az objektivitással végzett munka

²³⁴ (Reed, 2010 old.: 14) Reed a barthi meghatározáshoz a következőt fűzi hozzá: „A munka a szeretethez hasonlóan az élet igenlésének egyik módja.”

²³⁵ (Barth, 1951 (2010) old.: 523) „Amennyiben elfogadja a munkára való elhívást, komolyan veszi azt a tényt, hogy mint emberi teremtmény létezéséből következően Urának és Teremtőjének rendelkezésére kell állnia.”

²³⁶ (Volf, 2001 old.: 90)

²³⁷ (Barth, 1951 (2010) old.: 524) „Amennyire bizonyos az, hogy Isten a Teremtő és az Úr, nincs önmagáért való emberi létezés, éppen így nincs munka önmagáért.”

²³⁸ (Barth, 1951 (2010) old.: 527)

²³⁹ (Barth, 1951 (2010) old.: 528)

lehet Isten rendelése szerint végzett munka, a dilettáns módon megvalósított viszont nem, függetlenül annak nemes céljaitól. Nagyon sok esetben arra hivatkoznak az emberek, hogy azért végeznek valamilyen munkát, mert ezzel eltartják a családjukat és sok esetben áll fent ez a kényszerhelyzet. Nem jobb-e azonban az első helyre azt tenni, hogy olyan objektivitással végezzük a mindenkori munkánkat, ahogy Barth itt leírja?

- b. „Objektív értelemben a munka arra szolgál, hogy a többé-kevésbé sürgős, általános (universal) vagy egyéni viszonyokat, fejlődést, felvilágosodást, és az emberi létezés szebbé tételét segítse elő (promote).”²⁴⁰ Ez az emberi munka értékének a kritériuma.

Az ember másokkal együttműködik abban, hogy az általános célokon keresztül a saját létezését is biztosítsa. Természetes tehát, hogy a saját érdekében is dolgozik, de ezt csak akkor teheti eredményesen, ha mások céljaira is tekintettel van. A munka világa a többi területhez hasonlóan hely, idő és egyben történelmi beágyazottság függvénye is. „Minden munkához szükség van valamilyen teljesítményre, és a megfelelő objektivitással kell végezni, éppen ezért az összesnek meglehet a maga méltósága.”²⁴¹ Nehéz tehát általános szabályokat megfogalmazni arra, hogy milyen munkatípusok lehetnek becsületesen végezhetőek. Nem is azon múlik ez, hogy hierarchikusan vagy funkcionálisan hogyan viszonyulnak más munkákhoz. Az igazi kérdés az, hogy mennyire szolgálja az emberi létezést. Ez pedig a munka társadalmi felelősségét jelenti. Ebben különleges feladata van azoknak, akik munkaadókként meghatározzák a munkakörülményeket. Sok esetben éppen ezek a körülmények méltatlanok az emberi létezéshez.

„Mindent számba véve a társadalomnak kell a munkát elismernie és meghatározni a céljait.”²⁴²

Barth azt is hangsúlyozza, hogy a becsületes munka választhatósága a munkás feladata is. Példájában azt mondja el, hogy sok urbánus munkakör népszerűbb, mint a mezőgazdaság, hiszen kényelmesebb és jobb jövedelmet jelent, holott nem kevés közülük értelmetlen, és fölösleges célját tekintve. A keresztyének által végezhető munkák meghatározása nem lehetséges, hiszen ez megint csak helytől, időtől és sok egyéb körülménytől függ. Lehetnek ugyanakkor kategóriák, amik minden körülmények között értelmesek és olyanok is, amik nagy valószínűséggel értelmetlenek. Egy másik példája a keresztyének háborúban való részvétele kapcsán, hogy a fegyveriparban dolgozva is

²⁴⁰ (Barth, 1951 (2010) old.: 529)

²⁴¹ (Barth, 1951 (2010) old.: 530)

²⁴² (Barth, 1951 (2010) old.: 532)

indirekt módon olyan munkát vállalunk, ami ellentétben van a munkának az emberi létezés szobrá tevő kritériumával. Volf Barthnak erre a megállapítására is reagál, amikor a munka és a megszentelődés kapcsán arról beszél, hogy szabad-e a keresztyéneknek fegyveres szolgálatot vállalniuk.²⁴³

- c. „A munkában, ahogy arra az Újszövetség csodálatra méltó józansággal figyelmeztet, a napi betevő falatunkat keressük meg – azt a kenyeret, amiért imádkoznunk kell Jézus tanítványaként és Lelkével való közösségben. Látnunk kell, hogy nélkül egyáltalán nem élhetnénk Isten ügyének, nem imádkozhatnánk neve megszenteltetéséért, országa eljöveteleért, akaratának cselekvéséért a földön és a mennyben.”²⁴⁴

Mindez az emberi munka emberiségének a kérdését jelenti, ahol Isten parancsa és a mi engedelmisségünk között nagy szakadék van, és ahol az együtt-létezésnek (co-existence) és az együttműködésnek kellene megvalósulnia. Az ember nem teheti meg, hogy mindennapi kenyerét nem másokkal közösségben keresse meg. Minden szükségletünk a másokkal való együttműködés keretei között igazolható. Olyan vágyak ébrednek azonban az emberekben, amik a felesleges felhalmozáshoz és a luxus akarásához vezetnek. Az ilyen túlzó szükségletek nem koordinálhatók. Ezért kevés a szabad cselekvés, és a munkát leginkább a verseny jellemzi. Ebből következik az is, hogy az egyik ember a másikat mind a kapitalizmusban, mind a szocializmusban pusztá eszközként használja céljai eléréséhez. Ha nem élhetnénk Isten országa eljöveteleének ígérete alatt, akkor ennek a konfliktusnak a feloldása reménytelen lenne. Ebből következik az is, hogy ezen ígélet nélkül a „fenntartható fejlődés” megvalósításán dolgozni is hiábavaló lenne.

- d. Az élet nem minden cselekvő megerősítése munka, amiről azt állíthatjuk, hogy célok objektív, értékes és életfenntartó megvalósítása egy nagyobb és általános munkafolyamatban.”²⁴⁵

Minden külső munka valamilyen formában magában foglalja a belső munkát, ami előkészítése, tervezése és kontrollja a külsőnek. „Mert az ember nem arra lett teremtve, hogy pusztán végrehajtó szerszám legyen. Lélek, szubjektum és önmaga is egyben.”²⁴⁶ Éppen ezért a helyes munka egyben gondolkodás, mérlegelés (reflection) is. Az embernek

²⁴³ (Volf, 2001 old.: 74) „A munka etikai reflexióját tradicionálisan a megszentelődés tana keretébe helyezik bele. Elkerülhetetlen azon, hogy például megvizsgáljuk, hogy a munka milyen formái nem egyeztethetők össze az emberi méltósággal. Az emberek Isten szabad és felelős teremtményei, és látni kell, hogy a munka milyen formái építik vagy fojtják meg a személyiségüket.”

²⁴⁴ (Barth, 1951 (2010) old.: 534)

²⁴⁵ (Barth, 1951 (2010) old.: 545-546)

²⁴⁶ (Barth, 1951 (2010) old.: 546)

ilyen módon koncentrálnia kell feladataira. A modern kornak sok olyan munkaköre van, ahol a külső munka főként mechanikus tevékenységet jelent, de ebből még nem kell következnie, hogy a belső munka pusztán vegetálás lenne csupán. A betegek és öregek esetében nem mondhatjuk, hogy képességeik hanyatlása miatt kizárták magukat a munka világából, hiszen a gondolkodás belső munkája még intenzívebbé válhat esetükben.²⁴⁷ Sokan tartanak ennek ellenére a belső munkától, hiszen ez bátorságot, következetességet feltételez, ezért inkább a folyamatos tevékenységbe menekülnek, hogy az igazsággal ne kelljen szembenézniük. A külső és belső munka megkülönböztetését és a belső munka értelmezésének ezt a használatát nem láttam viszont a többi szerzőnél, pedig felveti a kontempláció protestáns újraértelmezésének a lehetőségét is.

e. „A helyes munka ötödik kritériuma a korlátossága.”²⁴⁸

Az ember élete nem állhat pusztán a külső és belső munkából. „A munkának az életben csak másodlagos fontossága lehet. Egyedüli értelmét az adhatja, hogy felszabadítja az embert, hogy részt vegyen a keresztyén közösség szolgálatában.”²⁴⁹ A munka mellett pihenésre is szüksége van. A szombattörvény ennek a szükségletnek a betöltésére hív fel, amikor az ember szabaddá válik Istenre és önmagára. A pihenés lehetőség arra is, hogy munkáját ne végezze nyomás alatt, mert akkor az maga alá gyűri és birtokolja. Létezésének a megerősítése teremtményi cselekvés, ezért tehát a beteljesítést Istenre kell hagynia. Emiatt a pihenésben más fajta aktivitást is szabadon választhat és végezhet önként és örömmel. Jó, ha valakinek van néhány hobbija, amit ilyen felszabadultan élvezhet. Sok keresztyén ember számára a korlátosság helyes arányainak megtalálása komoly nehézséget jelent. A társadalom egyre kevésbé igazodik ahhoz az életmódhoz, amiben a pihenés/munka arány természetes módon igazodik a szombattörvény betöltésének Barth-i szemléletéhez. Találkozhatunk olyan munkabeosztási formákkal, amik a pihenőnapok heti fix helyét mozgóvá teszik. Láthatjuk, hogyan vált a vasárnap a családi vásárlások fontos időkeretévé vagy a munkamánia tömeges megjelenését is szemlélhetjük a „V.6 Munkamánia (Workaholism)” című fejezetben később.

²⁴⁷ (Szűcs, 1993 old.: 170) Szűcs Ferenc kitér az ipari forradalommal kialakult munkaethoszból származó hátrányos értékítéletre. „A legdöntőbb változás tehát abban következett be, hogy a munka nem teremtő alkotás többé, hanem teljesítmény. A teljesítményelvnek etikai hatásai is vannak. Az egyén azon méri le az élet értékét, amit teljesített.” ; „Ez a szemlélet a közösség értékrendjét is eltorzíthatja a teljesítményre még, vagy nem képesekkel szemben is. Az öregek, a betegek, a fogyatékosok végül is a társadalom teherterelei lesznek, és az említett munkaethosz hátrányos értékítéletet jelenthet velük szemben.”

²⁴⁸ (Barth, 1951 (2010) old.: 551)

²⁴⁹ (Barth, 1951 (2010) old.: 550)

IV.1.c. Jürgen Moltmann: Jog az értelmes munkához, 1984 (2007)²⁵⁰; A játék teológiája²⁵¹

Jürgen Moltmann a 20. század második felének egyik legtöbbet olvasott teológusa. A második világháború idején katonai szolgálatot teljesített a német hadseregben, majd utána hadifogságba került. Ezek az élményei meghatározóak voltak abban, hogy teológiai tanulmányokat végezzen. 1958-ban, 32 éves korában lett a wuppertali teológiai tanára, majd 1964-től egészen nyugdíjba vonulásáig Tübingenben tanított a rendszeres teológia professzoraként.²⁵² Nagyon sok írása jelent meg, amelyek közül tárgyunk alapján a „Jog az értelmes munkához” és „A játék teológiája” című írásokat tekintjük át. Fontos megjegyzése Moltmannnak a fejezetben később tárgyalt Cosden könyvének előszavában: „Soha nem állítottam, hogy átfogó és konzisztens munkateológiát írtam volna, vagy ez szándékomban állt. A munkára és a játékra vonatkozó észrevételeim ... eseti megjegyzések.”²⁵³ Több munkateológiát is ismertetünk (Volf, Cosden, Reed, Witherington). Ezek közül Volf-fé a legismertebb és és széleskörben hivatkozott, de Moltmann megjegyzése azt mutatja, hogy a 20. század nagyformátumú teológusai számára az etikai kérdések szélesebb témákat ölelnek fel, amiken belül aztán tárgyalnak a munkáról szóló részeket is, ahogy azt Brunnernél, Barthnál vagy Moltmannnál is láthatjuk.

Moltmann szerint hosszú időn keresztül a munka nagy tömegek számára fáradtságot és szolgátságot jelentett.²⁵⁴

A kapitalizmus során létrejött városi középosztály számára vált a munka az élet fő rendezőelvévé, hiszen önértékelésük munkájuk eredményétől függött. Mindemellet a modern társadalom nem tudja garantálni sok esetben a munkához való jogot, az értelmes munkához pedig még kevésbé. Cosden álláspontja szerint ezzel a viszonyulással elkerülhető, hogy túlzottan optimista elvárásaink legyenek a munkával szemben.²⁵⁵

Moltmann a munka etikai jelentőségét 5 részben tárgyalja:²⁵⁶

1. Isten munkája
2. A munka mint elhívás

²⁵⁰ (Moltmann, 2007 (1984))

²⁵¹ (Moltmann, 1972 old.: 45-58)

²⁵² (giffordlectures.org, Jürgen Moltmann)

²⁵³ (Cosden, 2004 old.: XIII)

²⁵⁴ (Moltmann, 2007 (1984) old.: Kindle Locations 490-491/2623) „Az értelmes élet a munka világán kívül létezett, mert az értelmes élet csak a szabadságban létezett. A munka nem felszabadított, hanem rabszolgává tett.”

²⁵⁵ (Cosden, 2004 old.: 63)

²⁵⁶ (Moltmann, 2007 (1984) old.: Kindle Location 504/2623)

3. A munka mint vállalkozás
4. A munka mint teljesítmény
5. A munka mint részvétel Isten országának történelmében

1. Isten munkája²⁵⁷

Az ókori világban a munka az emberi létezéshez szükséges gazdasági alapot adta, de mint szükséges kényszer, a szabad ember számára degradáló volt egyben (pl. görög civilizáció). A munka ebben az összefüggésrendszerben értelmetlen volt. Ugyanakkor a bibliai tradíció komolyan foglalkozik Isten munkájával. A teremtéstörténet sem egy munkamentes korszakot mutat.²⁵⁸

Az ember büntől való szabadítása nem a munkát szünteti meg, hanem átalakítja átokból áldássá. Az Ószövetség értelmezése az emberi munkát Isten munkájával és pihenésével hozza összefüggésbe, és ezzel a munka értelmessé válik, hiszen a szombattal való összefüggésben értelmezhető.²⁵⁹ A pihenés és a munka egymást váltják Isten jelenlétében. Fontosnak tartom Moltmann gondolkodásában azt, hogy a munkának nemcsak az eredménye szempontjából van értéke, hanem az emberi létezéshez járul hozzá. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az emberi létezés egyik legfontosabb dimenziója.²⁶⁰ A megváltás műve a munkának további értelmet ad, hiszen Isten munkáján keresztül az Ő elhívottjai megszabadulnak a bűn hatalmától.²⁶¹ Ez a többlet pedig az Újszövetségben Pál apostol értelezésében az apostoli munkát Jézus Krisztus szolgálataként adja elénk, amelyet Isten országa eljöveteleért végez. A keresztyének szolgálata a világban a munkájukat is többletértelemmel ruhazza fel, mert abban a reménységben történik, hogy érdemes mindig többet tenni és adni, mint ami a szokásos megtérülésből következne, hiszen Isten országa épülésének válhat részévé. A keresztyéneknek munkája Barth szerint Isten munkáját segíti

²⁵⁷ (Moltmann, 2007 (1984) old.: Kindle Location 504-587/2623)

²⁵⁸ (Moltmann, 2007 (1984) old.: (Kindle Location 530/2623) „A teremtés kezdetén nem volt munkamentes korszak, mint a görög mitológiában.”

²⁵⁹ (Cosden, 2006 old.: 61) Cosden ezzel kapcsolatban arról beszél, hogy a szombat megjeleníti a munka két aspektusának a kombinációját. A termelő oldala a hasznos és céllal végzett cselekvéshez kötődik, a másik oldala pedig munkánkon keresztül önmagunkat mutatjuk meg Istennek, miközben örvendünk létezésünknek.

²⁶⁰ (Moltmann, 1972 old.: Kindle Location 543/2623) „Antropológiailag ez azt jelenti, hogy az munka nemcsak termelési, hanem létezési értéket (existence value) is jelent az ember számára.

További összefüggéseket olvashatunk Moltmann egy másik könyvében. »Végül Isten megnyugszik« nemcsak munkáitól és nem is csak munkái láttán, hanem megnyugszik munkáiban. Engedi, hogy jelenlétében létezzenek. És ő jelen van létezésükben.» (Moltmann, 1989)

²⁶¹ (Szűcs, 1993 old.: 30) Szűcs Ferenc is egyetért ezzel Moltmannra hivatkozva. „A munka és szolgálat ezéért az Újszövetségben messiási értelmet kapott.”

parergonként.²⁶² Ha így értjük a munkát az emberi lét egyik legfontosabb dimenziójának, akkor elkerülhetjük a bálványozását, amitől Barth óva int minket.

2. A munka mint elhívás²⁶³

A reformáció nemcsak az Egyházra, hanem az emberi létezés további területeire is kifejtette a hatását, hiszen a keresztyénség az isteni elhívást követve Moltmann szóhasználata szerint „az új teremtés karizmáival tölti meg a világot”²⁶⁴ Az evangéliummal adott társadalmi helyzetünkben szembesülünk, ezért ez az elhívásunkká válik. A német társadalomfejlődés az evangélikus etikán keresztül szentesítette ezt a foglalkozásra elhívási (vocational-occupational) struktúrát. Moltmann komolyan kritizálja azt a helyzetet, hogy szerinte a második világháború tanulságai sem változtatták meg az evangélikus nézőpontot annak ellenére, hogy a XX. század végén a munka elhívásként (vocation) való értelmezhetősége erősen korlátozott. A keresztyén ember elhívása (call) egyszeri és visszavonhatatlan, valamint az eljövendő dicsőségre mutat. A hivatások (vocations) pedig helyhez, időhöz kötöttek, és folyamatosan változnak a történelemben, valamint a társadalomra és felebarátainkra irányulnak. A hivatások az elhívásnak megfelelően változhatnak. A lutheri hivatás erkölcs az akkori feudális társadalom viszonyai közepette volt értelmezhető, amikor is valakinek a helyét már a születése nagy valószínűséggel meghatározta. A munka alapú társadalom ezzel szemben nagyon sok lehetőséget ad az egyes személyeknek a változtatásra. A másik oldalon viszont ezzel a külső biztonságérzetet is elveszi. „A modern, munka alapú társadalom mobilitása megfosztja a munkást ettől a külső biztonságtól. Magas szintű belső önazonosságtudatot igényel és a munkájával szemben egyéni függetlenséget.”²⁶⁵

3. A munka mint vállalkozás²⁶⁶

Moltmann Max Weber-t²⁶⁷ hívja segítségül, és a kálvinizmussal, valamint a reformáció bal szárnyával azonosítja azt a munkaerkölcsöt, ami a lutheritől eltérő módon az elhívást csak az evangéliumon keresztül hallotta meg, és a Szentlélek hívását belülről kapta, nem pedig a társadalomban vagy a természetben érzékelt. Ezért a világ a kötelességteljesítés színtere lett, ahol a munkát egyedül a sikeresség igazolja. A

²⁶² (Barth, 1951 (2010) old.: 523)

²⁶³ (Moltmann, 2007 (1984) old.: (Kindle Location 587-656/2623)

²⁶⁴ (Moltmann, 2007 (1984) old.: Kindle Locations 596-597/2623)

²⁶⁵ (Moltmann, 2007 (1984) old.: (Kindle Location 631/2623)

²⁶⁶ (Moltmann, 2007 (1984) old.: Kindle Location 632-656/2623)

²⁶⁷ (Weber, 1995)

keresztyének hivatása (vocation) arra szolgált, hogy hitüket és kiválasztottságukat bizonyítsa.²⁶⁸ Ez vezetett a kapitalizmus felvirágzásához, ugyanakkor ennek az ára például napjaink ökológiai válsága is. A foglalkozások rendszere is megváltozott, mert a munka egyben eszköz is a folyamatos önvizsgálatra. Moltmann eljut ezzel a gondolattal egészen a modern óriásvállalatok világához, ahol az egyes alkalmazottak folyamatos változási kényszerben vannak, és maximális alkalmazkodásra és mobilitásra van szükségük karrierjük során, ami meggyengíti privát szférájuk kapcsolatrendszerét. A munka értelmének a tárgyára szűkítése és a társadalmi, valamint vallási vetületeinek elhanyagolása ellentmond mind a bibliai tradíciónak, mind a teológiai perspektívának. Fontos megjegyeznünk Szűcs Ferenc nyomán, hogy a szignifikáns eltérések vannak a kálvinizmus, mint világnézet és a szekta (reformáció balszárnya Moltmann szóhasználatában), amik nem összemoshatók.²⁶⁹

4. A munka mint teljesítmény²⁷⁰

Az egyik széleskörű modern felfogás szerint a munka értelmét kreatív jellege adja. Ebben a folyamatban az egyes individuuum önmagát fejezi ki. és önmagát valósítja meg. Tulajdonképpen a munkáján keresztül létezik. Moltmann, Hegel nyomán, az abszolút szellem önmegvalósításával hasonlítja össze ezt a munkát, és kifejti, hogy Marx a nézeteiben a hégeli dialektikát az emberi létezésre szűkítette le. Ennek eredményeként látta a modern kapitalizmus világát a kizsákmányolás és elidegenedés világának. Az elidegenítő munkának ezt a transzformációját képzelel el tiszta spontaneitás formájában. Lehet-e az emberi természet tükré maga a munka? – teszi fel a kérdést Moltmann. Nem véletlen, hogy Barth is a munka kritériumainak vizsgálata során eljut a korlátosságáig, és ahogy

²⁶⁸ (Moltmann, 2007 (1984) old.: Kindle Locations 637-638/2623) „A nyugat európai kálvinizmusban, ahogy az Max Weber világosan megmutatta, a vocatio olyan eszközzé vált, amivel a keresztyéneknek bizonyítaniuk kellett hitüket, kiválasztottságukat és szakértelmüket. Ebből következően az osztály vagy céghatárok elvesztették a jelentőségüket.”

²⁶⁹ (Szűcs, 1999) ” A remény legtöbbször a célracionális ellentétéként képes egy közösséget a nehéz helyzetekben nyitottá tenni éppen valami ésszerűtlenül nagyszerű iránt - amint ezt Ernst Bloch nyomán Jürgen Moltmann hangsúlyozta a hatvanas években. Troeltsch-el egybehangzóan ezért tulajdonít különös jelentőséget Weber is a szektáknak, hiszen a világgal, a status quoval szembeni közömbösség, vagy másszóval a világon belüli aszkézis itt jelenik meg a legradikálisabban. (4) Ugyanakkor a dogmatikai különbségek ellenére az aszkétikus protestantizmust egy jelenségként kezeli és csupán felszíni eltérést lát a kálvinista puritanizmus, a metodizmus, a pietizmus, vagy akár az újrakeresztelő mozgalmak között. Weber tehát az egyház-szekta tipológiát magatartásformaként érti és nem egyházszerkezeti kérdésként. Pedig alapvető különbségek vannak a kálvinizmus, mint világnézet világ és kultúra látása, és a szekta világfelfogása között. Az egyik Isten uralmának alá akarja rendelni a világot, a másik Istentől idegen területként kezeli.”

²⁷⁰ (Moltmann, 2007 (1984) old.: Kindle Location 656-687/2623)

olvashattuk, az ember élete szempontjából másodlagos fontosságúnak nevezi, hogy az ember Istenre és önmagára szabaddá válhasson.²⁷¹

5. A munka mint részvétel Isten történelmében²⁷²

A munka értelme az előbbiekből láthatóan változik társadalmi csoportonként, és nehéz általánosítani egy-egy csoportérték alapján. Három nézőponttal összegzi Moltmann mondanivalóját:

a. Mi a munka jelentősége a munkás számára?

A megélhetésért dolgozni annyira teszi a munkát értelmessé, mint amennyire maga a megélhetés értelmes a munkás számára. Csak akkor beszélhetünk a munkához való jogról mindenki esetében, ha a munka kényszer jellegét eltávolítottuk. Ebből következően nem kell, hogy az egész élet munka legyen, és a munka minősége túlmutat a munkán. Nem mindegy, hogy az ember milyen munkát végez. A munkahelyeket humanizálni kell, hogy megerősödjön a közösségi jellegük. (A taylorizmus azon szintje, ahol a folyamatok már annyira mechanikusak, hogy képletesen egy majom is elvégezhetné, embertelen viszonyokat jelentenek a munkát végzők számára.) Moltmann gondolatmenete értékes, hiszen felemeli a munka jelentőségét és utat mutat egy olyan társadalomban, amelyik erősen fogyasztás központú. Mindemellert azonban a munka kényszer jellegének a megszüntethetősége kétséges, hiszen a munkás és családja megélhetésének alapja az a jövedelem, amit a munkája után kap. Nagyon nehéz annyit felhalmozni, hogy egy munkahelyváltás során előbb utóbb ne érvényesüljön a jövedelemszerzés mint kényszer.

b. Mi a munka jelentősége a közösség számára?

A munkán keresztül a személy részesévé válik a társadalmi folyamatnak és a társadalom egyes közösségeinek. A munkanélküliség éppen ezt a betagozódást fenyegeti. Hosszú ideig a munka csak eszköz volt a célok eléréséhez, a nagyfokú automatizált modern társadalomban azonban előtérbe kerül a puszta produktivitáson kívül a munka munka-orientált felfogása, ahol a munka önmagában cél is. Moltmann javaslata a munka értelmezése, mint a „társadalmi folyamatban való aktív részvétel”.²⁷³

c. Mi a munka jelentősége az élet értelme szempontjából?

„A dolgozó ember a teremtő Istennel van összhangban (correspond to). Részesen Isten önmegüresítésének az emberség felszabadítására. Megvalósítja a szabadságra való

²⁷¹ IV.1.b Karl Barth, Church Dogmatics: The Doctrine of Creation, III.4

²⁷² (Moltmann, 2007 (1984) old.: Kindle Location 687-740/2623)

²⁷³ (Moltmann, 2007 (1984) old.: Kindle Location 725/2623)

elhívását. A szabadság királyságába és az emberi érték irányába vezető ígért úton halad.”²⁷⁴

A játék teológiája című könyv „A felszabadított emberiség emberi játéka” című fejezetben²⁷⁵ emberségünk és cselekedeteink helyes viszonyáról Moltmann megállapítja, hogy cselekedeteink nem szabadítanak meg minket embertelenségünktől, és nincs ezeken keresztül út a cselekvéstől a létezésig. Az igazi változást Isten teremtő beavatkozása jelenti. Nem a munka teszi tehát az embert, hanem az Istentől kapott új lét teszi számára elérhetővé a szabad cselekvést. Nem kell, hogy munkáival azonosítsa magát, bálványá téve azokat. Luther szóhasználatában a szabad munkáknak (free works) nincs közvetlen célja és szükségessége, hanem Isten kedvére és a felebarát szeretetére irányulnak.

IV.1.d. Arthur Rich, Business and Economic Ethics, az angol fordítás az 1990-es kiadás alapján²⁷⁶

Rich 1910-ben született Svájcban. Családi környezete miatt korán elkezdett érdeklődi gazdasági és politikai kérdések iránt. 1938-tól református lelkész, majd 1947-ben kapta doktori címét Zürichben. 1954-76 között professzor a zürichi egyetemen Emil Brunner utódként. 1964-ben alapította a Zürichi Szociáletikai Intézetet. Gondolkodására Brunner mellett többek mellett Barth is hatást gyakorolt.²⁷⁷ Dr. Bölskei Gusztáv 1995-ben doktorált „Arthur Rich szociáletikai gondolkodásának struktúrája” címmel.^{278,279}

„Wirtschaftsethik” című könyve angol nyelven is megjelent 2006-ban. Átfogó jellegű munkáját dolgozatunk tárgya szempontjából vizsgáljuk.

1. A hit, remény és szeretetből következő emberiség²⁸⁰

Az emberi igazságosságot abban az összefüggésben érti, ahogyan azt azok az emberek megtapasztalják, akik a bibliai kijelentés fenti szavaira építkeznek személyes és társadalmi létezésükben. A három szó keresztyén szóhasználaton kívül is emberi alaptapasztalatot jelent, mégpedig egy bizonyos értelmezés mód szerint.

„Hit”: A másokban való szereteten alapuló bizalom. Enélkül a legjobb törvények és társadalmi struktúrák is erősen csökkentett hatékonyságúak.

²⁷⁴ (Moltmann, 2007 (1984) old.: Kindle Locations 729-731/2623)

²⁷⁵ (Moltmann, 1972 old.: 45-58)

²⁷⁶ (Rich, 2006)

²⁷⁷ (Békefy-Röhrig, 2010)

²⁷⁸ (www.old.drhe.hu, 2009)

²⁷⁹ (Békefy-Röhrig, 2010)

²⁸⁰ (Rich, 2006 old.: 99-125)

„Remény”: A bizalmon alapuló hit szorosan kapcsolódik a reményhez. Akinek nincs bizalma a jövőjében, az reményvesztetté válik.

„Szeretet”: A szeretet minden hitet és reményt megelőz.

A gonosz minden optimista elvárás ellenére jelen van a világban, és az egész történelmet végigkíséri folyamatosan változó formában. Az ember és a társadalom önmagával szembefordulva létezik. Ha ezt csak a társadalomra vagy csak a személyre szűkítjük le, akkor alábecsüljük a jelentőségét.

A keresztyén hitből fakadó emberiség olyan, amely a feltámadás hitében gyökerezik. Ebben és csakis ebben van a különlegessége. Isten és nem az ember hűségéből nő ki. Isten feltétlenül ragaszkodik teremtéséhez, hogy igazságosságát megmutassa hűségében. Istennek ez a szeretete („agapé”) hat az emberek egzisztenciájára, és meghatározó parancsolattá válik számukra. Ezért a keresztyén hit valóban megtapasztalja Istent. Ugyanakkor nincs speciálisan keresztyén emberiség, csak emberiség. Isten parancsa normatív szempontból általánosságban megfelel az emberiség koncepciójának: ételt adni a szegénynek, a szomjazókat felfrissíteni, hajlékot adni az idegeneknek, a betegek és bebörtönzöttek látogatása.

2. Az emberi igazságosság kritériumai és irányulások a társadalmi igazságossághoz²⁸¹

Az emberi igazságosság alapja a hit, remény és szeretetből következő emberiség, amely Jézus Krisztusban valósult meg és érte el hatékony formáját a történelemben.

a. A teremtettség kritériuma

A keresztyén hit az emberi létezésen kívül keresi alapját. Az Ószövetség teremtés hite ezt a Teremtő és teremtmény ontológiai különbségével tükrözi. Ez a különbség mutatja viszont az ember és valamennyi teremtmény egyenlőségét. Az embernek azonban különleges kapcsolata van Teremtőjével. Isten kijelenti magát neki, és atyai szeretettel szólítja meg. A teremtettség kritériuma két alkotórészével (ontológiai különbség, személyes kapcsolat) az emberséget hitből következő emberségnek mutatja.

b. A kritikai távolság kritériuma

Az ember a fenti hitből esett ki, és folyamatosan megpróbálja a személyes és társadalmi létét a saját erejére támaszkodva építeni. A történelmi és a teremtett világ ezért nem ugyanaz. A keresztyén hit adventi hit, Isten Országának eljövételében reménykedik, és azokban a jövőbeli utópiákban, amik a történelemből fejlődnek.

²⁸¹ (Rich, 2006 old.: 169-221)

c. A relatív recepció kritériuma

A kritikai távolság radikális formájában a világgal való kapcsolat elutasítását jelentheti. A relatív recepció a tökéletlenség, az utolsó előttiben való létel tudomásulvétele. Megtanít arra, hogy a relatívat a relatívval hogyan hasonlítsuk össze, és válasszunk közülük.

d. A kapcsolatiság (relationality) kritériuma

A hit, remény és szeretet emberiségéből levezetett keresztyén szabadság sohasem abszolút, hanem kapcsolatban van szolgálatának teljességével. A relációság a teljes emberi létezésre irányul és megakadályozza az értékek végletes leegyszerűsítését. Az értékek konfliktusán felül a megosztások ellen irányul, ahogy az láthatóvá vált Jézus Krisztusban.

e. A felebaráti szeretet kritériuma

Dialógusos karaktere van és csak a Te-Én korrelációban létezik. Úgy szeretni felebarátunkat, mint önmagunkat, elengedhetetlen. Az emberiség érvényesülése a felebaráti szeretet optimális megvalósulásától függ.

f. A közös teremttség kritériuma

Az ember sorsközösségben van a teremtett világgal, ugyanakkor aktív feladata ezzel kapcsolatban kétirányú (alakítója: homo faber, védője: homo conservator). Kettős a kritérium is: behelyezi az embert a teremtett világba, ugyanakkor Istennek felelős az élet védelmében.

g. A részvétel kritériuma

A megváltás ajándékának közös átéléséből olyan közösségi struktúrák következnek, amelyek lehetővé teszik a hívők minden anyagi javából a részesülést, hogy a gyülekezet tagjai ne szenvedjenek szükségletet.

3. A gazdaság céljai a hit, remény és szeretet emberiségéből következően²⁸²

Az emberek alapvető szükségletei élni, növekedni és fejlődni. Minden teremtménynek ezek a szükségletei és ebben teremttségünk is megnyilvánul, hiszen nem magunknak, hanem a Teremtő Istennek köszönhetjük létezésünket. A teremttség nemcsak ontológiai különbséget jelent, hanem hasonlóságot is, és ez pedig felelősséget. Relatív szabadságuk van az alapvető szükségletek meghatározására, és ez gazdasági folyamatokat indukál. A gazdaság nem cél, hanem eszköz, hiszen a szükségletek kielégítésére jön létre.

²⁸² (Rich, 2006 old.: 275-299)

Az emberek elemi szükségletei folyamatosan változnak, nőnek kulturális, együttműködési és történelmi fejlődésükkel. Ezt a produktivitás növekedésével lehet elérni. Azonban a gazdaság rendszerét nemcsak az alapvető célja határozza meg, hiszen emberhez méltóan kell részt venniük benne. A kettő szempontnak együtt kell teljesülni ahhoz, hogy stabil legyen a gazdaság.

A gazdaság célja az elosztás (emberek élethelyzeteivel kapcsolatban) igazságosságával is összefügg. A szegénység, a harmadik világ problémái és a növekedés korlátainak alapkérdései ebben a dimenzióban jelentkeznek.

A gazdasági folyamatok mindig az ökológiai keretekbe ágyazódnak bele, amelyektől nem függetleníthetik magukat. A homo faber és a homo conservator egyensúlya megbomlik, ha az ökológiai szempontok kikerülnek a gazdaságból. Az ember is része a teremtésnek, és Isten a teremtés gazdájául jelölte meg. Ezért a gazdaság természetformáló hatását is figyelembe kell, hogy vegye. Az alkalmazott technológiáknak egyszerre kell a természet és az emberek szolgálatában állniuk. Szűcs Ferenc az erkölcsi felelősséggel kapcsolatban hívja fel a figyelmet a „jövő dimenziójára”²⁸³ éppen Rich-re hivatkozva.

A fenti célok összefüggnek egymással és egységes perspektívát kell, hogy alkossanak. Nehéz azonban ezeket jól összehangolni, hiszen pl. a produktivitás növekedése rögtön maga után vonhat ökológiai problémákat. Nem abszolutizálható egyik cél sem a másik rovására. Az emberiség nem szűkíthető le egydimenziós értékre, hanem a fenti célok szintézisét kell létrehozni. A szintézis azonban nem lehet tökéletes az utolsó előtti világában. A hit, remény és szeretetből következő emberiség szempontjából a tökéletes szintézis az eszkhatonban jelenik meg, ahol Isten szeretete egyesít mindenkit és mindent. Ami a történelem keretei között megvalósítható az a fenti célok pragmatikus összehangolása, optimalizációja.

Rich a hit, remény és szeretetből következő keresztyén emberiség és az emberi igazságosság kritériuma alapján olyan értelmezési keretet ad, amivel az egyes gazdasági rendszerek etikai vizsgálata következetesen megvalósítható. Ezt meg is teszi könyvének második részében, ahol ezt el is végzi a piacgazdaságra és a központi tervezésű gazdaságra. Könyve dolgozatunk szempontjából éppen ezért bír jelentőséggel, hiszen ezeken a kereteken belül lehet vizsgálni a munka világát is, ugyanakkor könyvének nem ez a célja, és éppen ezért korlátozottak az ilyen irányú utalások is benne.

²⁸³ (Szűcs, 1993 old.: 61)

IV.1.e. Miroslav Volf , Work in the Spirit, első kiadás 1991²⁸⁴

Miroslav Volf Jugoszláviában nőtt fel és az eszéki protestáns (evangelical) teológián végzett, amelynek jelenleg vendégprofesszora.²⁸⁵ Jugoszláviában szerzett élményei beépültek teológiai munkásságába. Az 1991-ben kezdődő délszláv háborúban például az eszéki teológiát is evakuálták.²⁸⁶ Ennek az időszaknak az élményei is tükröződnek az „Ölelés és Kirekesztés” című könyvében (Harmat Kiadó).

Volf, Jürgen Moltmann tanítványa volt Tübingenben, és a doktori disszertációja után néhány évvel publikálta ezt a kötetét. A munkával kapcsolatos bibliai locus-ok tárgyalásánál láthattuk, hogy sok jelentést találhatunk a munkáról. Ezért is érdekes, amikor egy munka teológiájáról szóló műben a munka definícióját olvashatjuk:

„A munka olyan tisztességes, célirányos és módszertanilag meghatározott társadalmi tevékenység, amelynek célja termékek gyártása, vagy olyan körülmények (states) előállítása, amely igazolja a munkát végzők vagy embertársaik szükségleteit, vagy olyan (ha elsődlegesen és önmagába vett) tevékenység, amely a munkát végzők szükségleteinek kielégítésére szolgál a tevékenység szükségességétől függetlenül.”²⁸⁷

A definíció formális, ahogy maga a szerző is írja és mutatja, hogy nehéz zárt módon leírni. Erős kritikai észrevétel a definícióval kapcsolatban, hogy nem teológiai alapú.²⁸⁸

A munka komoly transzformáción ment át a világtörténelem során, amíg elérkeztünk a földműves társadalomtól az információs társadalomig. A jelenkor a korábbi változások ellenére vagy okán komoly krízist mutat, amelynek globális aspektusai a gyerekmunka, a munkanélküliség, a diszkrimináció, az elembertelenedés, a kizsákmányolás és az ökológiai krízis. Ennek következményei személyesek (korrupció, sebezhető munkavállalói csoportok fokozott kizsákmányolása, munkavállalói önsorsrontás), strukturális (profitmaximalizálás a fejlődő országokból) és technológiai (új technológia a munkaerő piaci keresletet megváltoztatja).²⁸⁹ Ha mindezt keresztyén kontextusba helyezve bibliai alapokon akarjuk vizsgálni, akkor egyetérthetünk Moltmann a megállapításával, miszerint a Biblia munkaetoszának a vizsgálata nem lehetséges a kapcsolódó társadalmak kulturális vizsgálata nélkül.²⁹⁰

²⁸⁴ (Volf, 2001)

²⁸⁵ (Teaching Staff)

²⁸⁶ (Huyser-Honig, 2006)

²⁸⁷ (Volf, 2001 old.: 10)

²⁸⁸ (Witherington III, 2011 old.: X)

²⁸⁹ (Volf, 2001 old.: 25-46)

²⁹⁰ (Moltmann, 1972 old.: Kindle Locations 560-561/2623)

Volf megközelítése a munka teológiájához az új teremtés fogalmán alapul és J. Moltmann reménység teológiájának alapján a keresztyén hitet eszkatológikus hitnek határozza meg.²⁹¹ Az emberi munka eszkatológiai jelentősége a „transformatio mundi”-n keresztül érthető meg, miszerint a világ nem semmisül meg, hanem egy eszkatológiai átalakuláson megy keresztül, és ez a folytonosság ösztönző az ember munkájára, hiszen a nemes cselekedetek nem hiábavalóak. A munka ezen kívül még jelentősen meghatározza az emberek önazonosságtudatát is, és nyomokat hagy a feltámadottak személyiségében. Volf erre a Jel. 14,13 alapján következtet („Írd meg: Boldogok a halottak, akik az Úrban halnak meg, mostantól fogva. Bizony, ezt mondja a Lélek, mert megnyugszanak fáradozásaiktól, mert cselekedeteik követik őket”). Szerinte ebben a részben nincs szó a munka eredményeinek megőrzéséről, „így a szentek cselekedetei csak úgy követhetik őket, ha nyomot hagynak a személyiségükön. Az emberi munka nemcsak azért lényeges tehát, mert hozzájárul az emberek jövőbeni környezetéhez, hanem mert letörölhetetlen nyomot is hagy egyben személyiségükön.”²⁹² Mindemellett az emberi munka egy Istennel való kooperáció a teremtett világ megőrzésében és művelésében, valamint a transzformációjában az eszkaton irányában²⁹³

A gondolatmenet, amin keresztül eljut a munka eszkatológikus értelmezéséhez, megérdemel némi részletezést, annál is inkább, mert rögtön az elején eszünkbe juthat a (2Pt. 3,11) apokaliptikus látomás: „De el fog jönni az Úr napja, mégpedig úgy, mint a tolvaj, amikor az egek recsegve-ropogva elmúlnak, az elemek égve felbomlanak, a föld és a rajta levő alkotások is megégnék.” Volf szerint két, radikálisan különböző teológiai irányzat létezik az eszkatológiai eseményekkel kapcsolatban, az egyik az „Annihilatio Mundi” a világ teljes kozmikus megsemmisülése, a másik pedig a „Transformatio Mundi”, a világ kozmikus átalakulása az új égre és az új földre. Az első esetben az ember munkájának evilági jelentősége van csupán a földi létezés szempontjából (jólét, a közösség haszna), illetve ezen túl segítheti a keresztyéneket abban, hogy hitük megéléséhez és szolgálatukhoz a megfelelő eszközökkel rendelkezzenek. Azonban ez a nézet teológiailag nem konzisztens szerinte, hiszen ellentmond annak, hogy Isten jónak mondja a teremtést

²⁹¹ (Volf, 2001 old.: 79)

²⁹² (Volf, 2001 old.: 98) Végjegyzetben ezt fűzi hozzá Volf: „Az ige hely specielisan a hit általi állhatatosság munkáira vonatkozik (lásd Mounce, Revelation, 278), de nincs okunk arra, hogy az állítást csak az ilyen típusú munkákra alkalmazzuk.” Volf ezen következtetését már olyan mértékben spekulatívnak tartom, hogy nem teszem részévé a reflexiónak.

²⁹³ (Volf, 2001 old.: 94-102)

(1Móz. 1,31.a „És látta Isten, hogy minden, amit alkotott, igen jó.”).²⁹⁴ Az emberi munka fontossága ebből következően a teremtés értékétől függ, az pedig végső céljától. „Az eszkatonban az Isten által feltámasztott emberek a megújult Földön fognak élni”²⁹⁵ Volf ezek után következő bibliai helyek segítségével érvel: (Mt. 5,5) ”Boldogok a szelídek, mert ők öröklék a földet.”; (Ézs. 11,6-10); (Ézs. 65,17-25); (Róm. 8,21 „hogy a teremtett világ maga is meg fog szabadulni a romlandóság szolgaságából Isten gyermekeinek dicsőséges szabadságára.”). Ebből következően a 2 Pét. 3,11 apokaliptikus nyelvezete nem vehető a teremtés teljes lerombolása értelmében.²⁹⁶ Kálvin arról ír a 2 Pét. 3,11-gyel kapcsolatban, hogy a levél szerzőjének nem az volt a célja részletekbe menően beszélni viharról és tűzről, hanem arra figyelmeztet, hogy törekednünk kell életünk megújítására.²⁹⁷

A munka pneumatológiai értelmezésének alapja a keresztyének mindenfajta tevékenységének karizmatikus karaktere. Volf szerint ez mentes Luther *vocatio*-val kapcsolatos koncepciójának félreértelmezhetőségétől, ami a spirituális elhívás és a külső elhívás között nem határozza meg a relációt, hanem a feltámadt Úr Lelke által hívja el és alkalmassá teszi a munkást egy adott világi feladat elvégzésére.²⁹⁸ Így válik alkalmazhatóvá a foglalkozásoknak azon történeti sokféleségére, amit az információs és az ipari társadalmak esetében megtapasztalunk, és alkalmazható egyidejűleg többfelé végzett munka esetén is.²⁹⁹

A munka központi helyet foglal el a keresztyén életben, a Lélek inspirációja alatt kell végezni, és a keresztyének által végezhető feladatoknak nincs hierarchikus értékelése. Nem elsődlegesen kötelesség, hanem örömteli engedelmesség Istennek az új élet ajándékáért, amely alkalmassá teszi az embert adott feladatok elvégzésére.³⁰⁰ A teremtett dolgok tehát megújulnak, és a lényegükben nem változnak.

Volf a következő reflexiót adja a karizmákra, ami számára a pneumatológikus megközelítésének a gyakorlatban a munka XX. században nagy változásokon átesett világára alkalmazhatóságát jelenti és a lutheri *vocatio* tan meghaladását:

²⁹⁴ (Volf, 2001 old.: 89-91)

²⁹⁵ (Volf, 2001 old.: 94)

²⁹⁶ (Volf, 2001 old.: 93-96)

²⁹⁷ (Calvin, Calvin's Commentaries / Commentaries on the Catholic Epistles old.:

http://biblestudyguide.org/comment/calvin/comm_vol45/htm/vii.iv.iii.htm) „For it was not his purpose to speak refinedly of fire and storm, and other things, but only that he might introduce an exhortation, which he immediately adds, even that we ought to strive after newness of life.”

²⁹⁸ (Reed, 2010 old.: 9)

²⁹⁹ (Volf, 2001 old.: 113-115)

³⁰⁰ (Volf, 2001 old.: 123-154)

1. A karizma nem definiálható olyan módon, ami a keresztyén etikus cselekvés teljes szféráját átfogja. Pálra hivatkozik, miszerint a Lélek gyümölcsei a keresztyén létezés jelölik ki A Lélek ajándékai pedig azokat a speciális feladatokat, amikre Isten elhív és minden egyes keresztyént alkalmassá tesz.
2. A karizma nemcsak az egyházi tevékenységek körében értelmezendő.
3. A karizmák nem a keresztyénség elit csoportjainak a kiváltságai.
4. A karizma az általános, a szokványos és a rendkívüli képességeket egyaránt magába foglalja.
5. A karizma közöltetése: „A személy, akit genetikai öröksége és társadalmi interakciói formálnak (shape), új helyzettel találkozik és mivel Isten jelenlétében él, megtanul erre a helyzetre új módon reagálni.”³⁰¹

Pozitívnak tarthatjuk Volf modelljét, abból a szempontból, hogy felismeri: a lutheri vocatio alkalmazhatóságának már nagyon komoly korlátai vannak a munka XX. századi világában. Az Istennel való kooperáció a teremtés átalakításában az eszkaton eljövételére felkészülés, minden emberi erőfeszítésnek értelmet ad. A pneumatológikus megközelítés pedig azt jelenti, hogyan válik az ember erre az együttműködésre és transzformációra alkalmassá a karizmákon keresztül. A talentum és a karizmák kapcsolata, a kettő világos elhatárolása, valamint a talentum (tehetség) hatása a munka világában az ember részvételi lehetőségeire nem tisztázottak, illetve a továbbra is számos foglalkozást tudunk felsorolni, amik egyben hivatást is jelenthetnek.

IV.1.f. Darrel Cosden: A Theology of Work (2004)³⁰²

Darrel Cosden a Judson Egyetem tanára az Egyesült Államokban 2007-óta. Ezt megelőzően több mint egy évtizedet élt Európában, főleg Skóciában. Jürgen Moltmann teológiájában és etikájában, valamint Miroslav Volf teológiájában való jártasságát is kiemeli az egyetemi adatlap.³⁰³

Fenti könyvéhez 2004-ben Jürgen Moltmann írt előszót, amiben örömét fejezi ki, hogy egykori tanítvány, Miroslav Volf (1988) után egy újabb fiatal teológus vitte tovább ezt a témát. Cosden könyvében így természetesen komoly figyelmet kapnak Moltmann ide vonatkozó nézetei és azok kritikája, de inkább azt a részt igyekszünk összefoglalni, amiben

³⁰¹ (Volf, 2001 old.: 111-112)

³⁰² (Reed, 2010) Reed Volf-fal egyetértve akkor lát lehetőséget a vocatio alapú megközelítés megújítására (revive), ha ennek az erőfeszítésnek a központjában a társadalmi igazságosság áll.

³⁰³ (Judson University, Darrell T. Cosden Profile)

Moltmannhoz és Volfhoz képest a téma továbbfejlesztését láthatjuk.³⁰⁴ Legfontosabb törekvése az, hogy a munkának összeállítja egy háromoldalú (eszközi, relációs és ontológiai) meghatározását. Ez pedig a következő: „Az emberi munka olyan átalakító tevékenység, amely alapjaiban három, egymással dinamikus kapcsolatban lévő instrumentális, relációs és ontológiai dimenzióval rendelkezik: amelynek során azzal együtt, hogy a munka önmagában is cél, a munkások és mások szükségletei gondviselészerűen teljesülnek; a hívők megszentelődésének alkalmává válik; a munkások kifejezik, felfedezik és fejlesztik emberségüket (humanness). Mindeközben felépítik természeti, társadalmi és kulturális környezetüket, mellyel védelmezőleg és produktívan járulnak hozzá ezen és az eljövendő világ rendjéhez.”³⁰⁵

Cosden definíciójában a munka teljességének komplexitását foglalja össze először. Véleménye szerint ezt jól kifejezi, hogy az instrumentális, relációs és ontológiai aspektusok kölcsönösen egymásra hatnak, mégpedig nem hierarchikusan. Ezt a következő példával szemlélteti: A munkát úgy kell megszervezni és elvégezni, hogy abban a munkások személyes fejlődése is biztosított legyen (relációs aspektus). Ebből következik, hogy az instrumentális nem jelentheti a profit maximalizálás érdekének a kizárólagosságát, mert ez a munkások személyes fejlődését szoríthatná háttérbe (relációs aspektus). Az ontológiai oldalból kiindulva sem állíthatjuk, hogy a munka kizárólagosan Isten dicsőítésének a színtere, mert a személyes fejlődés tere is kell, hogy legyen. Cosden annak a véleményének ad hangot, miszerint ez a normatív definíció azt is meggátolja, hogy a munka értelmét egy éppen fontos aktuális kérdésre (például társadalmi igazságosság) korlátozzuk. A meghatározás ezért kellően rugalmas, hiszen ha például valahol élelmiszerhiány alakul ki, akkor az instrumentális oldal fontossága megerősödik, mert elsőbbsége kell, hogy legyen a megfelelő gazdasági struktúrák kialakításának, hogy az alapszükségletek kielégíthetők legyenek. A három oldal dinamikus egyensúlyára kell törekedni egy nem tökéletes világban.³⁰⁶

1. A munka instrumentális aspektusa³⁰⁷

Két dimenziója van (létfenntartás, lelki növekedés). A létfenntartási dimenzió szempontjából a munka olyan eszköz, amelyik biztosítja a feltételeket az emberi társadalom fenntartásához és növekedéséhez.,,Világos, hogy a munkának egyik elmélete

³⁰⁴ (Sweden, Theology of Work, by Darrell Cosden (Book Review)) Sweden szerint nem világos, hogy miért van Cosden könyvében Moltmann-on erős fókusz.

³⁰⁵ (Cosden, 2004 old.: 178-179)

³⁰⁶ (Cosden, 2004 old.: 179-181)

³⁰⁷ (Cosden, 2004 old.: 181-182)

vagy teológiája sem lehet teljes vagy értelmes anélkül, hogy nem fordít figyelmet a létfenntartásra. A létfenntartás alapfontosságú a munka megértése szempontjából.”³⁰⁸

Ez jelenti egyben Cosden modelljének nyitottságát és a kapcsolódás lehetőségét más diszciplínák felé. Ilyen például a közgazdaságtan, ahol olyan kérdések, mint a szűkös erőforrások, piacok és hatékonyság jól vizsgálhatók. Könyvében a piaci kapitalizmus olyan változatát preferálja, ami különbözik az évezred végi globális megjelenési formától, mert figyelembe veszi a munka relációs és ontológiai aspektusait is. Úgy érvel, hogy a piacnak szabadnak kell lennie, de nem autonómnak és felelősségre nem vonhatónak. Szerinte a történelem azt mutatja, ahogy az egyes emberi társadalmak értékrendjei és ideológiai változnak, úgy változnak maguk a piacok is.

A lelki növekedés az instrumentális aspektus másik dimenziója, amit más formában a munka megszentelődéshez (sanctification) való hozzájárulásának nevezhetünk. A munkában tehát lehetséges a kegyelem megtapasztalása az Isten iránti engedelmességen keresztül.

2. A munka relációs aspektusa³⁰⁹

Ennél az aspektusnál is két dimenziót határoz meg (önmegvalósítás, társadalmi hatások). A munka egyik elsődleges módja az ember önmegvalósításának. Itt is találunk kapcsolódási pontokat más tudományágakhoz (pl. pszichológia, szociológia, menedzsment tudományok). Olyan kérdések etikai vizsgálatához adnak alapot, mint például a különböző munkafolyamatok hatása a személyiségre vagy a munka világának esztétikai kérdései. A további dimenzió abból következik: milyen társadalomban akarunk élni, és ezért milyen struktúrákat és szervezeti formákat preferálunk a munkavégzés során; milyen szolgáltatásokat és árukat tartunk fontosnak; hogyan küzdünk meg az egyes munkahelyi problémákkal (pl. rasszizmus, szexizmus).

3. A munka ontológiai aspektusa és annak logikai prioritása³¹⁰

A munka teloszából következően több mint instrumentális és relációs részeinek összessége, hiszen nem sorolható pusztán a humanitáshoz vagy redukálható eszközzé. A munka Isten teremtési rendjébe tartozik, és a szombattörvény telosza hatja át. Mindezekben belső lényegét tekintve az istentisztelet cselekedetévé válik.

³⁰⁸ (Cosden, 2006 old.: 181)

³⁰⁹ (Cosden, 2004 old.: 183)

³¹⁰ (Cosden, 2004 old.: 184-187)

Mivel a munka bizonyos szempontból cél is egyben, ezért mindenfajta munkát a saját törvényszerűségeinek megfelelően kell kezelni és értékelni. Ezen túl a munka ontológikusan örökkévaló értékkel is rendelkezik, hiszen a jelenvaló világ transzformációja után az új teremtés részévé válik.

Bár a munka mindhárom aspektusa egyenrangú, mégis az ontológiai szolgál alapul a másik kettőnek. Az instrumentális és a relációs aspektusoknak is megvannak a maguk gyakorlati értékei, ugyanakkor ezek az örökkévalóság távlataiból nézve nem igazán jelentősek. Az ontológiai aspektus helyezi bele őket a megfelelő abszolút keretbe, hogy Isten örökkévaló teremtési akaratának részei legyenek, és így hozzájáruljanak az új teremtéshez.³¹¹

IV.1.g. Esther D. Reed, „Good Work” (2010)³¹²

A szerző az angliai Exeter Egyetem teológiai tanára 2007-től. A munka teológiája az egyik kutatási project-je.³¹³ Munkájának alcíme: „Keresztyén etika a munkahelyen”. Vizsgálatának köre az Egyesült Királyságra vonatkozik.

A munka átokkal sújtott jellege a XXI század elején is világjelenség, és ennek több típusát is mutatják a felmérések, eltérő geografikus eloszlásban. Ilyenek például a gyermekmunka, a nők szexrabszolgaként való alkalmazása, vagy az alkalmazottak tömeges kiégése a fejlett országokban. A profitéhség lerombolhatja az etikai megfontolásokat, és olyan morálisan vállalhatatlan gyártási részfolyamatok kerülhetnek bele a teljes folyamatba, amit annak komplexitása miatt a vásárló már nem vesz észre.³¹⁴

A szerző megvizsgálja a munka fogalmát és etikáját az (anglikán) istentisztelet liturgiáján keresztül.³¹⁵ Fontosnak tartom ezt az érvelést, mert közvetlen kapcsolatot teremt az istentiszteleti közösség és a munka világa között, hiszen a keresztyének sokszor keresik liturgikus közösségük és „világi” életük egyéb területei között, hogy integrált módon élhessék meg vasárnapjaikat hétköznapjaikkal.

1. Összegyülekezés (Gathering)³¹⁶

A gyülekezet megemlékezik Isten megváltó munkájáról és annak a napnak a várakozásában van, hogy minden teremtmény a királyi székben ülőnek és a

Báránynak a dicséretét zengi. A résztvevőktől azt feltételezi, hogy a munkájukkal

³¹¹ Lásd még ugyanő (Cosden, 2006 old.: 72-77)

³¹² (Reed, 2010)

³¹³ (University of Exeter, Professor Esther D. Reed)

³¹⁴ (Reed, 2010 old.: 17-23)

³¹⁵ (Reed, 2010 old.: 35-57)

³¹⁶ (Reed, 2010 old.: 44-47)

való viszonyukban behelyezik magukat ebbe az egyetemleges viszonyulásba, és félreteszik a modern társadalom gondolkodását, ami a munkát a magánügy kategóriába teszi. Természetesen a fizetett alkalmazotti lét feltételez szerződéses kapcsolatot a munkáltató és a munkavállaló között, ami magán jellegű, de az istentisztelet szempontjából való megközelítés a munkaetikát kozmikus és örökkévaló távlatokba helyezi bele.

2. Anafora (felajánlás)³¹⁷

A szerző álláspontja szerint az Eukarisztia (hálaadás) során a kenyér és a bor, amit emberi kezek alkottak, Krisztus testévé és vérévé válnak. A kenyér, amit előtte megvásárolnak azt is jelenti, hogy az emberi munka belekerül az Eukarisztia eszkatológikus távlatú keretrendszerébe. Az anafora középpontjában Isten megváltó munkája áll.

3. Anamnezis (emlékezés Krisztus szenvedésére)³¹⁸

Krisztus szenvedése a keresztyéneket érzékennyé teszi a társadalmi igazságosságra, mert a Nagyhét eseményeinek felidézése nemcsak emlékezés, hanem részvétel is egyben, hiszen a hívek Krisztus áldozatának áldásaiban osztoznak.

4. Epiklézis (a Szentlélek invokációja)³¹⁹

A szerző szerint az újabb liturgiákban szükség van arra, hogy explicit módon imádkozzunk a munka világáért (pl. munkahelyek, munkahelyi kapcsolatok, a kizsákmányolás megszüntetése).

5. Kommúnió (Ehhez a liturgiai részhez nem fűz a szerző munkához kapcsolódó érvelést.)

6. Elbocsátás (Dismissal)³²⁰

A liturgiának ez az eleme kihangsúlyozza azt is, hogy Isten a munkahelyeken is velünk van.

³¹⁷ (Reed, 2010 old.: 47-50)

³¹⁸ (Reed, 2010 old.: 50-53)

³¹⁹ (Reed, 2010 old.: 53-56)

³²⁰ (Reed, 2010 old.: 56-58)

IV.1.h. Ben Witherington III, Work – A Kingdom Perspective on Labor (2011)³²¹

Ben Witherington Angliában doktorlát a Durham Egyetemen és 1995 óta tanít az Asbury Teológiai Szemináriumban.³²² A metodista teológus e munkája már a jelenlegi gazdasági krízis közben íródott. Witherington nem ért egyet Miroslav Volf azon megközelítésével, hogy a munkával kapcsolatban inkább a karizmát kell vizsgálni és nem a vocatio-t. Szerinte az 1 Kor 7-ben a „karizma” arra a kegyelmi ajándéokra vonatkozik, hogy valaki házas vagy egyedülálló legyen, és nem direkt módon a vocationkkal kapcsolatos („1Kor. 7,7 „Szeretném ugyanis, ha minden ember úgy volna, mint én magam is; viszont mindenkinek saját kegyelmi ajándéka van Istentől: kinek így, kinek amúgy.”). Az 1Kor 12 és Ef 4 részekben a karizma arra vonatkozik, hogy az illető személyében lett az egyház ajándékává, és nem a munka, amit végez (1Kor. 12,4 „A kegyelmi ajándékok között ugyan különbségek vannak, de a Lélek ugyanaz.” ; Ef. 4,7 „A kegyelem pedig mindegyikünknek a Krisztus ajándékának mértéke szerint adatott.”). Volf az ajándék kifejezést túl tág módon értelmezi, mert bár a Lélek különböző ajándékokkal látja el az embereket a szolgálat és a munka területein, de ezek nem a munka vagy a vocatio. Egyetért Volf-fal, hogy a Lélek nem pusztán humánussá, hanem keresztyénné teszi a munkát, és ezzel azt is meghatározza, milyen munkákat végezhetnek el a keresztyének. A keresztyén munka jelentősége az Istennel való kooperációban van, ami részvétel az eszkatológiai „transformatio mundi”-ban.^{323,324}

Az egyes foglalkozásoknál általában nincs különbség abban, hogyan dolgozzon egy keresztyén a többiekhez képest. Ennek az oka az, hogy az igazságosság és az igazság a valóság struktúráiba ágyazottak. Minden ember Isten képére és hasonlatosságára teremtett, és ezért van valamilyen ismerete a jóról és a rosszról. Mindamellet bizonyágtételt is jelenthet a keresztyének munkája, ahogy azt Pál apostol megjegyzi, hiszen az egyházon kívüli világ figyel minket. A hivatásokra jellemző az etikai kódex (pl. hippokratészi eskü) vagy etikai alapelvek. Bizonyos cselekedetek csak bizonyos professziók részeként elfogadhatók erkölcsileg (pl. bűnüldözés). Vannak olyan

³²¹ (Witherington III, 2011)

³²² (Witherington III, Curriculum Vitae)

³²³ (Witherington III, 2011 old.: 36-37)

³²⁴ (Volf, 2001 old.: 111-119)

foglalkozások, amiket a keresztyének nem végezhetnek. (Witherington ilyenek gondolja a katonai szolgálatot.³²⁵)³²⁶

Az amerikai kultúra erősíti azokat a hatásokat, hogy az emberek különböző dolgoktól váljanak függőkké (pl. túl sokat esznek, túl sokat dolgoznak). A munkamániásoknak különböző indokaik vannak: szeretik, amit csinálnak; többet akarnak elérni karrier szempontból; nem szeretnek otthon lenni; több pénzt akarnak keresni. Keresztyén ember számára nincs elfogadható magyarázat a munkamániára, hiszen Isten a munka általa előírt mintáját programozta az emberi létezésbe (pihenő idő, szombat). Ebből következően a kiégés nemcsak fizikai vagy érzelmi jelenség, hanem lelki is. A rekreáció a foglalkozásunktól függ, mert attól eltérő tevékenységekkel történhet. Jézus maga mondja, hogy a megfáradtakat megnyugtatja és az ő igája könnyű. (Mt 11:28-30). Nem az a feladatunk tehát, hogy terheinket magunk hordozzuk, hanem Jézus közös teherhordozásra hív magával.³²⁷ A munkával kapcsolatos egyensúlytalanságokat (munkanélküliség, munkamánia) az „V Kapcsolódó tudományterületek (szociológia-munkapszichológia)” fejezetben bemutatjuk.

A munka nem pusztán a megélhetés eszköze. A keresztyének mind valamilyen szolgálatra hívtak el, és ennek része a munka. Ennek egy része jövedelmező és egy része nem. A munka fontos alkotóeleme annak, amit Istennek felajánlunk, hogy az ő hívására válaszoljunk nap mint nap. Ilyen értelemben inkább áldás, mint átok, ha Isten Országá eljövételén dolgozunk. Munkánk során nem felejthetjük el, hogy megváltásunk alapja Isten kegyelmének ajándéka. Semmilyen munka nem érdemesíthet minket erre a kegyelemre, hanem a kegyelemre adunk ezzel választ. Isten akarata a mi megszentelődésünk, és ennek cselekvése a hivatásunkon keresztül történik. Kultúránk hibája, hogy foglalkozásunkon keresztül értékkel minket, holott fő meghatározottságunkat az jelenti, hogy mi keresztyének teremtenyökként megújítatunk Krisztus képére.³²⁸ Ezzel a gondolatmenettel határozottan egyetérthetünk, hiszen tapasztalhatjuk, hogyan idegeníti el az embert a pusztán megélhetésként végzett munka.

Az információtechnológia sok ember munkáját megváltoztatta és nem okvetlenül a jó irányba, hiszen például az irodai környezet átalakulása (szeparált íróasztalok,

³²⁵ (Witherington III, 2011 old.: 45) „de véleményem szerint egy keresztyén lehet táborig elvezető orvos, de nem lehet katoná.” A táborig elvezető orvos elfogadása nehezen értelmezhető, ha a katonák elvileg nem lehetnek keresztyének. Felveti továbbá annak a kérdését is, hogy ez álszent magatartás is lehet, hiszen érthetjük úgy is, hogy a társadalom többi tagjaitól akár az életük feláldozását is elfogadja.

³²⁶ (Witherington III, 2011 old.: 42-46)

³²⁷ (Witherington III, 2011 old.: 62-65)

³²⁸ (Witherington III, 2011 old.: 79-83)

számítógépek előtti magányos munkavégzés, részekre szabdalt feladatok) további elidegenedést jelenthetnek a munkától. Fontos tehát, hogy a munkásokat személyes módon kezeljék és ösztönözzék a képességeik fejlesztésére. A munkához való viszony sokszor patológikus és vannak olyan emberek, akik szó szerint halálra dolgozzák magukat.³²⁹

„A munkatársainkban és munkáltatóinkban való bizalom nélkül a munka különböző testi és lelki betegségeket és elváltozásokat okozhat.”³³⁰

Az USA-ban jelentősen megnövekedett a munkával töltött idő az 50-es évektől, amit jórészt a reklámokkal élénkített fogyasztási vágyal magyaráznak.³³¹

IV.2. Magyar protestáns szerzők

IV.2.a. Theológiai szemle 1958. 4-5, 1964. 11-12 és 1977.11-12 számok

Az internetes illetve nyomtatott repertóriumokat végigkutatva a dolgozat tárgya szempontjából a következő releváns cikkeket mutathatjuk be. Az évszámokból látható, hogy olyan korban születtek, amikor nem volt sajtó- és véleményszabadság, a szerzők gondolataikat ebben az egyedi környezetben fogalmazhatták meg. Fontos ismernünk azonban, hogyan lehetett foglalkozni a témával a kommunista diktatúra évei alatt.

1. A munka mint keresztyén bizonyágtétel³³²

Varga Zsigmond szerint a kérdés több szempont miatt is időszerű. Elsőrenden említi a fogalomalkotás szükségszerűségét, hogy Krisztus egyháza olyan fogalmakat használjon, amelyeket bibliai módon értelmez és alkalmaz. Ezen túl az egyház 1945 után gyökeresen más helyzetben él, ugyanakkor a keresztyén etikában 1945 előtti fogalmakat használ. A munka fogalma különösen is fontos, hiszen „a mai magyar társadalmi rend alapja a munka”.³³³ A fogalmat társadalmi szinten is problémásnak tartja, mert úgy gondolja, hogy az emberek nagy része nem érzi a magáénak az „építő munkát”, továbbá a régi rend „sérültjei”, valamint az „ifjúság nevelése” szempontjából is tisztázandó kérdéseket jelent.

Ezt követően a munka bibliai fogalomköréről olvashatunk újszövetségi alapvetés formájában. Az első állítás szerint Isten lényegéhez tartozik a munka, és ennek a fő lókusza a Ján. 5,17 („Az én Atyám mind ez ideig munkálkodik, én is munkálkodom.”) A Jézus korabeli zsidóság teológiájában a szombat sztatikus értelmezése mögött egy, a munkájában

³²⁹ (Witherington III, 2011 old.: 132-133)

³³⁰ (Witherington III, 2011 old.: 133)

³³¹ (Witherington III, 2011 old.: 135)

³³² (Varga, 1958)

³³³ (Varga, 1958 old.: 150)

megállt Isten fogalma áll. Ezzel szemben Jézus, Isten állandó munkálkodására mutat rá ezzel az igével, amiből következik, hogy messiási tevékenysége szombaton sem szűnik meg. Jézus munkavégzésének két vonását emeli ki a szerző. Az első a názáreti évek, ahol kemény fizikai munkát végzett, ami meg is látszott rajta, és a zsidók, koránál jóval idősebbnek nézték. Stauffer: *Jesus, Gestalt un Geschichte*-jében olvasható Ján. 8, 17 („Ötvenéves sem vagy, és láttad Ábrahámot?”) érvelésére hivatkozik Varga. Ettől eltérő értelmezést olvashatunk a Jubileumi Kommentárban: „Az ötven évre való hivatkozás azért történik, mert a léviták szolgálati idejének határa az 50. év volt.”³³⁴ A másik vonás Jézus munkájával kapcsolatban az, hogy Jézus szenvedése nem aszketikus és öncélú, hanem a bűnös emberért munkát magára vállaló, akit munkája végül felőröl. Az ember bűnesetből következő meghasonlása nem a munkából, vagy az attól való tartózkodásból következik, hanem abból, hogy ne mulassza el a jó cselekvését.

Varga Zsigmond szerint Jézus munkássága az akkori Izrael társadalmi keretein belül folyik, amelyet meghatároz nagy társadalmi rétegek (a föld népe, am haaerec) szegénysége, nehéz sorsa, és emellett a társadalom vezető rétegét képviselő farizeusok magatartása, akik öncélú kegyességi cselekedeteket tettek az üdvösség feltételévé. Ez a képmutató magatartás válik nyilvánvalóvá a szombatra vonatkozó farizeusi előírásokban, amit Jézus különböző alkalmakkor szimbolikusan is bírál (gyógyítások szombaton, szombatnapi kalásztépés). Varga szerint tehát az alternatíva a szombattal kapcsolatosan nem az, hogy valaki végezzen munkát vagy sem, hanem az, hogy jót vagy rosszat akar cselekedni.

Jézus tanítványait arra biztatja, hogy a Sátán munkáit rontsák le. „Ez a munka azonban sokrétű. A földműveléstől és a kétkezi munkától kezdve beletartozik ennek kereteibe Izraelben a szellemi munka különféle fajain át a lelki munkáig minden.”³³⁵ A tanítványok misszióba küldése is ilyen munka. Az aktuális kor viszonyainak szól az a megjegyzés, miszerint a kiemelt munkáskáderektől sem lehet ezután azt követelni, hogy fizikai munkát végezzenek, és a fizikai és szellemi dolgozók munkájukban szintén egymásra utaltak. Jézus a munkás bérével kapcsolatban nem a hétköznapi értelemben beszél, hanem Isten szuverén jogának tulajdonítja, hogy jutalmazzon.

Az apostoli levelek vizsgálata során Varga megállapítja, hogy az egyes gyülekezetek eltérő élethelyzetei, valamint a Római Birodalom jellegzetességei közepette Pál a missziói

³³⁴ (Kommentár, 1998)

³³⁵ (Varga, 1958 old.: 153)

munkában új magatartást mutatott azzal, hogy szükség esetén a saját munkájából tartotta el magát, hogy „ingyenvalóvá” tegye az evangéliumot (1Thessz. 2,9 „éjjel és nappal dolgoztunk, hogy senkit meg ne terheljünk nálatok, és úgy hirdettük nektek az Isten evangéliumát.”). Ebből következik az a határozott állásfoglalása is, hogy mindenki munkával tartsa el magát (2Thessz. 3,10; Mert akkor is, amikor nálatok voltunk, azt parancsoltuk nektek: ha valaki nem akar dolgozni, ne is egyék.”). A munka természetes velejárója pedig a tisztességes megélhetés. Pál rabszolgamunkához való viszonyának magyarázata közben érződik egy fajta apologetikus jelleg, hogy a szocialista viszonyok között Pált ne lehessen „vénesszonyos meghunyászkodással vagy silány opportunizmussal” vádolni. Ezért Varga szerint nem a rabszolga és rabszolgotartó viszonyát jeleníti meg Pál, hanem a munkaadó és munkavállaló normális kapcsolatát tételezi fel, és ezért nem buzdítja a rabszolgákat a lázadásra. Nem vetíthetünk azonban vissza fogalmakat és emberi viszonyokat a jelenből kiindulva, így ez a munkaadó és munkavállaló viszony, mint feltételezés sem állja meg a helyét. Kétségtelen, hogy Richardson tárgyalása szerint a keresztyénség társadalmi bázisa a házi rabszolgák közül származott és leginkább az ő feladataik hasonlítottak a modern munkásokéhoz,³³⁶ ahogy azt a „II.5A keresztyének munkája” című fejezetben is láthattuk.

A következőkben a tanulmány „A munka fogalma és a keresztyén etika” és „A munka fogalma és az eszkatológiai tanítás”³³⁷ kérdéseivel foglalkozik. A jelenkor bibliai nézőpontból Jézus Krisztus mennybemenetele és visszajövele közötti időszak. Ebből következik, hogy az ember továbbra is a bűn hatalma alatt van, de az Úr visszavárásának reménységében él, és Isten felszabadító munkája Jézus Krisztusban már valósággá lett. Az erről való bizonyágtételbe munkánk is beletartozik. Varga a munka értelmezésének egy normáját fogadja el, még pedig az eszkatológia normáját, amit a szombat megtartásának értelmezésével ír le. „Ez a szombattartás a maga látható teljességében Krisztus dicsőséges visszajövelekor valósul meg, azonban Krisztus feltámadásakor hitben már kezdetét vette.”³³⁸ A teremtés rendje az új világban sem változik meg, azaz az embernek Istentől kapott szerepe a munkára.”Isten uralmának jó rendjét az új ég alatt az új földön az embernek kell Isten akaratából – teremtő és megváltó akaratából – a vele való zavartalan közösség birtokából fenntartania.”³³⁹

³³⁶ (Richardson, 1963 old.: 38-44)

³³⁷ (Varga, 1958 old.: 156)

³³⁸ (Varga, 1958 old.: 157)

³³⁹ (Varga, 1958 old.: 158)

2. A munka keresztyén etikai kérdései a társadalmi rendszerváltozás idején³⁴⁰

Jánossy Imre két alapszemponthoz ad az ember munkájának etikai kérdéséhez. Az első szerint az egyházi viszonyulás csak a bűnbánat lehet, hiszen a kapitalizmus ideje alatt a munkásság helyzetére nem fordított kellő figyelmet, holott nagy társadalmi erőt képviselt a XIX. században. Thurneysen-t idézi, aki a „Sozialismus und Christentum” című előadásában 1922-ben azt fejtegette, hogy a szocializmus és a keresztyénség találkozásában az új reformáció jöhetett volna létre. A találkozás azonban létrejött később, hiszen ahogy Jánossy fogalmazza „Isten nem akarja és nem fogja megspórolni az evangéliumi egyházaknak a szocializmusban feladott lecke megtanulását.” Ezt írja még: „És egyes nyugati keresztyén testvéreinknek, akik fejcsóválva és bizalmatlanul fogadják a mi bizonyágtételünket, mi nem tudunk mást mondani, mint hogy a mi egyházunk él és szolgál az épülő szocialista magyar társadalomban.”³⁴¹ A második szempont a keresztyén etika kérdése, vagyis mi a keresztyének Isten akarata szerinti tennivalója az adott élethelyzetben. Barthot idézve kifejti, hogy mindez hallással kezdődik és az ember reakciója Isten cselekvésére adott válasz.

Jánossy a következő pontban az ember munkáját, mint a másik ember szolgálatát elemzi. Az ember munkára való kötelezettségét abban látja, hogy ez a teremtő Isten parancsa (Brunnert hívja segítségül: Schöpfungsordnung). A bibliai példákból (Jézus foglalkozása, Pál sátorkészítő mestersége) azt a következtetést vonja le, hogy a keresztyén etikának el kell utasítania minden olyan felfogást, ami nem becsüli a kétkezi munkát. Barth nyomán halad, amikor azt állítja, hogy „Az ember munkájának, cselekvő életének is az Isten cselekedete a mértéke.”³⁴² Isten cselekvésének irányultságát pedig Jézus Krisztusban lehet megismerni, aki szolgai formát vett fel, és szolgálata az emberek felé irányult. Így kell a keresztyéneknek is az embertársak javát szolgálnia.

A kapitalizmus és szocializmus konfliktusának a kérdését onnan közelíti meg, hogy a kort a szocializmus előretörése jellemzi. „Ezt a korfordulót nem az egyház hozta létre, még csak nem is segítette annak a létrejövetelében.”³⁴³ Ezután Brunner kapitalizmus-kritikájából („Das Gebot und die Ordnungen”) kiindulva állítja, hogy a profitelv igazságtalanná teszi a kapitalizmust, és az ebből következő individualizmus tagadja a közösséget. A munka és a termelőeszközök szétválasztása a munkát kereskedelmi áruvá teszi. Ebből következően

³⁴⁰ (Jánossy, 1958)

³⁴¹ (Jánossy, 1958 old.: 160)

³⁴² (Jánossy, 1958 old.: 162)

³⁴³ (Jánossy, 1958 old.: 163)

állítja, hogy így az egyén nem valósíthatja meg a gazdasági életben „Isten tiszteletét és a felebarát szolgálatát”.³⁴⁴ Hangsúlyozza ezután, hogy az egyház és a fennálló hatalom között ideológiai ellentét van, ennek ellenére a munka és az ember méltóságának a megbecsülése szempontjából a kapitalizmussal szemben több pozitívum is található. A szocializmus megszünteti a kizsákmányolást, és visszaállítja a munka becsületét. A tervgazdálkodás megszünteti a munkanélküliséget. A legfőbb érték az ember. A munka közösségformáló ereje megerősödik.

A történelem megmutatta viszont, hogy a létező szocializmusban a jelszavak szintjén megjelenő erények általában torzóként jelennek meg a gyakorlatban, aminek a társadalom akkor és utána is nagy árát kényszerül megfizetni. A munkanélküliség megszüntetése a gyáron belüli munkanélküliséget jelentette, és azt, hogy tömegessé vált a munkát elkerülő és csupán annak a látszatát fenntartó életmód.

3. Munkaerkölcs és keresztyén hivatástudat³⁴⁵

Ottlyk Ernő először a Szentírásban vizsgálja a munkaerkölcsöt és a keresztyén hivatástudatot. Megállapítása szerint a munka végigkíséri az egész emberi történetet. Azt hangsúlyozza, hogy mind az Ószövetség, mind az Újszövetség emblematikus szereplői aktívan részt vettek a közösség munkájában (Dávid a pásztoréletben; Saul a földművelésben; Jézus az ács munkában; Pál mint sátorkészítő). Kiemeli, hogy Pál inti a thesszaloniki gyülekezetet a szorgalmas munkára (1Thessz. 4,11 „és tartsátok becsületbeli dolognak, hogy csendesen éljete, tegyétek a magatok dolgát, és saját kezetekkel dolgozzatok, ahogyan elrendeltük nektek”). Az egyházatyák korát Ottlyk már ellentmondásosnak látja, mert „még biztos hangon zengett az igehirdetés a gazdagság bűnei ellen és Krisztus kicsinyei felkarolása mellett”, ellenben már „jelentkezik az emberek közötti osztály- és vagyonskülönbség glorifikálása”.³⁴⁶ Ezután a Lutherig terjedő kort úgy jellemzi, mint ahol az egyházban két tábor van jelen („a dolgozó tömegek és az őket kihasználó előkelők”).³⁴⁷ Nagy Konstantin kiváltságai után az egyház világi hatalma abban is megmutatkozott, hogy óriási vagyonra tett szert („például a 7. században a régi Galliának egyharmada volt már a frank egyház kezében”).³⁴⁸ Ebből következően a munkaszemlélet is hierarchikus lett (Aquinói Tamás). Ezt olvasva az az érzésünk lehet, hogy a kommunista történelemszemléletet csomagolta bele a szerző az

³⁴⁴ (Jánossy, 1958 old.: 165)

³⁴⁵ (Ottlyk, 1958)

³⁴⁶ (Ottlyk, 1958 old.: 166)

³⁴⁷ (Ottlyk, 1958 old.: 167)

³⁴⁸ (Ottlyk, 1958 old.: 167)

egyháztörténelemhez kötődő okfejtésében, hogy a végkifejlett majd a szocializmus megvalósulására mutasson.

Luther Római levélhez írt magyarázatában a testi munkát egyenértékűvé tesz az egyházi szolgálattal. Ezzel azt deklarálta, hogy a munka értéke nem függ a feudális hierarchiában elfoglalt helyétől. Ha a munka a másik embert szolgálja, az megfelel Isten akaratának. Ez a szolgálat Luther szerint a világi hivatás hűségese ellátása során valósul meg.

Ez a helyzet gyökeresen megváltozott az ipari társadalmak kialakulásával, ami a munkát tömegmunkává tette a fokozott munkamegosztással és tervezéssel. A munka társadalmivá vált, de a termelőeszközök tulajdona nem. Kritikusan állapítja meg Ottlyk, hogy az egyház képviselői általában nem látták meg a munka jellegének megváltozásából következő krízist. A katolicizmus szerinte kialakította a maga válaszát a különböző pápai enciklikákon keresztül (Rerum Novarum, Quadragesimo Anno), de a nagy vagyonok érdekeit képviseli és nem munkásokét. A protestantizmust is ezzel az állásponttal vádolja, noha más dogmatikai alapállásból, de szerinte a „nagy-vagyon rendszer”³⁴⁹ fenntartása mellett foglalt állást.

A keresztyén munkaerkölcs és hivatástudat 1958-as megszólaltatásának lehetőségeit négy pontba szedve olvashatjuk:

- a. Magyarországon olyan társadalmi változás következett be, ahol a munkához való viszony a legfontosabb erkölcsi kategória, ahol az egyén és a közösség érdekei egybeesnek.
- b. „Az Isten iránti szeretetünk abban tükröződik, ahogyan embertársainkat szeretjük, ahogyan értük dolgozunk, ahogyan javukat szolgáljuk.”³⁵⁰
- c. A munka krisztocentrikus értelmezése nem elvont eszme, hanem gyakorlati tartalma van. Megállapítja azt is, hogy a jól végzett munka önmagában értékes, függetlenül attól, hogy valaki hívó vagy hitetlen.
- d. A keresztyén ember munkájával szisztematikusan szolgálja felebarátját és csak a közösségért végzett munkában találhatja meg Isten tetszését.

Békési Andor tanulmányát olvashatjuk a Theologiai szemle 1964-es évfolyamában Kálvin szociáletikájáról, és ennek vannak tárgyunkra vonatkozó részei.³⁵¹

³⁴⁹ (Ottlyk, 1958 old.: 169)

³⁵⁰ (Ottlyk, 1958 old.: 171)

A világi hivatások kapcsán a szerző megerősíti, hogy sem Luther, sem Kálvin esetében a hivatás nem csupán gazdasági fogalom, hanem azt is szolgálja, hogy a hétköznapi életben végzett munka során „megszentelődésünkben előrehaladjunk”. Lutherhez képest Kálvin már Isten szolgálatát az élethivatással azonosítja. „A napi munka becsületes és lelkiismeretes végzése igazi istentisztelet.” Ez pedig Kálvinnál a predesztináció tanításából következik szemben Lutherrel, aki megigazulás tan összefüggéséből indul ki.³⁵² Az ember tehát Istennel „együtmunkálkodik”, és gondviselésének ily módon megvalósítója is. Az így végzett munka a társadalom számára is hasznos, és az ember megfelelő önfejlődését is jelenti egyben. A munkanélküliséggel kapcsolatban Békési megállapítja, hogy Kálvin nézetei szerint ez komoly társadalmi tehertétel, és felsorolja azokat a lépéseket, amiket Kálvin tett Genfben, hogy az odaérkező menekülteknek munkát adhassanak.

A Theologiai szemlében 1977-ben jelent meg Keve Istvánnak a munkával foglalkozó írása. A „működő” szocializmus akkor már 32 éves volt hazánkban, így a kor lenyomatából következő alaphang már nem ugyanaz, mint 1958-ban. (Megjegyezhetjük, hogy az alkalmazott „nyelv” sok esetben homályos, és mai szemmel nehezen értelmezhető.)

4. A munka becsülete a keresztyén etikában³⁵³

Keve 12 pontban fejti ki gondolatait:

1. A népi erkölcs és a tudományos szocializmus a munkát nagyra becsüli. Az első megjelenik közmondásokban is. A másodikra pedig Lenintől hoz példát, aki szerint a munkát úgy kell megszervezni, hogy mindenki büszke lehessen arra, hogy azok között lehet, akik végzik.
2. A keresztyén etika alapvetését a munka jelentőségéről olyan Szentírásbeli textusokkal támasztja alá, mint például (Jn. 5, 17 „Az én Atyám mind ez ideig munkálkodik, én is munkálkodom.” vagy 1Móz. 2,15 „hogy azt művelje és őrizze.”) Az ember nem tud Istenhez hasonlóan a semmiből teremteni, de Isten megáldja munkája eredményét, ha hivatását betölti.

³⁵¹ (Békési, 1964)

³⁵² (Békési, 1964 old.: 360-362)

³⁵³ (Keve, 1977)

3. A munka becsületének keretei és lehetőségei a szocializmusban adottak, írja az akkori klisék szerint, hiszen a termelőeszközök köztulajdonná váltak, a kizsákmányolás büntetendő cselekmény és a munkához való jog biztosított.
4. Ez a pont a bűnesetben használt jó és gonosz tudása fáinak a képét járja körül, megvizsgálva sumér kultúra irodalmi kliséit. A fejtegetés vége az, hogy a munka megátkozása maga után vonja a kizsákmányolás korai megjelenését.
5. A munka társadalmiasulása tudatformáló jellegű, azaz ha a munka nemcsak az anyagi feltételek biztosításához kell, hanem életszükségletté válik, akkor munkánkat a társadalom hasznára végezzük.
6. Keresztyén etikai szempontból a munka magas szintű szentesítéséből következik, hogy a „nagyobbik szolgál a kisebbnek”.
7. „A bibliai szeretet gyakorlása nem lehet más, mint a »szociális« igazság gyakorlása.”³⁵⁴ Ehhez viszont szükséges a termelőeszközök tulajdonában bekövetkezett változás.
8. A kommunista teoretikusok nem elégszenek meg a munkához való jog deklarálásával, ahhoz a teljes foglalkoztatottságra is szükség van. „Ha az egyház jelentősebb részben nem vett részt a munka becsületének kivívásában folytatott osztályharcban, most még igazán nem késett el a hosszúnak ígérkező, szívós, küzdelem terén, mely a kulturális jogok kiterjesztésére a kulturális elkötelezettség kiterjesztésével válaszol.”³⁵⁵
9. A lelkigondozás során meg kell tanítani az embereket arra, hogy megfelelő életvitelük legyen, amibe munkájuk jól illeszkedik bele.
10. A munka és a munkás megbecsülésének fontos elemei a teljes foglalkoztatottság, az egészséges életkörülmények biztosítása, a pihenéshez való jog és a tanulás lehetősége.
11. Az egyház lehetőségei a munka és a munkás megbecsülése terén a következő feladatok felvállalását jelentheti. Segíthetünk a megfelelő munkahely kiválasztásában, a fogyatékosok érdekszervezeteinek létrehozásában, figyelmeztethetünk a közvagyon megóvására, a szabadidő helyes eltöltésére, valamint imádkozhatunk a döntéshozókért.
12. Az előbbieket Keve felhívja a figyelmet a diakónia gyülekezeti fontosságára.

³⁵⁴ (Keve, 1977 old.: 331)

³⁵⁵ (Keve, 1977 old.: 332)

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az ismertetett tanulmányokban rendezőelv annak a szemléltetése, hogy a szocializmusban a munka a társadalom alapjaként elismert érték és az ideológiai különbségek ellenére az egyházak erősíthetik a munka megfelelő megbecsülését. Ugyanakkor már Varga Zsigmond is arról ír 1958-ban, hogy a munkamorált erősíteni kell. Az érvelésekben nyilván nem szerepel a rendszer alapjainak a bírálata, vagyis a korábbi tulajdoni viszonyok gyökeres megváltoztatása. A termelőeszközök társadalmosítása nem járt együtt a munkamorál javulásával. A külsőleg fenntartott teljes foglalkoztatottság a gyárakon belüli munkanélküliséget takart, és a társadalmi tulajdon széles körű és folyamatos megkárosítását.

IV.2.b. Török István, Etika (1988)³⁵⁶

Török István etikájának „Gazdasági közösség” című fejezetében foglalkozik a munkával, amit ilyen módon a teremtésrendekhez sorol. A formáját tekintve így szociális képződmény, de a történelmi formák és változások felületi dolgok, és Isten Igéjéből lehet eredeti világrendjét megérteni.³⁵⁷ Brunnernél már kitértünk rá, hogy a teremtési rendek mint kifejezés használata sokak által megkérdőjeleződött, különös tekintettel például a náci Németország torz viszonyaira való reflexióként. Ahogy utaltunk rá, Bonhoeffer ehelyett a mandátum kifejezést szorgalmazta krisztológiai megalapozással.³⁵⁸ Török István is szembesít ezzel, ugyanakkor megindokolja, miért marad a teremtési rend, mint fogalom használata mellett: „Az élet különböző rendjeit nem mi hívtuk létre; mi egyszerűen beleszülettünk a rendekbe. Nem is a hit művei; a keresztyén hit már készen találta a rendeket. Ha eredetüket kutatjuk, úgy találjuk, hogy emberi létünk mélyén, testi lelki természetünkben gyökereznek.” ; „A mondottak alapján nem kell indokolnunk, hogy a teremtésrendek mai értelmezése és értékelése miért áll ellentétben a reformátorok tanításával, a reformáció kemény és határozott tiltakozásával minden olyan kísérlettel szemben, amely Istent máshol keresi, mint igéjében. Akkor ugyanis az ember Isten mellett már valami másba, pl. a családba, gazdasági, kultúrába, államba helyezi bizalmát, s a bálványozás útján van.” ; „A világ mai rendje tehát nem azonos Isten eredeti rendjével, következésképpen teremtésrendekről csak a legszigorúbb kritikai fenntartással

³⁵⁶ (Török, 1988)

³⁵⁷ (Török, 1988 old.: 161-163)

³⁵⁸ (Bonhoeffer, 1955 old.: 204)

beszélhetünk és a rendekre vonatkozó magatartásunk éppoly kettős, igenleges és nemleges, mint a természeti törvénnyel kapcsolatban.”³⁵⁹ A munkát mi is ilyen kikötések mellett soroljuk a teremtésrendek közé. (A „teremtési rend” kifejezést használjuk.)

A keresztyén ember munkája során részévé válik a társadalmi környezetének, és a felgyorsult technikai fejlődés, azon belül a munka elgépiesedése hat rá. Török is leírja, hogy a nagyüzemi termelés során a munkás hogyan válik apró részévé a folyamatnak. Termelő és fogyasztó elkülönül egymástól, és a munkás sokszor még a gyáron belül sem látja át, hogy munkája hogyan járul hozzá a termékek előállításához. Maga a munkás is áruvá válik a munkaerő piacon.³⁶⁰

Az munka előfeltételeit (anyagi és szellemi világ) Isten ajándékaiként kapjuk, de a munka törvényét is annak kettősségével (királyi megbízatás a teremtett világ feletti uralkodásra és a munka büntetés jellege egyben).³⁶¹

A munka társas jellegű tevékenység, és kölcsönösen egymásért dolgozunk egy bonyolult gazdasági rendszerben. Ezt a közösségi jelleget mutatja a dekalógusban a szombatnapi parancs is. A munkát nem értelmezhetjük csupán a létfenntartás és az egyéni vagy családi jólétünk szempontjából. Török a puritán életvitel fontos részére is hivatkozik, miszerint a munka fegyelmezi is az embert és ez eszköze lehet „ó-emberünk megöklésének”, mert ez akkor megy véghez, amikor mindennapi kötelességünket teljesítjük.³⁶²

A nyugalom és a munka együttes parancs. A szombat-napi parancs elsőrenden nem egészségügyi vagy szociális jellegű, valamint nemcsak a munka határát jelöli ki, hanem Krisztus visszatérésére is emlékeztet, és munkánkat abbahagyva Isten nagy munkái felé fordulhatunk. A vasárnap megmutatja azt is, hogy Isten kegyelmének eszközei lehetünk mások életében, és ez megóv munkánk alábecsülésétől is.³⁶³

Az ember a munkája során beilleszkedik a társadalomba, és kölcsönös érdek, hogy a megfelelő helyre kerüljön. Istentől tehetséget kapunk egy-egy pályára, de sokszor a munkás évek alatt derül ki, hogy a választásunk során valóban tisztában voltunk-e ezekkel a képességeinkkel. Mindemellett megjelennek a társadalom érdekei is, hogy milyen gazdasági struktúrában hol, mennyi és milyen képzettségű munkaerőre van szükség. A

³⁵⁹ (Török, 1988 old.: 163-165)

³⁶⁰ (Török, 1988 old.: 201-203)

³⁶¹ (Török, 1988 old.: 207-209)

³⁶² (Török, 1988 old.: 209-211)

³⁶³ (Török, 1988 old.: 211-213)

talentumokat Isten adja, és ebben megnyilvánul a munkamegosztás elve az Ő teremői világtrendjéből következően. A talentumokat a közösség javára kapjuk, tehát nemcsak a létfenntartás eszközei, hanem egyben szolgálatunk helyét is kijelölik társadalomban. Az ilyen hivatástudat hit által lehetséges.³⁶⁴

Irodalmi utalások Török István könyvének a végén vannak és csak általánosságban, így nem lehet pontosan beazonosítani, hogy a munkáról írott fejezetben milyen teológusok hatottak rá.

IV.2.c. Szűcs Ferenc

1. A teológiai etika 3. 4. fejezete (A nyugalom nap és a munka)³⁶⁵

Szűcs Ferenc teológiai etikájának részletes kifejtésében olvashatunk a munkáról. Amint a fejezet címe is mutatja („A nyugalom nap és a munka”), nem pusztán a munka világának jelenségeit vizsgálja, hanem a nyugalom nap értelmezéséhez köti, és abból indul ki. A fejezetet dolgozatunk tárgya szempontjából ismertetjük.

A szombat összekapcsolja a földi időt Isten idejével, és az ember ajándékként kapja Isten nyugalomát. A hét ezzel kezdődik, és utána jön a hat munkás nap. A munka a pihenéshez hasonlóan nem a büneset következménye, hanem Isten rendelése. Jézus korában a parancsolat köré épülő kazuisztikus szabályrendszerben már nem a „Teremő örömmünnepe és nyugalomában” való részesedést jelentette a szombat, hanem azt, hogy a munka milyen formáitól kell tartózkodni. Jézus provokatív módon szegi meg a szombat-törvényt, amikor gyógyít vagy tanítványainak megengedi a kalásztépést. „Isten az emberért és nem az ember ellen adta a szombatot.”³⁶⁶

A reformátori hivatás-etika értelmezhetősége sok változáson ment keresztül, és a világi hivatás és a hivatás azonosítása már nem lehetséges. Ugyanakkor több foglalkozásnál a személyiség és a munka még mindig egységet alkothat (pl. tanár, lelkész) ahol lehet hivatásról beszélni. A munkakörök nagy részében azonban a munka sok esetben elszakadt a közvetlen emberi kapcsolatoktól. Volf a karizmák segítségével értelmezi át a hivatás-etikát, hogy a XX. század viszonyai között alkalmazhassa. Itt viszont az emberi tehetség (a talentumainkat Istentől kaptuk) az, ami több irányba nyitott, és a munka változó világában is különböző foglalkozásokban ezeket használhatjuk és élhetünk velük.³⁶⁷

³⁶⁴ (Török, 1988 old.: 216-218)

³⁶⁵ (Szűcs, 1993 old.: 160-192)

³⁶⁶ (Szűcs, 1993 old.: 161)

³⁶⁷ (Szűcs, 1993 old.: 169) „A hivatás fogalmát ezért ma nem annyira a foglalkozásokhoz, mint inkább egy lelkiülethez, ethoszhoz kell kötnünk.”

A munka társadalmi szerepe lényegesen változott az elmúlt évszázadokban. A munkás egy bonyolult termelési lánc kis részévé válik, ahol nem az alkotás öröme, hanem a teljesítményszemlélet az uralkodó. Az egyén így azonosnak tekintheti magát a teljesítményével. (A reflexióban tárgyalni fogjuk a munkanélküliséget, a munkakerülést és a munkamániát.)

A munkabér kérdése a munkaadó és a munkavállaló viszonyában jelenik meg, ezért mindig etikai kérdés is egyben. A munkás kötelessége, hogy akarjon dolgozni, a munkaadó pedig, hogy igazságos bért fizessen. Ezen túl a viszony kettejük között egyszerre gazdasági szerződés és szociális kérdés is (Mt. 20,13; szőlősgazda példázata). A kettőnek fontos az egyensúlya, hiszen nemcsak a munka ára a munkabér, hanem kifejezi az adott foglalkozás társadalmi megbecsültségét is.

A játék, szabadidő és szórakozás kérdése a szabadidő megnövekedésével együtt hasznos időtöltéssé vált. A játék és az öröm Jézus életében is megjelenik (Isten országának menyegzőjébe hív, a gyerekek önfeledt vidámságát állítja például).³⁶⁸ Modern korunkban a szabadidő eltöltésére külön iparágak szerveződtek. Ilyenek például a különböző sportágakhoz kapcsolódók, vagy a vendéglátó ipar vagy a tömegmédia világa. Nagyon sok ambivalens jelenséggel találkozhatunk, és a fogyasztói szemlélet romboló hatása ezeken a területeken fokozottan megjelenik. Megfelelő egyensúlyra kell itt is törekedni, hiszen a munkának együtt kell járnia teremtés örömeiben való részvétellel. Az öröm tehát mindig időszerű, de a szórakozásnak nincs mindig ideje.

A munka bibliai felfogásával kapcsolatos értelmezését beleépítettük a dolgozat munkával kapcsolatos, bibliai locus-okat vizsgáló fejezetébe.³⁶⁹ Az ökológiai problémák és a munka alfejezet gondolatai a Bolyki Jánosnál tárgyalt ökoteológia összefoglalását segítik.³⁷⁰

Szűcs Ferenc könyvével teológus koromban találkoztam. Tankönyvként olvastam, és annak is tartom. Ilyen módon nem várható el, hogy az egyes etikai toposzokat kimerítő részletességgel tárgyalja. A dolgozat megírásához viszont nagyon sok segítséget adott, hiszen átfogó kitekintést ad minden fejezetében arra, hogy az egyes témákkal kapcsolatban mik a legfőbb áramlatok és milyen szerzőkhöz érdemes fordulni. Ha a lábjegyzetek alapján elindulunk, akkor az internet segítségével egy kiválasztott terület kimerítő részletességgel

³⁶⁸ (Szűcs, 1993 old.: 189) „A teológia metaforikus nyelvén Isten öröme párhuzamban áll Isten fájálmával. Hiszen örülni az tud, aki bánkódni és szenvedni is tud. Mindkettő a szeretet kifejezése.”

³⁶⁹ II A munka bibliai teológiai értelmezése

³⁷⁰ IV.2.d Bolyki János, „Teremtésvédelem”

táru elénk. További erénye ugyanakkor tankönyvének, hogy nem csupán a legfontosabb szerzők véleményét sorakoztatja fel, hanem a saját nézeteit is kifejti, ahogy az egyes pontokat szövegbe foglalja. Végezetül felteendő kérdés maradt számomra, hogy egykori elődje, Sebestyén Jenő miért nem került bele a hivatkozott szerzők közé. (Megjegyzem: Jelen dolgozat hatókörére szűkítve áttekintettem Sebestyén Jenő Református etikáját és nem találtam kellően erős kapcsolódási pontokat. Egy későbbi kutatásnak lehet a kérdése a munka és a kultúra kapcsolata. Ebben az esetben már egészen más lenne a helyzet, hiszen a gyakorlati rész teljes harmadik fejezete vizsgálható.³⁷¹)

2. A tehetség (talentum) bibliai háttere³⁷²

Az írás a Protestáns Szemlében jelent meg. Segít tisztáznunk Volf karizmákkal kapcsolatos pozícióját. A Mt. 25, 14-30 jézusi példázatában a tehetség a szolgák erejében (dünamisz) van, és ehhez képest kapják a különböző mennyiségű (talentumban mérve) pénzt, hogy gazdálkodjanak vele. A példázat nem a kisebb tehetséget állítja pejoratív értelmezésbe, hanem azt, ha valaki nem él a neki ajándékozott lehetőséggel. Természetes adottságaink Isten ajándékai, ugyanakkor a kegyelmi ajándékok (karizmák) nem azonosak természetes képességeinkkel. Ezek (hajlamok, neveltetés, genetikai örökség) jelentik azt az alapot, amire Isten szolgálatra képesítő kegyelmi ajándéka ráépül.

IV.2.d. Bolyki János, „Teremtésvédelem”³⁷³

Amikor a munkát vizsgáljuk, elkerülhetetlenül szembesülünk a következményeivel. Ennek a társadalmi vonatkozásokon kívül a teremtett világra is hatásai vannak. Ráadásul a munka jellege megváltozott már az emberiség hajnalán, ahogy azt a bűneset története jelzi.³⁷⁴ Az emberiség történelmében mindig jelen volt a természet veszélyeztetése, amikor az 1Móz. 1,28-ban az uralkodásra adott parancsnak nem a felelősségvállalás, hanem a leigázás értelme valósul meg.³⁷⁵ Az egyes civilizációk felemelkedése például nagymértékű erdőirtással is együtt járt.³⁷⁶ Bolyki János az ember és a természet kapcsolatának funkcionális megközelítésénél külön tárgyalja a munkát. Ez lehetőséget ad számunkra, hogy ökotológiai kitekintést is nyerjünk. Maga a terület lényegesen összetettebb, mint azt

³⁷¹ (Sebestyén, 1993 old.: 281-346)

³⁷² (Szűcs, 1998/3.)

³⁷³ (Bolyki, 1999 old.: 126-132 Funkcionális megközelítések/A munka)

³⁷⁴ (Szűcs, 1993) „Az ember most már nem zavartalanul uralkodik a természetben, hiszen az visszaüt.

Fáradtságos munkával legyőzheti ugyan, de az összetartozás utolsó érveként elhangzik: visszatérsz a porba.”

³⁷⁵ II.1 A munka a teremtéstörténetben

³⁷⁶ (Oroszi, 2009) „Az ókori birodalmak gazdagságát, felemelkedését a Földközi-tenger medencéjében végzett erdőpusztítás jellemezte. Gondoljunk a kerámiák kiégetésétől a hajóépítésig, a piramisok emeléséig mindenre.”

jelen dolgozat keretei között részletesebben kifejthetnénk, viszont jelezzük, hogy a munka hatásait illetően nemcsak a társadalom-egyén dimenzióban, hanem a természeti következményei miatt is szükséges teológiai reflexió. Celia Deane-Drummond például ennek megfelelően ilyen tág értelmezési keretet ad összefoglaló jellegű munkájában, amely az ökoteológia különböző dimenzióit ismerteti: „Az ökoteológia arra törekszik, hogy felfedje Isten, ember és a kozmosz közötti megfelelő kapcsolat teológiai alapját.”³⁷⁷

A munka az Ószövetség korában sokkal természetközelibb tevékenységeket jelentett (például: az élelmiszerek biztosítása, megfelelő ruházat készítése, házépítés). Ez a kapcsolat az embert is átalakította, hiszen „kultúrát teremtett és etikát alakított ki”.³⁷⁸ Ez pedig azzal is járt, hogy az egyes munkaágak különváltak, és kialakult a foglalkozások egyre bonyolultabb rendszere, ahogy az emberi civilizáció fejlődött. Az evangéliumokban a halászat és a földművelés különösen is hangsúlyos, hiszen Jézus tanítványai jórészt halászok voltak, és példázatainak nagy részét a földművesek munkájából vette. Az előbbieket esetében a természet fölénye tükröződik, hiszen a halászok kiszolgáltatottságát, és az időjárás és más tényezők okozta veszélyhelyzeteket láthatjuk. A földművelés esetében is hasonló a helyzet, hiszen a termést sok tényező alakítja (Mt 13,1-9; a magvető példázata).³⁷⁹ Ugyancsak a földműveléshez kapcsolódik Pál apostol hasonlata (1Kor 3,6-9, amelyben Bolyki János szerint fontos ökológiai alapelv érvényesül: Isten teremtő és az ember teremtést átalakító munkája közel van egymáshoz, de egyszersmind különböző is, és az előbbinek van prioritása (1Kor. 3,7 „Úgyhogy az sem számít, aki ültet, az sem, aki öntöz, hanem csak Isten, aki a növekedést adja.”). A fejezetben más munkaágakkal kapcsolatos exegézist is találhatunk. Ebből a Jak 3,1-12, a nyelv bűneiről szóló részben megjelenő állatidomár és hajókormányos foglalkozásokkal kapcsolatban ír le Bolyki János olyan kettősséget, ami különösen is érzékeny jelen korunkban, amikor az ember képessége környezeti károk okozására sokkal nagyobb mértékű. Eszerint az ember meg tudja fékezni a legkülönbözőbb állatokat, de önmagát nem tudja irányítani.³⁸⁰

Az embernek ez a kettőssége jól látható az ökológia jelenlegi trendjeinél is. Celia Deane-Drummond ezeket a területeket jelöli meg: populáció; erőforrás-felhasználás és környezetszennyezés; klímaváltozás; környezeti hatások és romló biodiverzitás; az

³⁷⁷ (Deane-Drummond, 2010 old.: Kindle Locations 144-145)

³⁷⁸ (Bolyki, 1998 old.: 127)

³⁷⁹ (Bolyki, 1999 old.: 128) „A jó vagy rossz termés nagyon sok összetevőn múlik. Kiviláglik, hogy az ember nem szuverén ura a földnek, a föld nagyon is autonóm.”

³⁸⁰ (Bolyki, 1999 old.: 131) „Minél nagyobb az ember technikai teljesítménye, annál nagyobb szégyene, hogy önmaga irányítására és fékezésére nincs ereje.”

ökológia hasznossága.³⁸¹ Az emberiség létszámának gyors növekedése a mezőgazdaság, az ipar és az egészségügy komoly fejlődését mutatja, ugyanakkor fokozottabban terheli a környezetet is. A klímaváltozás okát nagyon sokan az ember különböző tevékenységeiben látják. Az a kérdés, hogy a keresztyén ember milyen foglalkozásokat választhat, végigkíséri a keresztyénség történelmét, ahogy ezt láthattuk. A hangsúlyok korszakról korszakra változhatnak. Ebben kifejezésre jut, hogy a munka nemcsak az megélhetés eszköze az ember számára, és annak céljaitól nem választhatja el foglalkozását. Közelebb kerülünk ennek a kérdésnek a megválaszolására, ha Szűcs Ferenc nyomán, az apostoli korból merítünk választ: „A földi kötelességteljesítés is az Úr szeme előtt folyik. Az első keresztyén gyülekezetekben ezért az emberek nem foglalkozásokat változtattak, hanem más lelkülettel éltek és szolgáltak foglalkozásukon belül.”³⁸² Az „örzés és művelés” szellemében kell tehát a munkánkat végeznünk. Az utolsó néhány évszázad technikai fejlődése azonban olyan minőségi változást eredményezett, ami a korábbi, helyi ember okozta természetrombolás helyett már a globális pusztítás lehetőségét is jelenti, ami ellen fellépni egyéni és közösségi feladat is egyben.³⁸³

Ennek ellenére a modern ökológiai mozgalmak egy része a keresztyénséget túlzottan antropocentrikusnak tarja, és az embernek 1 Móz. 1,28 – ban megfogalmazott feladatát a teremtés megőrzése értelemben sem fogadják el.^{384,385} , holott a keresztyénség teocentrikus. Ez pedig nincsen ellentétben a teremtett világ tiszteletével: „A keresztyén theológia és kegyesség történetében egyaránt van hagyománya a teremtettség áhitatos megközelítésének. „; „Ez ugyanakkor nem zárja ki, hogy az ember a természet rendjébe is beavatkozzék és azt szeretettel és felelősséggel manipulálja.”³⁸⁶

³⁸¹ (Deane-Drummond, 2010 old.: Kindle Location 230-630)

³⁸² (Szűcs, 1993 old.: 166)

³⁸³ (Szűcs, 1993) „Emellett a keresztyén embernek és egyháznak kötelessége felemelnie a szavát minden olyan ügyben, ahol a természeti környezet elpusztításáról van szó. A nagyobb veszély ugyanis nem az egyén, hanem a technológiai struktúrák felől éri a természetet.”

³⁸⁴ (Bolyki, 1998 old.: 51) „A „biocentristák” mozgalma ellene van az emberi felelősségnek a természet irányában, még inkább a bibliai sáfárság gondolatának. Mindkettőt túl antropocentrikusnak tartja, ezek mögött szerinte uralomvágy és önzés húzódik meg. A biocentristák követelése, hogy az ember ne jótékonykodjék a természet felett, hanem adja meg a fajok jogát az emberrel egyenértékű létezésre.”

³⁸⁵ (White Jr., 2000 old.: 32) „A keresztyénség, különösen nyugati formájában, a világ valaha volt legantropocentrikusabb vallása.”; Kifejezetten ellentétben az ókori pogánysággal és (talán a zoroasztrianizmust kivéve) Ázsia vallásaival, a keresztyénség nemcsak ember és természet dualizmusát hozta létre, hanem kihangsúlyozta az is, hogy Isten akarata szerint való, hogy az embere a természetet a maga céljaira használja.”

³⁸⁶ (Szűcs, 1993 old.: 183)

IV.3.A Római Katolikus Egyház társadalmi tanítása

Nils Ole Oermann német evangélikus teológus egyik művének alaptézéseai között azt mondja: „A gazdaságetikai elméletek felekezetiileg világosan megkülönböztethetőek.” Példaként említi, hogy a római katolikus gazdaság- és szociáletikai koncepció központi részében helyet kap a természetjogra való hivatkozás, ami evangélikus részről nem vállalható. Protestáns perspektívából számára a gazdaságetika az egyes embernek Istennel való kapcsolatán alapuló, a világra nyitott és közvetítő (intervenierende) etikának kell lennie.³⁸⁷ Ez nem jelenti azt, hogy az egyes felekezetek nézeteit nem érdemes megismernünk. Sőt, az elmúlt század társadalmi változásaiban, ami során a munka maga is sokféle átalakuláson ment keresztül, fontos ismerni, hogy milyen módon reflektált a római katolikus egyház ezekre a változásokra, hiszen a reflexiók mindig akciókkal is jártak, tehát a különböző katolikus szervezetek és egyének tevékenyen alakították Európa népeinek társadalmát és gazdaságát.

A római katolikus egyháznak a munka világával kapcsolatos útmutatásai pápai enciklikákban, püspöki szinódusi illetve a hittani kongregáció dokumentumaiban vizsgálhatók.³⁸⁸ Ezen kívül a Magyar Katolikus Püspöki Karnak a tárgyhoz kapcsolódó püspöki levelét (Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, 1999) tekintjük át. Így nemcsak a globálisan megfogalmazott tanítás, hanem a magyarországi nézőpontok is láthatók. A legvégén pedig a Vigiliából ismerhetünk meg egy cikket 1974-ből.

IV.3.a. XIII. Leó: Rerum Novarum (1891)³⁸⁹

Az enciklika rögtön a bevezetésnél az első alfejezetben rögzíti, hogy a munkásoknak tarthatatlan a helyzete.³⁹⁰ Olyan változások következtek be a 19. században, amik jelentős társadalmi átalakulásokat eredményeztek. Új termelési módszerek jelentek meg, a technikai színvonal emelkedett. Mindemellett nagy tömegek szegényedtek el, és ennek ellentétéként egy kisebbség kezében egyre nagyobb tulajdonosi jogok összpontosultak. Mindezek a változások komoly erkölcsi válságot eredményeztek.

A szocialisták mindennek orvoslására a tulajdon eltörlését javasolják, amit az enciklika következő fejezete elvet és ezt több pontban indokolja (például a

³⁸⁷ (Oermann, 2007 old.: 25)

³⁸⁸ (Tomka, és mtsai.) Az eredeti dokumentumok fordításai egy kötetbe rendezve.

³⁸⁹ (Tomka, és mtsai. old.: 27-57)

³⁹⁰ (Tomka, és mtsai. old.: 30) „Ehhez járult még, hogy a termelés és szinte a teljes kereskedelem egy kisebbségnek jutott a hatalmába, úgy hogy néhány dúsgazdag ember a szegények hatalmas tömegeire rakhatta a szolgaság jármát.”

Tízparancsolatból³⁹¹). Az elkövetkezendő évtizedek megmutatták, hogy a tulajdon eltörlésére vonatkozó társadalmi kísérletek nem jelentettek megoldást (pl. oroszországi bolsevik forradalom, majd később a szocialista országok a második világháború után).

A keresztény megoldási javaslat három fő irányból áll össze:

1. „Az Egyház tanító és cselekvő részvétele”;
2. „Az államra háruló feladatok”;
3. „A munkaadók és a munkavállalók feladatai”.

Az első pont alapján az emberek természetüktől fogva különbözők, más-más képességekkel rendelkeznek, ami a társadalom számára előnyt jelent, lévén különböző funkciók betöltésére mások és mások lehetnek alkalmasak. (Érdeemes jelenkorunk esélyegyenlőséggel kapcsolatos vitáira is gondolnunk. A tehetségből következő teljesítményt jutalmazzuk-e, társadalmi szintű segítséget adva a hátrányos helyzetűeknek – például az oktatáson keresztül, – vagy a képzésben a jobb helyzetű csoportokat a startvonalhoz képest hátrébb állítjuk, és teljesítménymaximalizálásukat korlátozzuk.) A munka átkot is jelent a történelem folyamán az ember számára. Érdekes, hogy az enciklika ezt implicit módon csak a testi munkára érti.³⁹²

Az osztályharc nem szükségszerű. mert a munka és a tőke kölcsönösen egymásra vannak utalva, tehát a két társadalmi osztály egyensúlya megteremthető a következő szempontok figyelembe vételével.

A munkások a rájuk bízott munkát lelkiismeretesen végezzék el, a tulajdonos vagyonában ne okozzanak kárt, ne lázadjanak, és tartózkodjanak az erőszaktól!

A munkaadók tiszteljék munkásaikat, legyenek tekintettel vallási igényeikre és méltányos munkabért adjanak!

Az Egyház a két társadalmi osztály összebékítését tanításán keresztül munkálja, és a szegények jólétéről intézményrendszerén keresztül is igyekszik gondoskodni.

Az államra háruló feladatok sorrendjében az első a közjó szolgálata. Az állam itt nem valamilyen konkrét megjelenési formájában, hanem a keresztény állam katolikus

³⁹¹ (Tomka, és mtsai. old.: 33)

³⁹² (Tomka, és mtsai. old.: 35) „Ami a testi munkát illeti, attól az ember még a paradicsomi állapotban sem mentesült volna, csakhogy amit akkor az akarat szabadon, a lélek gyönyörűségére kívánt volna. azt most a szükség kényszeríti ránk terhes kötelességként.”

meghatározása szerint értendő.³⁹³ Ebben a keretrendszerben értelmezhetők a társadalmi jólétet munkáló feladatai, vagyis a helyes erkölcsi értékrend felmutatása, a rendezett családi élet, a vallás és jogrend védelme. Mindez történik az igazságos közteherviselés mellett virágzó ipar és kereskedelem megvalósításával és fejlődő földműveléssel.³⁹⁴

Több mint egy évszázad elmúltával az EU alkotmányára gondolva kérdéses, hogy az előbbi államkoncepció milyen formákban és mértékben van jelen Európa országaiban. Ugyanakkor a második világháború utáni szociális piacgazdaságok sok tulajdonságát mutathatták a közjót a fentiek értelmében szolgáló államnak.³⁹⁵

A következő állami feladat a munkáskérdés kiemelt kezelése. Az enciklika megállapítja, hogy az állam gazdagsága a munkások munkájából származik. Fontos állami feladat, hogy a megtermelt javak újraelosztása során megfelelő rész essék rájuk, hogy megfelelő életkörülményeik lehessenek. Ebből következik az állam kiegyenlítő szerepe is, amikor az egyének jogainak védelme során az alsóbb osztályok védelmére különös figyelmet fordít, hiszen a gazdagoknak megvannak a megfelelő forrásaik érdekeik érvényesítésére.

A társadalom alapértékeinek védelme szintén állami feladat és a következő fontos területeket jelöli meg az enciklika. A magántulajdon védelme fontos, tehát a jobb életkörülmények megteremtése a munkások részéről nem történhet erőszakkal. A munkabeszüntetések megelőzésére kell törekedni. Ezt intézményes formában kell elvégezni például a nem megfelelő munkaidő vagy bér esetében. Az emberi méltóságot védeni kell, és az ünnepi munkaszünetet biztosítani. A megfelelő munkakörülmények biztosítása nemcsak a munkaadók feladata, és a munkaszerződésekbe például a munkaidő kereteit, ami a munkások egészségét védelmezi, bele kell érteni. Ebből következően a munkaszerződések nemcsak kétoldalúak a munkások és a munkáltatók között, hanem az állami szabályozás hatálya alá is esnek, ahol az államnak fel kell lépnie a munkások, mint gyengébb pozíciójú szerződő fél érdekében. Hasonlóan értelmezendő az állam feladata a munkabér kérdésében is, és annak elégségesnek kell lennie a munkás eltartására. A munkás takarékossgal vagyona tehesen szert, ami magántulajdonhoz juttathatja, és csökkenti a két osztály közötti távolságot. Napjaink megfogalmazásában ez a széles és stabil

³⁹³ (Tomka, és mtsai. old.: 41-42) „Államon itt nem olyan kormányzati formát értünk, amelyben az egyik vagy a másik nép ténylegesen él, hanem olyant, amelyet egyrészt a természet törvényeivel összhangban lévő – helyes – szemléletet követel, s amelyet az isteni bölcsesség megnyilvánulásai helyesnek mondanak.”

³⁹⁴ (Tomka, és mtsai. old.: 42)

³⁹⁵ (Muzslay, 1995) „a germán államok megalkották a szociáldemokrácia, a neoliberais irányzatok és a keresztény szociális tanítás gazdasági és társadalmi gondolkodásának a szintézisét, a szociális piacgazdaságot.”

középosztály létrehozását és fenntartását jelenti, ami alapja a társadalmi stabilitásnak. A dolgozat keretein túlmutat annak a kérdésnek a vizsgálata, hogyan fejlődött mégis külön utakon például Dél-Amerika és Nyugat-Európa, hiszen az előbbi esetében a társadalmi egyenlőtlenségek felerősödtek, és létrehozták a felszabadítás teológiáját, míg az utóbbi esetén a szociális piacgazdaságok kiépültek, és a XX. század második felében jól működtek.

A munkaadók és munkavállalók feladati közé tartozik először is olyan intézményeknek a létrehozása és fenntartása, amik támogatják a rászorultakat például kölcsönös segélyezés formájában. Ennek a szerveződésnek a bibliai alapokon túl az enciklika szerint természetjogi megalapozottsága is van. A keresztény alapon szerveződő munkásszervezetek a hit megőrzésének eszközei is egyben, ugyanakkor részt vesznek a közös társadalmi feladatok megvalósításában.

Végezetül a jegyzetek nyolc idézetet mutatnak Aquinói Tamástól, egyet Nagy Szent Gergelytől és huszónhét bibliai idézetet.³⁹⁶ Az enciklika bibliai megalapozottsága mellett a természetjog adja azt a fogalmi háttérrel, ami a munka gyorsan változó világának szisztematikus megközelítését teszi lehetővé. A későbbi hasonló témájú enciklikák építenek a Rerum Novarum-ra és hozzájárulnak a katolikus társadalmi tanítás ezen részének korszerűségéhez.

IV.3.b.XI. Pius: Quadragesimo Anno (1931)³⁹⁷

A negyvenedik évfordulóra kibocsátott enciklika a Rerum Novarum által kiváltott hatást és az eredményeket írja le, majd kiterjeszti és alkalmazza a korábbi megállapításokat az új környezetben és félreértéseket tisztáz. Ezt követően a gazdasági rendszert és a szocializmust elemzi, és a kritikájukat adja.

Megmaradva a dolgozat hatóköre mellett, a következőket emeljük ki.

1. Magántulajdon

Egyszerre van egyéni és közösségi jellege, és az államnak feladata a kettő közötti egyensúly fenntartása.³⁹⁸

³⁹⁶ (Tomka, és mtsai. old.: 55)

³⁹⁷ (Tomka, és mtsai. old.: 56-103)

³⁹⁸ (Tomka, és mtsai. old.: 71) „...a magántulajdon jogát a természet, vagyis maga a teremtő Isten arra a célra adta az embereknek, hogy egyrészt az egyének gondoskodhassanak saját magukról és családjukról, és hogy

2. A munkabér szabályozása

Elegendőnek kell lennie ahhoz, hogy a munkás önmagát és családját fenntarthassa. A XX. század második fele egyben a nők tömeges munkába állásának a kora is volt Európában. Az enciklika a nők családépítő szerepét tartja elsődlegesnek, és állást foglal amellett, hogy egy keresetből is el lehessen tartani egy családot.³⁹⁹ (Napjainkban már összemosódik a nők munkába állásánál, hogy a munka az önmegvalósításuk része, és egy keresetből sokak szerint nem lehetséges a család anyagi helyzetének biztosítása.) A vállalat helyzetét is figyelembe kell venni a bérek megállapításakor, hiszen a vállalatnak profitábilisnak kell maradnia. Ha a vállalat a nem megfelelő gazdálkodás miatt nem termel elegendő hasznot, ez nem lehet jogalap az alacsonyabb bérekre.

Az elmúlt néhány év válsággazdálkodása is megmutatta akár Magyarországon is, hogy lehetséges olyan alkukat kötni, amik csökkentik a vállalat költségét a megrendelés állomány hirtelen csökkenésekor, de mégsem jelenti a munkások nagy részének elbocsátását (pl. munkabér csökkentés munkaidő kedvezményért, vagy az állam fizeti a dolgozók plusz tanfolyamait a munkaidő produktívvá nem tehető részében).

Az enciklika felveti a bérek helyes mértékét társadalmi összefüggésben, hiszen például túl magas ágazati bérek mellett sokan nem juthatnak munkaalkalomhoz. Mai terminus technicus-szal élve a minimálbér helyes mértéke társadalmi fontosságú. (Megjegyzés: Minimálbér nem minden EU-s országban van.⁴⁰⁰)

IV.3.c. XXIII. János: Mater et Magistra (1961)⁴⁰¹

Külön fejezet foglalkozik a munkabérrel. A bérmeghatározás elveinél a korábbiakhoz hasonlóan megerősíti, hogy csak a szabadverseny vagy a munkáltató döntése önmagában nem határozhatja meg a munkabéreket, hanem a munkásnak képesnek kell lennie arra, hogy ebből a családját eltartsa. A bérmeghatározás során figyelembe veendő szempontok tovább bővülnek az eddigi enciklikákhoz képest (milyen a munkás hozzáadott értéktöbblete, az általános foglalkoztatottság nemzetgazdasági szintje és a nemzetközi gazdasági érdek). A munkával kapcsolatban ezután sorra veszi az egyes vállalkozási

másrészt a javak, amelyeket a Teremtő az emberiség egyetemes családjának rendelt, ezt a célt valóságosan szolgálják is, éppen a magántulajdon intézménye révén: mindezt semmilyen más módon nem lehet elérni, csak úgy, ha az ember megőrzi a magántulajdonnak ezt a szilárd és meghatározott rendeltetését.”

³⁹⁹ (Tomka, és mtsai. old.: 79) „Nagyon rossz és minden erővel megszüntetendő az a gyakorlat, hogy a családjának az apa alacsony fizetése miatt házon kívüli kereső foglalkozás vállalására kényszerülnek, elhanyagolva emiatt sajátos feladataikat, különösen a gyerekeket.”

⁴⁰⁰ (www.euvonal.hu, Kérdések - válaszok) „Törvényileg meghatározott minimálbért az unió 27 országából 20-ban alkalmaznak.”

⁴⁰¹ (Tomka, és mtsai. old.: 105-161)

méreteket (kisvállalkozások és szövetkezetek, közép-és nagyvállalatok), és ajánlásokat fogalmaz meg a munkások részvételével kapcsolatban (ágazati munkásszervezetek, szakmai szövetségek, szakirányú képzések).

IV.3.d.II. Vatikáni Zsinat: Gaudium et Spes (1965)⁴⁰²

A 67. és 68. alfejezetek foglalkoznak a munkával. "Mindenkinek kötelessége becsületesen dolgozni és mindenkinek joga van a munkához."⁴⁰³ Ez abból következik, hogy Jézus Krisztus Názáretben fizikai munkás volt, és ez megadja a munkának a kiemelt méltóságát, valamint Istennek ajánlott munkája során az ember Krisztus megváltói munkájába kapcsolódik be.

Hozzátehetjük, hogy a teljes foglalkoztatottság kérdése Európában különösen a gazdasági válságok idején társadalmi szintű vitává szélesedik. Általában állami feladat a munka világába való visszajuttatása azoknak, akik a maguk erejéből erre nem képesek (pl. képzések, közmunkaprogramok). Ezen a téren nincs konszenzus az egyes gazdasági irányzatok között.

A vállalkozások vezetésében való részvétellel kapcsolatban a dokumentum fontosnak tartja a dolgozói részvételt. Ennek az elmúlt évtizedekben több formája is kialakult az egyes országokban. Németországban például az üzemi tanácsok erős jogosítványokkal rendelkeznek a vállalatok vezetésében.

IV.3.e. VI. Pál: Populorum Progressio (1967)⁴⁰⁴

A 27. és 28. alfejezetek tartalmazzak tárgyunkra vonatkozó megállapításokat. Eszerint a munka Isten akarata és az ember Isten társa a teremtés befejezésében, és az emberek közös munkája lehetőséget ad arra, hogy egymásban felismerjék a testvért. A munkának ugyanakkor két oldala van. Van, akiket önzésre és hatalomvágyuk kiélésére sarkall, és vannak olyanok, akik pedig a mások iránti szeretetet és a hivatástudatot látják benne.

IV.3.f. II. János Pál: Laborem Excercens (1981)⁴⁰⁵

Az enciklika különleges abban az értelemben, hogy teljes egészében az emberi munkáról szól, ahogy a címe is mutatja. A Rerum Novarum 90-ik évfordulóján jelent meg, és a korábbi iratokhoz képest nemcsak az adott időszak változásaihoz és új helyzeteihez

⁴⁰² (Tomka, és mtsai. old.: 197-277)

⁴⁰³ (Tomka, és mtsai. old.: 249)

⁴⁰⁴ (Tomka, és mtsai. old.: 277-315)

⁴⁰⁵ (Tomka, és mtsai. old.: 367-415)

való igazítás jellemzi, hanem a munka alapos és szisztematikus igényű megközelítése, ami már rögtön a bevezetés hangjában érzékelhető.⁴⁰⁶

1. „A munka és az ember”

A Teremtés könyvéből meggyőződhetünk arról, hogy a munka az ember egyik elsődleges tevékenysége, amelyet Isten meghatalmazásával hajt végre, hogy uralkodjon a földön. Az embert a munkavégzésben különböző eszközök segítik. Így a munka tárgyiasult formában technikaként jelenik meg a civilizációban. A fejlődés felgyorsulása és prioritássá válása az ember helyét a munkában és viszonyát a technikához kérdésessé teszi, aminek a megválaszolása etikai jellegű vitákat is jelent. Az ember ugyanakkor személyként a munka alanya, aki a munkán keresztül tölti be hivatását.⁴⁰⁷ Ezzel az értékrenddel ellentétes, ha a munkát árunak tekintjük, amelyet a munkás ad el a piacon a termelőeszközök tulajdonosának. Ez a felfogás a 19. század eleje óta sokat változott, és a kapitalizmus további fejlődése során jelentősen túllépett ezen. A munkások közötti összetartozás olyan mozgalmakat hozott létre, amelyek a munkások jogaiban komoly változásokat idéztek elő.

2. „A munka és a tőke közti összeütközés a történelem jelen szakaszában”

A munkának elsőbbsége van a tőkével szemben, hiszen a termelési folyamat során mindig a munka a létrehozó ok. A termelőeszközök összessége is az emberi generációk tapasztalatának és munkájának az eredménye. A kollektívizmussal szemben a magántulajdonnak van helye. Ugyanakkor a magántulajdon nem értelmezhető abszolutisztikusan, vagyis nincs önmagáért való birtoklás, hanem a munkát kell, hogy szolgálja. Ebből következtek a termelőeszközök együttes birtoklására vonatkozó bizonyos javaslatok is.⁴⁰⁸

3. „A munkások jogai”

A munkából fakadó jogok az alapvető emberi jogok körébe tartoznak, ugyanakkor a munka alapvető kötelezettsége is az embernek. Az enciklika használja a „közvetlen” (akivel a munkás munkaszerződését megköti) és a „közvetett” (minden olyan tényező, amely hatással bír a munkaszerződésre, például az állam) munkaadó fogalmait, és ennek

⁴⁰⁶ (Tomka, és mtsai. old.: 369) „Az ember – akit Isten a maga képére és hasonlatosságára teremtett, és aki azt a feladatot kapta ebben a látható világban, hogy hajtsa uralma alá a földet-, kezdettől fogva munkavégzésre hivatott, hogy vállalja a munkát. A munka azon jegyek egyike, amelyek az embert a többi élőlénytől megkülönböztetik; azoktól az élőlényektől, amelyeknek létfenntartó tevékenységét nem lehet munkának nevezni.”

⁴⁰⁷ (Tomka, és mtsai. old.: 378) „A munka értékének elsődleges alapja az ember, aki alanya a munkának.”

⁴⁰⁸ (Tomka, és mtsai. old.: 392) „Ezek a javaslatok arra vonatkoztak, hogy a termelőeszközöket együtt birtokolják, és a munkásoknak legyen része a vállalat irányításában és nyereségében, legyenek részvényesei a vállalkozásnak és ehhez hasonlóknak.”

megfelelően a munkások jogai iránti felelősség nemcsak a közvetlen munkáltatóké. A foglalkoztatás tekintetében is látható, hogy globális értelemben milyen óriási különbségek vannak. A munka társadalmi differenciáltságából következik a megfelelő nevelési és oktatási rendszer fenntartása.

A méltányos bér továbbra is azon alapszik, hogy egy felnőtt személy munkájáért olyan ellenértéket kap, ami a családjá ellátását biztosítja („családi bérezés”). Az anyai szerep társadalmi értékét is meg kell adni. A béren kívül a különböző szociális juttatások hozzájárulnak a munkás életkörülményeinek megfelelő szintű biztosításához (gyógykezelés költségei, munkahelyi balesetek, rendszeres heti pihenőnap).

A paraszti munka jelentőségét külön hangsúlyozza az enciklika, hiszen a társadalom mindennapi létfenntartásához kiemelt jelentőségű. Ennek fontossága nem jelenik meg sokszor és lenézőleg tekintenek rá akár társadalmi méretekben is. Alapvető változások szükségesek, hogy ez a terület a megfelelő értékelését visszakaphassa mind a fejlett, mind a fejletlen országokban. A rokkantak munkához való jutása is új elemként jelenik meg. A közvetett és közvetlen munkáltatók közös felelőssége, hogy megfelelő munkakörülményeket és kereteket alakítsanak ki arra, hogy nekik megfelelő módon munkát végezhesse.

4. „A munka lelki értékéről”

„Az isteni Kinyilatkoztatás igéjébe nagyon mélyen bele van írva az az alapvető igazság, hogy az Isten képmására teremtett ember munkája által részesedik a Teremtő művében, és a saját lehetőségeinek mértéke szerint bizonyos értelemben folytatja, kibontakoztatja és beteljesíti a teremtést, miközben egyre előbbre halad azoknak a kincseknek és értékeknek a feltárásában, melyeket Isten teremtett.” Ezért nevezi az enciklika a teremtéstörténet idevonatkozó részét a „munka első evangéliumának”. A hívő embert kötelezi arra, hogy a legkülönbözőbb területeken a munkát vállalja nemcsak a maga, hanem mások javára is. Jézus Krisztus ácsként a munka világát jól ismerte és számos példázatában utal erre. A munkának már a teremtéstörténetben van egy másik arca is, ami a munka átkát jelenti. Az átokból következő fáradság minden emberi életnek része. Ezt értékelheti át a hívő ember Krisztus kereszthalálának és feltámadásának a fényében.

IV.3.g.II. János Pál: Centesimus Annus (1991)⁴⁰⁹

A Rerum Novarum centenáriumban adták ki. Első részében annak jellegzetes vonásaival foglalkozik. Azonban nem csak az évforduló adja jelentőségét, hanem az 1989-es év, amikor a kelet-európai szocialista országok rendszerváltozása végérvényesen elkezdődött. Ez pedig globálisan új helyzetet teremtett. A IV. fő fejezet például hosszan foglalkozik a magántulajdonnal és a javak egyetemes rendeltetésével, hogy erre az új globális helyzetre reagáljon. A 35-ik pontra hivatkozik a Magyar Katolikus Püspöki Kar Szociális Körlevele is.

IV.3.h.A Magyar Katolikus Püspöki Kar Szociális Körlevele – Igazságosabb és testvériesebb világot! (1996)⁴¹⁰

A körlevél célja, hogy áttekintse a politikai és gazdasági rendszerváltozást, láttelepet adjon, és megoldási lehetőségekre hívjon fel. A munkával kapcsolatos megállapításai munkanélküliségre és annak következményeire vonatkoznak („A tulajdon és a munka” alfejezetben). Megismétli a Gaudium et Spes 69. pontjának gondolatmenetét, miszerint alapvető emberi jog a tulajdonhoz való jog, de nem abszolút és a közjót kell, hogy szolgálja. (1996-ban ez fontos szempont lehetett a társadalom nyitott gondolkodású tagjai számára, hiszen a kollektívizmus évtizedei után a gyors privatizáció zavaros évei következtek.) A vállalat jó működését nemcsak a profit, hanem egyéb emberi és erkölcsi tényezők is mutatják hosszabb távon (Centesimus Annus⁴¹¹). A magyar üzleti kultúra sokat fejlődött 1996 óta, de számos kérdést vet fel továbbra is, például a kis és közepes magyar vállalkozások etikai normáinak összehasonlítását angolszász vagy európai multinacionális cégekével. A munkanélküliség félelme erős volt a társadalomban, hiszen a 90-es évek elején ugrott meg, és vált tömeges mértékűvé. Az ilyen félelem pedig rossz alkukhoz vezethet a munkavállalók és a munkáltatók között, amik nem szolgálják hosszabb távon a gazdaság egészének fejlődését. A 64. pont utalás arra, hogy nem válhatunk a munka rabszolgáivá (munkamánia) sem a túlélés sem pedig az erőltetett meggazdagodás miatt.⁴¹²

⁴⁰⁹ (Tomka, és mtsai. old.: 531-585)

⁴¹⁰ (Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, 1999)

⁴¹¹ (Tomka, és mtsai.)”Az egyház elismeri a haszon jogszerű funkcióját, mint amely a vállalkozás jó működését jelzi. Ugyanis amikor egy vállalkozás nyereséget ér el, az azt jelenti, hogy a termelési tényezőket jól választották meg, és az ember szükségleteit megfelelően elégítették ki. De mégsem a haszon a vállalat sikerének egyetlen fokmérője. Előfordulhat ugyanis, hogy a gazdaságossági számítások helyesek, de a vállalkozás legértékesebb vagyonát képező embereket méltóságukban megalázzák és megsértik.”

⁴¹² (Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, 1999 old.: 64. pont) „munkával kapcsolatban fölmerülnek személyes életvitelünk szempontjai is. A munka igen fontos eleme életünknek, nem válhatunk azonban ennek rabszolgáivá. A túlélés kényszere vagy éppen a luxuscikkek megszerzése, a meggazdagodás sok embert különösen nagy erőfeszítésekre készítet. Azonban ennek nem áldozható fel a családi együttlét, a heti pihenőnap”

IV.3.i. A munka keresztény értékelése⁴¹³

Doromby Károly, Oswald von Nell-Breuning jezsuita szerzetesnek a munka világának humanizálásáról tartott előadása fő gondolatait ismereti írásában. Ebből kiindulva megállapítja, hogy a kereszténység volt a történelemben az első, amelyik megbecsülte a fizikai munkát, szemben a klasszikus ókori felfogással, amikor a rabszolgákat beszélő szerszámoknak tartották. Ugyanakkor nem az egyházak kezdeményezésére, hanem liberális körök nyomására szűnt meg a rabszolgaság jóval később a történelemben. További fontos megállapítása Nell-Breuningnek, hogy munka nélküli társadalom nem létezik, és a munka jelöli ki a legtöbbünk társadalmi helyét. A Manchester-liberalizmus idején a katolikus egyház volt az első, amelyik állami beavatkozást igényelt a munkások helyzetének rendezésére. Ugyanakkor az iparosodás olyan gyors társadalmi változást jelentett a legtöbb országban, hogy az egyházak nem voltak felkészülve arra, hogy társadalmi tanításaikban megfelelő tempóban reagáljanak a kialakult helyzetre, éppen ezért szükség van arra, hogy visszaszerezzék a munkából élők bizalmát.

A keresztény egyházak politikai vezető szerepe megszűnt. A kérdés inkább az, hogy a megváltozott világban, ami a dolgozó emberek világa lesz már, hogyan működjenek közre a munka világának emberibbé tételében. A hit közvetve segít ebben, és Istennek az ő Fiát nem a gazdasági haladás miatt kellett a világba küldenie. Jézus az emberiség dimenzióját „szélesítette ki”.⁴¹⁴ Az egyház tehát ezért buzdít arra, hogy a munka világát emberiesebbé tegyük.

Az egyház segítsége nem azt jelenti, hogy vállalja magára a különböző szakértők munkáját (pl. munka-pszichológia, munka-higiéncia), de arra igen, hogy „a dolgozó embert, mint embert vegyék komolyan mindazzal együtt, ami emberségéhez hozzá tartozik, és embertársként kezelni minden ügyét.”⁴¹⁵ Végezetül leírja, hogy VI. Pál pápa 1969-ben meglátogatta az akkor 50 éves Nemzetközi Munkaügyi szervezetet (ILO), amelynek szerepét a dolgozat későbbi részében ismertetjük.⁴¹⁶

⁴¹³ (Doromby, 1974)

⁴¹⁴ (Doromby, 1974 old.: 240)

⁴¹⁵ (Doromby, 1974 old.: 240)

⁴¹⁶V.9 ILO (International Labour Organisation / Nemzetközi Munkaügyi Szervezet), www.ilo.org

V. KAPCSOLÓDÓ TUDOMÁNYTERÜLETEK (SZOCIOLÓGIA- MUNKAPSZICHOLÓGIA)

Ahhoz, hogy a munkáról való református teológiai reflexió nyelvezetében, használt fogalmaiban illetve leírt területeiben korszerű legyen, szükség van arra, hogy a munka világát vizsgáló többi tudománnyal kapcsolódási pontokat létesítsen, eszköztárakat és eredményüket felhasználja. Ebben a fejezetben két tudományág vonatkozó kutatásait foglaljuk össze a teljesség igénye nélkül, olyan területekre fókuszálva, amelyek a jelenkori közérdeklődésben is hangsúlyosak. Ezt természetesen nem tehetjük egy szociológustól vagy munkapszichológustól elvárható szisztematikus szemlélettel, de azzal a feltételezéssel, hogy az egyes jelenségek ismertetése korrekt módon történik. A szakirodalom kiválasztása kettős. Egyrészt törekszünk hazai kutatások bemutatására, másrészt az angolszász irodalomból merítünk. Ennek a nyelvismereten és a szerző munkahelyi tapasztalataiból adódó beállítottságán túl az az oka, hogy a 20. század végére kiemelkedő világhatalmi tényezővé vált Egyesült Államok a globalizáció folyamatában a különböző angolszász eredetű multinacionális cégek működésén keresztül világszerte erős hatást gyakorol az egyes társadalmakban a munka világára. Így van ez hazánkban is. További indoka ennek a fejezetnek az, hogy a munkához teológiailag kapcsolódó eszmetörténet mellett empirikus kutatásokat is ismertetünk, az a bizakodó feltevés, hogy a dolgozatot olyanok is elolvassák, akik aktívan benne élnek a munka világában, és akár vezetőkként vagy szakértőkként ismerik ezeket a kutatásokat, és az ebből következő otthonosság a teológiai mondanivaló irányába is elmozdítja őket. A szerző pedig sajátos élethelyzetéből következően erre a híd szerepre is vállalkozik.

Az első részben a munka fogalmának néhány tipikus meghatározását ismertetjük, hogy a „VI. Reflexió” című fejezetben összehasonlíthassuk azzal, hogy milyen meghatározást használhatunk a református teológiában. A következő rész a munkanélküliség elemzésével foglalkozik, mind szociológiai, mind pszichológiai aspektusból. Mi idézi elő ezt a jelenséget? Hogyan illeszkedhetnek vissza a munkanélküliek az aktív munka világába? Milyen sztereotípiák élnek a társadalomban a munkanélküliekkel szemben? Milyen hatása van a munkanélküliségnek a személyiségre? Néhány adatsort is közlünk, hogy elhelyezhessük a magyarországi adatokat a nemzetközi összehasonlításban.

Általános tapasztalat, hogy a munka világában a lehetőségeket nagymértékben meghatározza az adott ország oktatási színvonala, mit eredményez a társadalmi mobilitás

szempontjából? Napjainkban vita folyik az oktatás jövőjéről, a felsőoktatás átalakításáról. Milyen trendeket mutatnak a nemzetközi és a hazai kutatások ezen a téren?

A globalizációt is vizsgálatunk tárgyává tesszük, mint olyan folyamatot, amelyik egyre gyorsulóbb ütemben válik mindennapjaink részévé. Tudatosítanunk kell, hogy amikor a munkáról gondolkodunk, azt globális hatókörrel tesszük, hiszen a nemzetközi munkamegosztás annyira felerősödött, hogy minden munkával kapcsolatos jelenség mögött megtaláljuk valamilyen mértékben.

A munkával való elégedettség, a kérdéshez való hozzáállás sokat elárul egy társadalom állapotáról. A kutatásokból láthatjuk, hogy a pénz szerepe fontos, de korlátozott, és érdemes a munkát az amerikai kincstári optimizmus nézőpontjából is szemlélni, ha bárki változtatni akar azon a helyzeten, ami nagyon sok ember életét megkeseríti, hogy elégedetlen a munkájával, holott azt idejének meghatározó részében nap mint nap végezi.

A munkamánia és következményei egyre hangsúlyosabb helyet foglalnak el a vonatkozó kutatásokban. Tiszteletreméltó-e az az ember, aki keményen dolgozik, és a munka teljesen magába szívja a személyiségét, mindent azon keresztül lát, elvonási tünetei vannak, ha éppen nem dolgozik és mindenkit az ahhoz való hozzáállása szempontjából értékel?

A munkahelyi szerepek következnek ezután. Három típust írunk le: a betanított munkást, a menedzsert és a szakértőt. Láthatjuk belőle, hogy akik aktívan részt vesznek a munka világában, milyen szerepekbe kerülnek, és ezeknek mik a főbb jellemzőik.

Az elmúlt században a munka világának egyik legnagyobb változása a nők megjelenése a munkaerőpiacon. Megvizsgáljuk a kiváltó okokat és azt, hogy a férfiak és a nők közötti esélykülönbségek hogyan változtak és mik a jelenlegi egyenlőtlenségek fő okai.

Végezetül a Nemzetközi Munkaügyi Szervezettel (ILO) foglalkozunk, amely a munka világának globálissá válását végigkövette az elmúlt évtizedekben, és széleskörű kutatásokat végez és állásfoglalásokat tesz közzé, hogy az egyes szereplők, aktorok segítségére legyen.

V.1. Mi a munka?

Antony Giddens így fogalmaz: „Mentális és fizikai erőfeszítés kifejtését kívánó feladatok végrehajtása, melynek célja az emberi igények kielégítését célzó javak és szolgáltatások létrehozása. A foglalkozás vagy valamilyen állás betöltése olyan munkát

jelent, amit rendszeres bérért vagy fizetésért végzünk.”⁴¹⁷ A definíció világos és tömör megfogalmazású, és még a foglalkozás (állás) meghatározása is következik belőle. Az olvasó és a szerző közös értelmezési tartományát azonban ez erőteljesen feltételezi. Jó kérdés, ha valaki majd 200 év múlva olvassa, mennyire tud vele azonosulni. Ez rávilágít a munka társadalmi beágyazottságára, ami a történelem és a különböző társadalmi formációk bonyolult egymásra hatásában is változik és formálódik.

Keith Grint ennél lényegesen összetettebb meghatározást ad, ugyanakkor mindezt igyekszik figyelembe venni, amikor így határozza meg a munkát: „A munka társadalmi felépítésű jelenség, időn és téren keresztül univerzális jelentés nélkül, mert az egyes jelentéseit azok a kulturális formák határozzák meg, amik között zajlik. Vannak kultúrák, amik nem tesznek különbséget munka és nem-munka között; mások megkülönböztetik a munkát és a pihenést; megint mások a foglalkoztatásra, mint a munka sajátos kategóriájára tekintenek. Általánosságban a munka lehet bármilyen formájú átalakító tevékenység, ami viszont számít, hogy a munka függ attól a társadalmi kontextustól, amiben ez az átalakító tevékenység zajlik.”⁴¹⁸ A meghatározás erénye, hogy kellően rugalmas ahhoz, hogy az adott társadalmi környezetben értelmezve releváns maradjon különböző korokban és földrajzi helyeken. A behelyettesítés már értékrendfüggő is egyben, és ezért morális vetületei is vannak. Jó példa erre Csoba Judit meghatározása: Tisztes munka: „Olyan társadalmilag elismert, önként végzett tevékenység, amely biztosítja az adott kor életszínvonalán az érintett és családja megélhetését, a közösséghez való tartozás megerősítését.”⁴¹⁹ Kiss. B. Gyöngyi több meghatározást is felsorol. Ebből Csoba Judithhoz kapcsolódva azt emeljük ki, hogy a sikeres emberek a munkájukat önmegvalósításnak tekintik, és fontos része életüknek.⁴²⁰

V.2. Munkanélküliség

Nemzetközi definíció: „Az számít munkanélkülinek, aki a megelőző hónapban egyáltalán nem (egy órát sem) végzett kereső tevékenységet, aktívan keresett munkát és készen áll arra, hogy azonnal munkába lépjen.”⁴²¹ Vannak olyan szakemberek, akik ezt még kiegészítenék azokkal, akik szeretnének munkához jutni, de már lemondtak róla, így nem is keresnek, és azokkal, akik nem tudnak részmunkaidőből teljes munkaidőbe

⁴¹⁷ (Giddens, 2008 old.: 571)

⁴¹⁸ (Grint, 2005 old.: 42)

⁴¹⁹ (Csoba, 2010 old.: 19)

⁴²⁰ (Kiss B., 2003 old.: 612)

⁴²¹ (Andorka, 1997 old.: 427)

átkerülni.⁴²² A munkanélküliségnek számos oka lehet (strukturális munkanélküliség: a gazdaságban bekövetkező változások miatt; életkorral összefüggő: fiatalkori munkanélküliség; kisebbséghez való tartozás miatt).⁴²³ Ezeket az okokat különböző kutatásokkal mérik és elemzik.

Mit kezdünk viszont azzal a véleménnyel, amit Csoba Judit könyvében⁴²⁴ olvashatunk, miszerint a legfőbb ok a lustaság, és a munkanélkülieken ezért nem is lehet segíteni. Ez a felfogás nem csupán a XXI. század elején jellemző, hanem a történelemben számos esetet találhatunk, amikor az állami szintű szabályozás egyik motivációja éppen ez a vélekedés volt („Por Law Amendment Act”, 1834, UK; „Unemployed Workmen Act”, 1905, UK). Ezekben a szabályozásokban azt vizsgálták, hogy a szegénység mennyire az egyén magatartásának a következménye, és ösztönözték a munkavállalást. Marx ezzel szemben az emberi természet alapján tartja az aktivitást, viszont a modern korban munkások nagy tömegei végeznek olyan mechanikus jellegű tevékenységet, ami szükségszerűen elidegeníti őket a munkájuktól. Tehát a társadalmi helyzet az, ami miatt lemond egy adott tevékenységről és nem azért, mert a természetétől fogva lusta.⁴²⁵

A munka világába való visszailleszkedés akadályait Csoba Judit így összegzi.⁴²⁶

A munkavállalási szándék ellenére nehéz lehet a visszatalálás a „kirekesztettek kirekesztése” miatt, hiszen a sérültek alkalmazása a munkahelyeken sok akadályba ütközik. Legnehezebb helyzetben az értelmi sérültek vagy mentális betegségben szenvedők vannak. Másik ok lehet, hogy a munkáltató elvár bizonyos képességeket (pl. iskolai végzettség, nyelvtudás) a munkavállalótól az alkalmazáshoz. A hiányzó képességek pótlását a munkavállaló adott anyagi helyzetében nem tudja megoldani. Beszélhetünk még a „habitusból adódó hátrányokról” is. Ezek a személyiségből adódnak. Ilyenek lehetnek például az előnytelen megjelenés, a csapatmunkában való részvétel nehézkessége.

Mindehhez még a személyes csapdahelyzetek is hozzájárulhatnak. Ilyen a „hamis énkép”, vagyis a munkavállalók olyan elképzelései lehetőségeikről, amik nem felelnek meg valós helyzetüknek (pl. adott iskolai végzettség elegendő-e egy előzőhöz hasonló szintű álláshoz). További ilyen jelenség az „önfelmentés”. A munkakeresés várható nehézségei miatt előzetesen olyan véleményeket alakítanak ki önmagukról, amik igazolni látszanak, hogy miért nem érdemes megpróbálni a munkakeresést (pl. életkor, családi

⁴²² (Giddens, 2008 old.: 603)

⁴²³ (Giddens, 2008 old.: 603-606)

⁴²⁴ (Csoba, 2010)

⁴²⁵ (Csoba, 2010 old.: 76-78)

⁴²⁶ (Csoba, 2010 old.: 85-87)

állapot, lakóhely). A fiatal munkavállalóknak lehetnek olyan elképzelései, amiknek nincs reális alapjuk. Ezeket táplálhatja az oktatási intézményük (pl. a menedzserképzésben résztvevőkből egyből vezető lesz), de egyéb társadalmi tévképzetek is (pl. a „Te megérdemled” fogyasztási kultúrából következő magas igény szint). Az „altruista életpályák” azt jelentik, hogy a „személyes és társadalmi kötelek túldimenzionálása gyakran vezet munkanélküliséghez.” A szenvedélybetegségek és a hajléktalanság olyan „függő helyzetek”, amik erősen hátráltatják a munkakeresést. További csapda lehet az is, ha a jóléti juttatást nem éri el a munkával megszerezhető jövedelem, hiszen felmerül a kérdés, akkor miért vállalja az adott munkát az illető? Sokan dolgoznak az árnyékgazdaságban is, de nem legális státuszban. A „hosszú távú passzív ellátásra való kondicionálás” azt jelenti, hogy az egyes ellátások rendszere egymásra épülve hosszabb távú, de folyamatosan gyengülő anyagi kondíciókat kínál. A kedvezményezett túl későn veszi észre, hogy olyan mértékben leépültek munkavállalási képességei, hogy nem tud kilépni ebből a rendszerből. Az egyén eltolhatja a felelősségvállalást a társadalom felé saját képességei fejlesztési szükségének elfogadása nélkül. A helyi infrastruktúra (közlekedés, iskola, óvoda, más intézmények) színvonala ugyancsak akadályozza a munkavállalást.

Watson hasonlóan az előzőekhez, annak a véleményének ad hangot, hogy olyan társadalomban, ahol a munka érték, és az ember személyes megbecsültsége is összekapcsolódik a munkájával, valamint elfogadható szintű (reasonable level) megélhetés biztosítása fizető állás nélkül nem lehetséges, a munkanélküliség megélése komoly negatív élmény, ami különböző betegségek kiváltó oka is lehet. Mindemellett a munkához még a következő pozitív értékek kötődnek, amik mind az egyén, mind a társadalom számára veszteséget jelentenek, ha az illető nem állhat alkalmazásban. Ezek pedig egy munkanapnak a strukturáltsága, társadalmi kapcsolatok a szűk családi és szomszédási körön kívül, az elért teljesítmény érzése, és a társadalmi státuszából következő személyes identitás.⁴²⁷

A munkanélküliségnek a személyiségre gyakorolt negatív hatásairól számol be Grint is, aki idevonatkozó kutatásokat ismertet. Ezek szerint a munkanélküliek nem vesznek részt radikálisan nagyobb mértékben a házi munkákban mint korábban, és sokat vannak az otthontól távol, mintegy megmutatva jelenlétüket a külső világnak. Az időérzékelésük is romlik, hiszen annak ellenére, hogy sok szabadidejük van, az állásinterjúkról mégis sokan

⁴²⁷ (Watson, 2012 old.: Kindle Location 7821-7873/12899)

elkésznek. Nem foglalkoznak eleget anyagi helyzetük részletes feltárásával és kontrolljával sem, és a szabadidős tevékenységük is korlátozott.⁴²⁸

A munkanélküliség összekapcsolódik természetesen a szegénységgel. Amartya Sen azonban kihangsúlyozza, hogy nem pusztán az alacsony jövedelem határozza meg, hanem az alapvető képességek hiánya is. A jövedelem és a képességek közti viszonyra négy dolog hat meghatározóan. Az első az egyén életkora, neme, társadalmi helye. A második a jövedelemhiány és a jövedelem átválthatóságának korlátai. (Például ha valaki beteg, akkor a jövedelmének jó része erre mehet el és nem oktatásra, ami megváltoztathatná a munkaerőpiacon a helyzetét.) Harmadszor pedig a családon belüli elosztás. (Például a család kit támogat a továbbtanulásban?) A negyedik tényező pedig a jövedelem relativitásából következik. Európában a viszonylagosan alacsony jövedelem komoly hátrányt jelenthet a képességek szempontjából, holott az illető abszolút jövedelme világviszonylatban lehet elég magas.⁴²⁹

Kiss B. Gyöngyi több kutatás eredményét ismerteti arra vonatkozóan, hogy hogyan élnek meg az emberek állásuk elvesztését. A kutatók között egyetértés van abban, hogy mindez testi - lelki tünetekhez egyaránt vezethet. Olyan mértékű szorongás és stressz jelenik meg, ami mögött leginkább a célok és az időbeosztás elvesztése áll, és ami néhány hónap munkanélküliség után a munka világába visszatértek esetén még további egy év alatt cseng le a normálisnak mondható szintre. Mindemellett minél hosszabb ideig tart a munkanélküliség, annál valószínűbb, hogy kialakul a „passzív csodavárás” és a felelősség elhárítása.⁴³⁰ Székely Vince részletes táblázatot közöl a hatásokról. Ebből kiemeljük az, hogy a függőségi állapota romlik (növekvő alkoholfogyasztás, erősödő dohányzás, drogfogyasztás). A testi-lelki hatásoknál a stressz mellett illetve annak következtében megjelenik a magas vérnyomás, fizikai betegségek, el egészen az öngyilkosságig. Mindemellett erősödnek a családi konfliktusok, és a válások száma is nő.⁴³¹

Végezetül néhány adat a munkanélküliség magyarországi alakulásáról: (2009-ben 420 300 fő; 2010-ben 474 500 fő; 2011-ben pedig 476 600 fő. A foglalkoztatottak száma ebben a három évben átlagban 3 760 100 fő volt. Még többet mondanak ezek az adatok, ha hozzátesszük, hogy a 15-64 éves népességen belül a foglalkoztatási arány 55,53% és az EU

⁴²⁸ (Grint, 2005 old.: 41-42)

⁴²⁹ (Sen, 2003 old.: 145-147)

⁴³⁰ (Kiss B., 2003 old.: 614-615)

⁴³¹ (Székely, 2003 old.: 645)

27 tagállamának átlaga pedig 64,3%.⁴³² Az következik ebből, hogy a munkanélküliség szintjét a foglalkoztatási aránnyal együtt vizsgálva, különböző okok miatt komoly tömegek maradnak távol a munka társadalmilag sztenderd világából.

V.3. Oktatás

Jelen sorok írója az elmúlt egy-két évben többször volt részese olyan beszélgetéseknek vagy értesült arról, amikor továbbtanulni akaró fiatalokat akartak lebeszélni arról a szándékukról, hogy diplomát szerezzenek. Több esetben maguk a tanárok érveltek így. (A Google keresőben is sok találatot kapunk az „Érdemes-e továbbtanulni?” - kérdésre.) Túl az ilyen személyes tapasztalaton, vizsgáljuk meg, hogy az oktatás milyen plusz lehetőségeket nyújthat a munkavállalóknak a munka világában.

Csoba Judit könyvében két kutatás eredményeit mutatja be a következő adatokkal: „A munkanélküliek 38,8%-át szakképesítéssel nem rendelkezők, s csupán 7,6%-ban felsőfokú végzettséggel rendelkezők adják. (Fülöp, 2006). Míg a 8 általánosnál alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők 17,3%-a munkanélküli, a felsőfokúak csak 2,7%-ban kerülnek hasonló helyzetbe. (Fazekas, 2007: 212).”⁴³³ Az alacsony iskolai végzettségük tehát lényegesen nagyobb valószínűséggel kerülnek peremhelyzetbe. Ezen túl még az is érvényesül, hogy ugyanazokban a munkakörökben az idő előrehaladtával az egyes cégek egyre magasabb végzettségű munkavállalókat alkalmaznak, és ez a hatás még inkább kiszorítja az alacsony végzettségűeket a munkaerő piacról.⁴³⁴

Az előbbieket megerősítő adatokat találhatunk a KSH 2011-es évkönyvében a 2011-es évre, amikor azt olvassuk, hogy a 8 általános vagy annál alacsonyabb végzettséggel rendelkezők foglalkoztatási aránya 25,7%, munkanélküliségi rátájuk 24,9%, a középfokú végzettségűeknél ez a két szám sorrendben 61,1% és 10,6%, az egyetemet vagy főiskolát végzettek esetében pedig 78,4% és 4,5%.⁴³⁵ Ha ezeket az adatokat ugyanilyen sorrendben összehasonlítjuk az EU 27 tagállamainak átlagaival, azokból kivonva őket, akkor a következő számpárokat kapjuk: 19,1% és -8,2%, 7,2% és -1,6%, 3,6 és 1,3%. Jól látható, hogy a 8 általánossal vagy annál alacsonyabb végzettséggel rendelkezők körében vagyunk leginkább elmaradva az EU átlagától a foglalkoztatottsági arányt tekintve, míg a főiskolát vagy egyetemet végzettek körében a munkanélküliségi rátánk némileg alacsonyabb az EU átlaghoz képest. A különbségek további érzékeltetéséhez hozzátehetjük, hogy a fizikai

⁴³² (Központi Statisztikai Hivatal, 2013 old.: 8)

⁴³³ (Csoba, 2010 old.: 95)

⁴³⁴ (Csoba, 2010 old.: 95-96)

⁴³⁵ (Központi Statisztikai Hivatal, 2013 old.: 9)

foglalkozásúak bruttó átlagkeresete Magyarországon 144 233 Ft/hó volt, szemben a szellemi foglalkozásúakkal, akik átlagban bruttó 284 061 Ft/hó átlagkeresettel rendelkeztek.⁴³⁶ Jó közelítéssel mondhatjuk, hogy a fizikai foglalkozásúak a felét keresik a szellemi foglalkozásúaknak. Hasonló különbségeket mutatnak az USA-beli adatok is, ami a bérelőnyöket illeti. Ott a múlt század 80-as éveitől egészen 2010-ig nézve óriási mértékben nőtt a felsőfokú végzettségűek bérelőnye, vagyis megnőtt a szaktudás ára. Samuelson és Nordhaus szerint az diplomába befektetni nagyon jó beruházás ebből következően.⁴³⁷

Az oktatásban megjelenik a társadalmi háttér szerinti szelekció is. Ez különböző módon érvényesülhet az egyes társadalmakban vagy történelmi korszakokban, mindenestre a társadalmi mobilitás egyik fontos jeleként tekinthetünk rá.⁴³⁸ Giddens-nél nagy-britanniai adatsorból olvashatjuk le, hogy az Egyesült Királyságban az 1991-2002-es időszakot vizsgálva hozzávetőlegesen több mint háromszor nagyobb volt a felsőoktatásban a nem fizikai dolgozók gyermekeinek aránya a fizikai dolgozók gyermekeinek arányához képest.⁴³⁹ Kiss B. Gyöngyi olyan kutatást ismertet (Werts, 1968), ami bizonyította, hogy a család társadalmi helyzete erősen hat a pályaválasztásra, mert a „család a legfőbb kultúraközvetítő a gyerek számára”. Egy másik felmérés szerint középosztálybeli családoknál a karrier, a munkáscsaládoknál pedig a stabil munkahely a fontosabb szempont.⁴⁴⁰

V.4. Globalizáció

A globalizációval sokszor találkozunk a közbeszédben, és sok esetben a káros hatásait szokták sztereotípiaként emlegetni. Több szerző segítségével járjuk körbe a fogalmat, fókuszálva a munkára gyakorolt hatásaira.

Giddens szerint a globalizáció kölcsönös függést jelent egy közös világban, mégpedig több szinten, az egyének, a csoportok és a nemzetek szintjén. Nem csupán gazdasági szinten értelmezhető, hiszen „a globalizáció politikai, társadalmi, kulturális és gazdasági tényezők eredőjeként jön létre.”⁴⁴¹

⁴³⁶ (Központi Statisztikai Hivatal, 2013 old.: 11)

⁴³⁷ (Samuelson, és mtsai., 2012 old.: 227-228)

⁴³⁸ (Andorka, 1997 old.: 391-394)

⁴³⁹ (Giddens, 2008 old.: 539)

⁴⁴⁰ (Kiss B., 2003 old.: 633)

⁴⁴¹ (Giddens, 2008 old.: 56)

A XX. század második felétől gyorsuló ütemben fejlődnek az információs és kommunikációs technikák, és ma már az internet, a telefonhálózatok, műholdas médiaeszközök révén az egész világot behálózzák. Óriási mértékben megnőtt az emberek közötti valós idejű kapcsolatteremtési lehetőség, illetve információcsere. A gazdasági tényezők az mutatják, hogy a világgazdaság folyamatosan integrálódik. A mezőgazdasági és ipari alapok mellett előtérbe kerültek az információ alapú termékek és szolgáltatások. A gazdasági vállalkozások egy része sem kötődik csupán egy országhoz, hanem sok országban lehetnek érdekeltségeik transznacionális vállalként működve. A nagy globális vállalatok forgalma összemérhető az egyes államok GDP-jével (pl. egy 2003-as adat szerint a Wall Mart vállalat forgalma megegyezett Svájc GDP-jével.). Mindemellett olyan politikai változások zajlottak le, amik azt mutatják, hogy megerősödtek a nemzetközi és regionális kormányzati és nem kormányzati szervezetek.⁴⁴²

Grint leírásában a globalizáció okaira további okokat is feltárnak számunkra.⁴⁴³ 1981 és 1994 között a fejlődő országokban a külföldi tőkebefektetések mértéke több mint hatszorosára nőtt (80 milliárd USD-re). A folyamat hozzáférést tesz lehetővé további nyersanyagokhoz. A szállítási költségek csökkennek (pl. élelmiszeripari feldolgozás telepítése az eladási helyekhez). Hozzáférés jön létre az új piacokhoz. Mind a magasan mind az alacsonyan képzett munkaerő kizsákmányolása erősödik. A gyártási kapacitások áthelyezése folyamatos alacsonyabb költségű országokba, különös tekintettel a lazább munkahely- és környezetvédelmi szabályokra. A nagybonyolultságú termékek esetében a különböző országokban elhelyezett gyárak csökkentik a földrajzi helyhez kötődő gyártási kapacitások kockázatát. Elkerülhetők ezekkel a módszerekkel a fejlett országok társadalombiztosítási rendszereiből következő plusz költségek.

A jövedelmi egyenlőtlenségek is változtak a globalizációs folyamat során. A trendekre vonatkozólag Heltai László a következő megállapításokat teszi. Az egyes régiók (Nyugat-Európa, Ázsia, Latin-Amerika, Afrika, Közép- és Kelet-Európa) GDP változása 1973-tól nézve különböző utakat járt be (az 1973-as állapotot véve 100%-nak). Ázsia mutatószáma 200% fölé emelkedett, Nyugat-Európáé 150% fölé, Latin-Amerikáé 140% körülre, Afrika stagnált, míg Közép- és Kelet Európáé a 90-es évek legelejéig Latin-

⁴⁴² (Giddens, 2008 old.: 56-63)

⁴⁴³ (Grint, 2005)

Amerikáéval megegyező meredekségű emelkedést mutatott, majd 60% körülre esett vissza néhány év alatt, és 2000-re sikerült a 100% közelébe visszaérnie. Mindezt figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a jövedelmi különbségek az egyes országcsoportok között a múlt század utolsó három évtizedében szélesedtek, és csak Ázsia tudott Nyugat-Európánál nagyobb GDP növekedési sebességet produkálni. Heltai, Szentes Tamás (2002, A globalizációs folyamat kedvező és kedvezőtlen hatásai) nyomán a következőkben összegzi ennek a „fejlődési szakadéknak” az okait. Eszerint a gyarmati függőségből következő eredendő aszimmetria (nyersanyag a gyarmatokon, technológia a fejlett országokban) sokat változott, de a termelési eszközöket még a fejlődő országokban döntően a fejlett országok multinacionális cégei birtokolják. A kereskedelem és a munkamegosztás is súlyos asszimetriát hordoz. Dolgozatunk tárgya szempontjából itt azt érdemes megemlíteni, hogy világszerte jellemző a képzett munkaerő elvándorlása. Ugyanakkor a fejlődő országok gazdasági szerkezete is torzult. A fejlett, export orientált szektor mellett még jelentős a prekapitalista, olcsó munkaerőt foglalkoztató tradicionális termelés is.⁴⁴⁴

Végezetül érzékeltetjük, hogy az Egyesült Államokban a globalizáció hatásairól szóló viták az elmúlt évtizedben felerősödtek. A mostani globális válság egyik hatása az lett, hogy nagyobb kormányzati figyelem irányul arra, hogyan lehet amerikai munkahelyeket megőrizni és továbbiakat létrehozni. A vitát jól mutatja két vélemény. Dorgan szenátor szerint az outsourcing (kiszervezés, itt az USA-ból visznek munkát más országokba, hogy alacsonyabbak legyenek a költségek) mindenképpen káros az amerikai munkások anyagi érdekei szempontjából. Ezzel szemben Thomas Friedman elemző szerint az új technológiák és a technikai fejlődés eredményei mindenki számára előnyösek, és nemcsak néhány kivételezett ország részesedik azokból. A kutatási adatok azt mutatják USA-ban, hogy nem az outsourcing felelős a munkahelyek megszűnésének nagy részéért, de ez olyan versenyt jelent, ami negatív irányban hat az amerikai munkások juttatásaira és növeli a társadalmon belüli jövedelemkülönbségeket.⁴⁴⁵

V.5. A munkával való elégedettség

Az aktív dolgozók életük tetemes részét töltik el munkájukkal. Fontos tehát, hogy elégedettek-e vele. Vajon az elégedettség csak a fizetéstől függ? Érdekes adat, hogy az Egyesült Államokban, ahol a sztereotípiák szerint optimistábbaknak gondoljuk az

⁴⁴⁴ (Heltai, 2008 old.: 136-137)

⁴⁴⁵ (Vallas, és mtsai., 2009 old.: 322-325)

embereket, egy CNN felmérés szerint a dolgozók legalább 70%-a nem éli át egész életében azt az érzést, hogy elégedett a munkájával.⁴⁴⁶ A szerző nem ismerteti a felmérés szakmai hátterét, mindenesetre indikátorként jól mutatja, hogy sok ember nem elégedett a munkájával. Kérdésként adódik természetesen, hogyan lehet definiálni a munkahelyi elégedettséget? Sziszik Erika tankönyvében ezt olvashatjuk: „A munkával való elégedettség mindazon tényezők tudati reprezentálódása, amelyek a munkakör jellemzőiből adódnak, és amelyek a tudati tükröződés útján a konkrét munkakörrel szembeni állásfoglalást befolyásolják.”⁴⁴⁷

Sok összetevője van annak, hogy mennyire vagyunk elégedettek a munkánkkal. Három fő területet állapíthatunk meg arra vonatkozólag, hogy milyen attitűdökből áll össze. Egyrészt meghatározzák a munkatényezők, másrészt az egyén jellemének sajátosságai és harmadrészt a munkán kívüli kapcsolatrendszere.⁴⁴⁸ Számos elmélet született a munkával való elégedettség megértésére és leírására, de ezeket itt nem ismertetjük. (Az előbbi tankönyv sorra veszi a legfontosabbakat,⁴⁴⁹ Adrian Furnham könyve pedig kimerítő részletességgel ismerteti őket.⁴⁵⁰)

Milyen fontos szerepet tölt be a munkával való elégedettségünkben a pénz, amit kapunk érte? Sokan azt mondják, hogy csak az számít, hogy ki tudjuk-e fizetni belőle a számláinkat a hónap végén. A különböző elméletek viszont kiemelik azt is, hogy a munka az önmegvalósítás egyik legfontosabb terepe.

Furnham szerint a kutatások azt bizonyítják, hogy a vagyon és a boldogság között nincs kapcsolat, hiszen a fizetésemelésekhez, vagy a hirtelen meggazdagodáshoz nagyon gyorsan alkalmazkodnak az emberek. Az emberek egymáshoz hasonlítják a helyzetüket, és mindig akad, akivel összehasonlítva magukat, alulmaradnak, még akkor is, ha nőtt a jövedelmük. A pénzkereséshez képest az egyes alternatívák vonzóbbakká válnak (pl. szabadság, barátságok). A megnövekedett jövedelem is más területekre irányíthatja a figyelmet, amit szintén kontrollálni szeretnének, a pénzügyekhez hasonlóan.⁴⁵¹

Ezt az indoklást árnyalja egy másik kutatás, miszerint a boldogságot (kérdőíves módszerrel mérik) növeli a jövedelemnövekedés, (különösen a nagyon szegények esetén). Egy bizonyos szint felett (pl. USA 20000 USD éves jövedelem egy főre) már csak kis

⁴⁴⁶ (Wicker, 2012 old.: Kindle Locations 489-490/906)

⁴⁴⁷ (Sziszik, Budapest old.: 83)

⁴⁴⁸ (Sziszik, Budapest old.: 83)

⁴⁴⁹ (Sziszik, Budapest old.: 83-84)

⁴⁵⁰ (Furnham, 2012 old.: Kindle Locations 8131-8962, 9295-9810/26716)

⁴⁵¹ (Furnham, 2012 old.: Kindle Locations 8031-8040/26716)

hatással lehet számolni. Itt is megjelenik az adaptáció és a társadalmi összehasonlítás.⁴⁵² Furnham is megjegyzi Albert Camus nyomán, hogy „spirituális sznobizmus” feltételezni azt, hogy pénz nélkül valaki boldog lehet. A „mindennapi kenyér”, mint mérték juthat eszünkbe a két kutatás eredményeinek ismertetése után.

Ezek után feltehetjük azt a kérdést, hogyan növelhető a munkahelyi elégedettség? Ilyenkor általában a vezetők kötelességére gondolunk, hogy milyen eszközökkel élhetnek, hogy beosztottaik elégedettebbek legyenek a munkájukkal. Legalább ilyen fontos azonban mindenkinek a saját felelőssége, azaz, hogy az alfejezet elején említett 70%-nyi elégedetlen munkavállaló mit tesz a saját sorsáért. Wicker egyfajta cselevési tervet ajánl, miszerint lehetünk a munkatársaink tanácsadói (mentor), és megoszthatjuk a tapasztalatainkat másokkal. Kibővíthetjük munkakörünket új feladatokkal, ha megfelelő ismereteket gyűjtünk hozzá. Mindemellett tudatosan törekedhetünk a munkatársainkkal való kapcsolataink fejlesztésére. Segíthetünk mások helyettesítésében, és így új dolgokat is tanulhatunk. Kereshetjük a lehetőségeket arra, hogy más munkacsoportokba is vonjanak bele minket. Továbbá részesévé lehetünk a cég társadalmi tevékenységének (pl. jótékonyági munka). Végezetül jobban odafigyelhetünk magunkra az egészségünk és fittségünk megőrzése szempontjából.⁴⁵³

A lista európai olvasóknak talán túl hurraóptimistának tűnik, de a munkáról gondolkodva mindig felmerülnek az egyén cselekvési lehetőségeinek kérdései.

A munkával való elégedettséget a munkaszervezet felől közelíti meg az „Örömteli szervezet”⁴⁵⁴ című könyv. Alapállításuk szerint a munka és az öröm nem egymást kizáró okok. Ha egy munkaszervezetben örömmel dolgoznak az emberek, akkor az nagyon hatékony lehet céljai elérésében. A dolgozóknak igénye van arra, hogy jól érezzék magukat munkahelyükön, hiszen aktív életük tetemes részét töltik el ott.⁴⁵⁵ A munkahelyi örömet így határozzák meg: „Ha világos célok és belső normák vezérelnek, és folyamatosan tökéletesítjük készségeinket, átélhetjük azt az erőt sugárzó érzést, hogy urai vagyunk a helyzetnek. Mivel ezek a tapasztalatok mélyen beépülnek énkünkbe, szertefoszlik a kontroll

⁴⁵² (Ash, 2010 old.: 146-147)

⁴⁵³ (Wicker, 2012 old.: Kindle Locations 153-184/906)

⁴⁵⁴ (Lövey, és mtsai., 2008)

⁴⁵⁵ (Lövey, és mtsai., 2008 old.: 18-19)

elvesztése miatti aggodalom. Mindezen keresztül az öröm közvetlen átélése nagy hatékonyságot eredményez, valamint a szabadság és önmegvalósítás érzését nyújtja.”⁴⁵⁶

Sok esetben azonban az emberek azért választanak egy munkahelyet, mert az adott körülmények között csupán ez elérhető a számukra. Ez oda vezethet, hogy motiválatlanok kezdettől fogva, és mintegy a szervezetet tartják felelősnek azért, mert ott kell dolgozniuk. (Számptalan ilyen példát láthatunk Magyarországon is, amikor valaki a munkája során képvisel egy céget vagy egy ágazatot jelenít meg az ügyfelek előtt, és a munkaadóra panaszkodik, holott munkaszerződésben vállalta a feladatát.) A szerzők azt állítják ezzel kapcsolatban, hogy „az örömteli szervezet előfeltételei: internalizált cél és önkéntes részvétel.”⁴⁵⁷

Az örömteli szervezet a környezete számára is jó példát jelent, valamint a munkatársak tudatában vannak annak, nincsenek egyedül, és mások is kellőképpen kiveszik a részüket a munkából, és élvezik a feladataik teljesítését. Végezetül a hatékonyságról megállapítják: „Az örömteli szervezet produktív, jól érezhető az eredményesség és a valós teljesítményeken alapuló pozitív önkép.”⁴⁵⁸

V.6. Munkamánia (Workaholism)

Barbara Killinger szerint a „workaholic” kifejezés Wayne Oates amerikai lelkész és valláspszichológia professzortól származik (Egy munkamániás vallomása, 1971). Ennek magyar megfelelője a „munkamánia”. Nem szükségszerű, hogy aki keményen és sokat dolgozik, munkamániás legyen, ahogyan azt Csíkszentmihályi Mihály is megállapítja.⁴⁵⁹ A munka az önkifejezés eszköze is egyben. Killinger a következő meghatározást adja a munkamániára: „Munkamániás az a személy, aki fokozatosan válik érzelmileg sérültté, a hatalom és irányítás megszállottjává, aki kényszerűen törekszik arra, hogy elfogadják és elismerjék őt.”⁴⁶⁰ A téma egy másik jeles szakértője pedig így fogalmazza meg: „Egy kényszeres rendellenesség, ami önként magára vállalt igényeken keresztül jelentkezik, valamint a munkaszokások kontrolljának képtelensége és olyan mértéktelenség a

⁴⁵⁶ (Lövey, és mtsai., 2008 old.: 22)

⁴⁵⁷ (Lövey, és mtsai., 2008 old.: 25)

⁴⁵⁸ (Lövey, és mtsai., 2008 old.: 29)

⁴⁵⁹ (Csíkszentmihályi, 2009 old.: 85-86) „Tehát a hivatás szeretetét és az iránta való elkötelezettséget nem szabad »munkamániának« nevezni. Ezt a kifejezést inkább olyan emberre jogos használni, aki annyira elmerül a munkában, hogy semmilyen más cél és felelősség nem érdekli.”

⁴⁶⁰ (Killinger, 2000 old.: 17-19)

munkában, ami szinte teljesen kizár más élettevékenységeket. A munkamánia menekülés a megoldatlan érzelmi problémákból, és a megoldás, amit kínál addiktív jellegű.”⁴⁶¹

Az „Örömteli szervezet” szerzői is betegségeként jellemzik, ahogy több más szervezeti problémát (pl. pénzmánia, szervezeti paranoia, döntésképtelenség):⁴⁶²

A tünetek megjelennek abban, hogy a munkatársak a munkaidőn túl is hosszú időt töltenek a munkahelyen, és a munkájukat haza is viszik. Sokszor hétvégén is a munkájuk foglalkoztatja őket. Amikor otthon vannak, akkor is felhívják őket és elvárják, hogy szabadságuk alatt is elérhetőek legyenek. Az emberek nem veszik ki a szabadságukat, és még büszkék is rá, hogy a sok munka miatt ezt nem tudják megtenni. Elvárásként jelenik meg továbbá (akár kimondatlanul is), hogy minél magasabb szervezeti szintre jut valaki, annál többet dolgozzon. A kiégettség és a stressz jelei mutatkoznak meg emiatt az embereken, és a családtagok is panaszkodnak a sok munka miatt, ráadásul a befektetett többletmunka mértéke elmarad a hozzáadott értéktől.

A két legfontosabb okként a túl sok feladatot jelölhetjük meg, amit nem lehet normál munkaidőben elvégezni, és ráadásul a munkacsoport az ilyen viselkedést tartja követendő példának. A szerzők szerint ennek lehet „Genetikai eredete”, vagyis már a szervezet alapítói is munkamániások, és ez a viselkedés hagyományozódik. Másik lehetőség, hogy a szervezet létrehozásakor nagyon sok váratlan feladat alakulhat, és a kezdeti terhelés válik normálissá a munkatársak számára („születési eredet”). A vállalat környezete is komoly befolyásolási tényező („Környezeti eredet”), mint a japán példa esetén, ahol külön szó van már arra, ha valaki halálra dolgozza magát (korashi).

Killinger a társadalmi és családi okokat írja le. Az elsőt rögtön vallási okokkal magyarázza (Egyesült Államok): „A munkamánia gyökerei ahhoz a régi kálvinista filozófiához nyúlnak vissza, mely szerint a munka megváltja a hívőket, viszont az örömrzés, különösen a test örömei miatt örök kárhozatra ítéltetnek.” Hozzáteszi még, hogy „a »dolgozz okosan« elveszti a versenyt a »dolgozz keményen«-nel szemben a kálvinista gondolkodásban; a kudarc bűn, nem pedig lecke, amit az élet szolgáltat.”⁴⁶³ Nem derül ki, hogy kikre hivatkozik ebben a véleményében, mindenesetre ebből arra következtethetünk, hogy ilyen sztereotípiák jelen lehet az amerikai társadalom egy részében a kálvinista munkaerkölcsről. Ami a családi okokat illeti, Killinger Rober Subby és John Friel „Társfüggő személyek: Felmerülő kérdések” című könyve nyomán olyan családi

⁴⁶¹ (Robinson, 2007 old.: 7)

⁴⁶² (Lövey, és mtsai., 2008 old.: 113-115)

⁴⁶³ (Killinger, 2000 old.: 29)

szabályokat mutat be, amiket a munkamániások nagy része beazonosított saját családjára vonatkozóan.⁴⁶⁴

A gyerekek úgy érzik, hogy nem beszélhetnek otthon a problémáikról szüleiknek azok negatív reakciói miatt. Ez később azt eredményezheti, hogy nem veszik tudomásul a negatív eseményeket. A családban elfojtják az érzelmek kimutatását. A társasági érintkezésükben nincsenek egységes szabályok, és a szülők gyakran érzelmileg sivarak. Az érintkezés sok esetben közvetett, vagyis egyik családtag közvetíti a másik kettő között. A teljesítménnyel kapcsolatban túlzott elvárások jelennek meg. Jónak, erősnek és tökéletesnek kell lenni, mert a szülők büszkéek akarnak lenni a gyerekekre, de szülők cselekedetei és nézetei nem esnek egybe. Az önvizsgálat pedig nem alakul ki a családon belül, és nem tanulnak a hibákból.

Robinson olyan faktorokat ír le, amik a rászokási hajlamot erősíthetik. A mindennapjainkban számos olyan tényező van, ami közvetlenül érinti az életünket (pl. család, munka, iskola, egyház). Ezen tényezők egymásra hatásai is ilyen elősegítő faktorok lehetnek (Robinson azt a jól ismert példát említi, amikor egy cég elvárja a munkát akár a családi élet rovására is, de jól megfizeti az illetőt.). A következő szint a környezet és közösség (média, kormányzati kommunikáció). A közösségi terekben sok példát találhatunk arra, amikor munkamániásokat várnak álláshirdetéseken keresztül, vagy munkamániások kapnak különböző mértékű elismeréseket. A következő szint a társadalmi és kulturális beágyazottság (például puritán munkaerőcsere vagy olyan gazdaság, amelyik kiköveteli a túlmunkát).

A szervezet, az egyén és a társadalom tehát kölcsönösen hatnak egymásra, és a negatív hatásokat felerősíthetik. A megoldási javaslatokat is érdemes egyén és szervezet nézőpontokból megközelíteni.

Robinson terápiás javaslatai a következők az egyéni gyógyításra:⁴⁶⁵ Az alkoholistákkal ellentétben a munkamániásoknál nem lehet cél, hogy hagyják abba szenvedélyüket, hanem az, hogyan juthatnak el a kiegyensúlyozott életstílusig. Ennek érdekében olyan életmódváltást kell kérni a páciens-től, ami szilárdan elválasztja a munkáját élete többi területétől. A munkaidőn belül olyan átmeneteket lehet kialakítani, amikor az egyes tevékenységek nem egymásba érve folyamatosan váltják egymást, hanem van közöttük idő pihenésre, rövid szünetre. Az otthoni időszakra érdemes hobby-kat

⁴⁶⁴ (Killinger, 2000 old.: 24-29)

⁴⁶⁵ (Robinson, 2007 old.: 24-29)

ajánlani, olyan tevékenységeket, amiket élvezettel és játékosan is végezhet az illető. A munkaidőt határozottan el kell határolniuk az élet többi részétől. Ez egyénekenként különböző lehet (például maximum 8 óra munka naponta, nincs munka hétvégén és szabadság alatt).

Ami a munkamániások foglalkozásonkénti megoszlását illeti, a dán Rasmussen megállapítja, hogy a legtöbb munkánál ez előfordul, de legnagyobb veszélyben az úgynevezett tudásintenzív (knowledge-intensive) dolgozók vannak, ahol a munkaidő nem rögzített, és így az aktuális feladat határozza meg a beosztást és nem a munkaidő.⁴⁶⁶

Az alfejezet végén Oates gondolataival egészítjük ki a munkamániáról elmondottakat. Tesszük ezt nemcsak azért, mert ő használta először az angolban a workaholic kifejezést, hanem azért is mert lelkipásztorként az „Egy munkamániás vallomása”⁴⁶⁷ című könyvében a téma egyházi vonatkozásait is alaposan tárgyalta. Mi ezeket a részeket emeljük ki, kiegészítve a témáról eddig leírtakat. Elhelyezhettük volna a IV.1. „Nemzetközi kitekintés, protestáns szerzők” fejezetben is, de Oates tárgya speciálisan ez az egy téma.

A „Fenyegető hétvégék”⁴⁶⁸ című fejezetben a hétvégét valódi fenyegetésnek tartja a munkamániás szempontjából, hiszen az mindent el akar végezni és minden nap. Nem ismeri a pihenőnapot. A függősége is a normál munkáján kívüli térben válhat környezetéé és önmaga számára nyilvánvalóvá, amikor nem állnak rendelkezésére azok az eszközök, amik addikcióját kiszolgálják, és erősítik. Ugyanakkor a pihenés nemcsak a munkától való tartózkodás, hanem a kreatív munka alapja is. A munkamániás keresztyének az egyházi életben ugyanolyan kényszeresen vesznek részt, mint a főállásukban, holott a szombattörvényhez szorosan kapcsolódik a szabadításra való emlékezés (5Móz. 5,15 „Emlékezzél arra, hogy szolga voltál Egyiptomban, de kihozott onnan Istened, az ÚR, erős kézzel és kinyújtott karral. Ezért parancsolta neked Istened, az ÚR, hogy tartsd meg a nyugalom napját.”) Ezzel szemben a munkamániás rabszolga marad hét végén is, és nincs igazi szabaduláselménye. A lelkipásztorok helyzetét különösen is nehéznek ítéli hazájában (1971.), mint akik leginkább hajlamosak arra, hogy a szombat eredeti értelmétől eltávolodjanak, és mintha az egész világ megmentése rajtuk múlna.

⁴⁶⁶ (Rasmussen, 2008 old.: Kindle Location 88-93/2268)

⁴⁶⁷ (Oates, 1971)

⁴⁶⁸ (Oates, 1971 old.: 21-32)

A vasárnap helyes megéléséhez a következőket javasolja a munkamániában szenvedőknek:⁴⁶⁹

1. Először el kell ismerni a munkamániát, és azt, hogy az illető a saját erejéből nem tudja leküzdeni.
2. Leltárt kell készíteni minden tevékenységről, és a fölöslegeseket megszüntetni.
3. A hétvégekre legyen idő betervezve az elmélkedésre (meditation).
4. Mi volt tizenéves korban az, amit az illető szívesen csinált, és újra megtehetné?
5. Olyan olvasmányokat is válasszon, amik nem részei a munkájának!
6. Meg kell próbálni a leépült emberi kapcsolatrendszerét újraépíteni.

„A munkamániás vallása”⁴⁷⁰ című fejezetben a vallás analógiájával írja le a munkamániás helyzetét illetve azt a folyamatot, amikor megszabadul ettől a szenvedélyétől. Megállapítja, hogy a munkamániás a jövőt bizonytalannak látja egzisztenciális félelmei miatt, és ezért a biztonságérzete abban van, hogy mit tud az adott napon megtenni. A munkamániát szerinte többen protestáns betegségnek tartják (hivatkozva a protestáns munka etika vélt vagy valós jellemzőire), de más felekezeteknél is éppen úgy előfordul. (Erre vonatkozólag nem közöl kutatási adatokat.) Az ilyen típusú emberek számára egységesen a „szorgalom, takarékoság, ambíció és siker”⁴⁷¹ a fő értékek. A sikeresség hajszolása különösen is jellemző az amerikai társadalomra. Oates úgy látja, hogy igazi sikereket úgy lehet elérni, ha az illető nem kényszerből végzi a munkáját, a terheit meg tudja osztani a családjával, és élvezi azt, amit csinál.

A munkamániás személyes vallásosságáról megjegyzi, hogy a magányos elmélkedésnek is helye kell, hogy legyen, különben az egyházi tevékenység is a hétköznapok erőltetett munkájának folytatása, és az elmélkedés során lehetősége van arra, hogy az igazán fontos dolgokat felfedezze. Tillich terminológiáját használva azt mondja, hogy a létezés teljességének leszűkítése csak a munkára, nem több bálványimádásnál (idolatry), hiszen valamit, ami Istennél kevesebb, istenít. Komoly kritikát is gyakorol, amikor ezt egyházi munkásokra is vonatkoztatja, mondván, sokszor az intézményektől magát Istent nem látják. A következő fontos személyiségvonás az, hogy az illető mindent,

⁴⁶⁹ (Oates, 1971 old.: 29-31)

⁴⁷⁰ (Oates, 1971 old.: 83-98)

⁴⁷¹ (Oates, 1971 old.: 84)

amit kap, ki akarja érdemelni, és a kegyelem fogalma intellektuális szinten ismert csak számára. Mindehhez a mindenhatóság gyerekes érzése is társul egyben.

Oates a saját példáján keresztül a kilábalás kezdetét abban látja, hogy szembe kell nézni a kialakult élethelyzettel (ezt például egy krízis kiválthatja), és folyamatosan figyelni kell arra, hogy mit miért teszünk, és szüksége van-e rá. Keresztyén emberként arra kérdez rá, hogy mi az emberi létezés legfőbb célja?⁴⁷² A „megtért” (converted) munkamániás pozitív személyiségjegyei felerősödnek, és jellemzővé válik magatartásában a megbocsátó szemlélet, a humor és ironia, a rácsodálkozás és a tisztelet.

V.7. Munkahelyi szerepek

A munkahelyi szerepek hosszútávon erősen hatnak a személyiségünkre. Ebben az alfejezetben bemutatott szerepek a globalizációval erősödtek meg Magyarországon, és az angolszász típusú nagy cégekben fejlődtek ki leginkább. Enélkül nem lehet megérteni, hogy az ilyen globális környezetben dolgozó magyarországi munkavállalóknak milyen a gondolkodása és viszonya a munkával kapcsolatban.

V.7.a. Betanított munkások (blue-collar workers)

Az angol elnevezés napjainkban leginkább a nagyüzemi termeléshez kötődik, ahol gyártósorokon a taylorizmus/fordizmus korábbi eredményeinek megfelelően az egyes munkafolyamatokat elemeire bontva, leegyszerűsítve kell elvégezniük a munkásoknak. Megjegyezhetjük, hogy az autógyárak esetében az elmúlt két évtized magas fokú automatizálást is jelentett, mert nagy tömegben állítottak üzembe gyártósori robotokat, amelyek nagyon sok kézi munkát kiváltanak már. A „betanított” kifejezés talán a legmegfelelőbb az ilyen nagyüzemi munkavállalói típusra, hiszen előzetes végzettségtől függetlenül, különböző tanfolyamok és produktív munka közbeni betanulással, rövid idő alatt készülnek fel arra, hogy munkájukat aztán a megfelelő produktivitással elvégezhessék. Ezeknek a munkaköröknek az elnevezései általában a „valamilyen” operátor (pl. termelési operátor, gépkezelő operátor). Nem tartozik témánkhoz annak kutatása, hogy az „operátor” kifejezés hogyan terjedt el a különböző munkakörök megjelölésére, és miért nem egyszerűen „csak” betanított munkára keresnek embereket.

⁴⁷² (Assembly old.: Első kérdés és válasz) „Mi az ember végső célja? Az ember végső célja hogy Istent magasztalja (glorify) és benne örvendezzen (enjoy him) örökké.”

A gyártósori munkák tehát monoton tevékenységek, és látszatra nem engednek túl sok teret az emberi kreativitásnak. A különböző kutatások ugyanakkor azt mutatják, hogy a munkások kifejlesztnek olyan speciális képességeket, amik az adott feladatot egyszerűsítik, viszont ezt elrejtik feletteseik elől,⁴⁷³ különben akkor a normaemelés jöhetne, aminek mértéke mindig nagyobb, mint az esetleges fizetésemelés mértéke. A másik ilyen dimenzió azok az informális tevékenységek (pl. vetélkedések, játékok, fogadások), amik a munkát érdekesebbé teszik, és több kontrollt adnak a munkások kezébe.⁴⁷⁴ A harmadik lehetőség az a szemlélet, amikor a megfelelés kedvéért (good citizenship) magas produktivitással teljesítenek. Ez erősen összefügg a munkatársak megbecsülésével és a lazább felettesi kontrollal.⁴⁷⁵

V.7.b. Menedzserek

A 21-ik század elejére ez a munkakör annyira szerteágazó lett, hogy nagyon nehéz összemérni azokat az embereket, akik ilyen munkát végeznek, hiszen felelősségi körük, az iparáguk kompetenciája, cégek mérete és még sok más tényező eredményeképpen áll össze tevékenységük. Ebben a részben a globalizációban résztvevő angolszász nagy cégek menedzsereinek munkakörét írjuk le. A „The Sociology of Work” című könyv meghatározása szerint a „menedzserek munkásokat felügyelnek, beleértve más menedzsereket is. Ez azt jelenti, hogy ők alkalmazzák ezeket a dolgozókat, meghatározzák és koordinálják a feladataikat, értékelik, jutalmazzák őket, felmondanak nekik.”⁴⁷⁶

Mindezt teszik a tulajdonosok meghatalmazottjaiként, ugyanakkor ők is alkalmazottak, tehát érdekeik nem esnek egybe teljesen sem a tulajdonosokéval sem a dolgozókéval. Egyik oldalon a tulajdonosokat képviselik, ugyanakkor alkalmazottként a tulajdonosoktól eltérően érzékelhetik a cégérdeket is. Máshogy ítélik meg például az egyes döntések kockázatát, a tulajdonosok általában hosszú távra terveznek, míg a menedzserek rövide.⁴⁷⁷ „A kutatások azt mutatják, hogy olyan működtetésre törekednek, ami összehangolja egyéni, csoport érdekeit és a munkáltatóik érdekeit.”⁴⁷⁸

⁴⁷³ (Vallas, és mtsai., 2009 old.: 109-110)

⁴⁷⁴ (Vallas, és mtsai., 2009 old.: 110-116)

⁴⁷⁵ (Vallas, és mtsai., 2009 old.: 116-118)

⁴⁷⁶ (Vallas, és mtsai., 2009 old.: 121)

⁴⁷⁷ (Jávor, és mtsai., 2003 old.: 29)

⁴⁷⁸ (Watson, 2012 old.: KindleLocations 6053-6076/12899)

A menedzserek jellemző feladatait már a múlt század 60-as 70-es éveinek a kutatásai alapján rendszerezték. Ezek alapján Hales 1986-ban adott leírást.⁴⁷⁹ Eszerint a menedzser képviseli és jeleníti meg az általa vezetett egységet mind az ügyfelek felé, mind a vállalati hierarchián, szervezeten belül. A szervezeti egységén kívüli kapcsolatokkal rendelkezik, hogy a feladatait elvégezhesse. Felelős a munka elvégzéshez szükséges erőforrások megszerzéséért és azok hatékony allokálásáért. Mindehhez jó konfliktuskezelési képességekkel kell rendelkeznie. Ehhez járul még a beosztottainak az irányítása, hogy a munka az előzetes terveknek megfelelően történjen. Mindezt végzi egy olyan változó üzleti környezetben, amely megköveteli az innováció képességét.

A leírás megerősíti a szerep bonyolultságát (feltételezve, hogy a szervezeti kultúra lehetővé teszi az összes feladattípus gyakorlását). A pályájuk során a menedzserek karrierlehetőségeit a szervezeti hierarchia adja, ahol kellő gyakorlat és demonstrált eredményesség után különböző helyeket foglalhatnak el.

V.7.c. Szakértők (professionals)

Ebbe a kategóriába sorolják be például az orvosokat, jogászokat munkájuk hasonló karakterisztikája alapján. Az első fontos ilyen tulajdonság az elméleti tudás,⁴⁸⁰ amit általában hosszú képzési folyamat során szerzenek meg (pl. egyetemi oktatás), és a munka megkezdése után még többéves gyakorlatra van szükség ahhoz, hogy betanuljanak, és az adott terület szakértői lehessenek (pl. rezidensek). Az autonómia⁴⁸¹ az esetükben azt jelenti, hogy munkájukat önállóan végzik el, meghatározzák a munkavégzés módját, és a különböző szervezeteik azt is eldöntik, hogy kik lehetnek területük szakértői. Ügyfeleik felett a munkájukra vonatkozóan autoritással⁴⁸² rendelkeznek, még akkor is, ha klienseik fizetik a munkájuk ellenértékét. Az altruizmus gyakorlása munkájuk során azt jelenti, hogy „az ügyfél érdekeit a sajátjuk elé kell helyezniük”.⁴⁸³

A hagyományos szakértői hivatások mellett a társadalmi fejlődés új típusokat is a felszínre hoz, még olyan formában is, hogy a munka karakterisztikája nem minden dimenziójában mutat az előbbi professziókkal egyező erősséget (például üzemi menedzserek esetén az autonómia szintje nem olyan erős mint a jogászoknál).⁴⁸⁴

⁴⁷⁹ (Vallas, és mtsai., 2009 old.: 124-125)

⁴⁸⁰ (Vallas, és mtsai., 2009 old.: 148-149)

⁴⁸¹ (Vallas, és mtsai., 2009 old.: 150-151)

⁴⁸² (Vallas, és mtsai., 2009 old.: 152)

⁴⁸³ (Vallas, és mtsai., 2009 old.: 152-154)

⁴⁸⁴ (Watson, 2012 old.: (Kindle Location 6427-6505/12899))

V.8. A nők a munka világában

Giddens megállapítja: „A fizetett munka világa egészen a legutóbbi időkig túlnyomórészt csak a férfiak szférája volt. Az elmúlt néhány évtized során ez a helyzet radikálisan megváltozott. Egyre több és több nő lép be a munkaerőpiacra”.⁴⁸⁵ A megváltozott helyzet Magyarországon is nyomon követhető: bár a nők foglalkoztatási aránya (53%) alacsonyabb a férfiakénál (63,6%) a 15-74 éves korcsoportot tekintve, de így is felette van az 50%-nak (2011. július-szeptemberi adat).⁴⁸⁶ Egy másik felmérés szerint a 25-54 éves korosztályban a nők 64%-a folytatott kereső tevékenységet (ez kissé magasabb az Európai Unió átlagánál), ugyanakkor a 70-es, 80-as években ez 80% volt. Ez a tendencia az 50-es években indult, és a nők tömeges munkába állítását eredményezte a szocialista országokban, így Magyarországon is.⁴⁸⁷ Ezt megerősítendő, hozzátehetjük, hogy míg a férfiak gazdasági aktivitása között nem volt 1970-ben a kontinensek összehasonlításában nagyon jelentős különbség, Kelet-Európában a nők esetében ez az érték kiugróan magas a többi földrészhez képest (44,8%).⁴⁸⁸ Arra következtethetünk tehát, hogy a Giddens által leírtakhoz képest Magyarország a 20. századi történelmi helyzetéből következően eltérő fejlődési utat járt be, mindenesetre a század végére a nők foglalkoztatottsága általánossá vált hazánkban is. A folyamatos növekedés látszik már a múlt század elejétől, amikor is 100 foglalkoztatott közül átlagban 25,2 volt nő.⁴⁸⁹ Az Egyesült Államokban is csökkent az elmúlt négy évtizedben a nők és a férfiak közötti különbség a foglalkoztatásban résztvevő munkaerő tekintetében.⁴⁹⁰

Történelmi távlatban szemlélve a kapcsolódó változásokat, megállapítható, hogy az ipari társadalmak előtt a termelő munka és a többi otthoni elfoglaltság nem különült el élesen egymástól. A család munkájában pedig minden tagja lehetőségeihez képest részt vett, így a nők is komoly befolyást gyakorolhattak a gazdasági folyamatokra. Az iparosodás ezt a munkaegységet individualizálta, hiszen az egyes termelő cégek az egyénekkel kötöttek munkaszerződést, és így a férfiakhoz és nőkhöz társított munkaszerepek szétváltak, viszont a szegényebb rétegeknél a háztartási munka terhe mellett a munkaerőpiacon is meg kellett

⁴⁸⁵ (Giddens, 2008 old.: 579)

⁴⁸⁶ (Központi Statisztikai Hivatal, 2012 old.: 11)

⁴⁸⁷ (Pongrácz old.: 30)

⁴⁸⁸ (Koncz, 1982 old.: 8. tábla)

⁴⁸⁹ (Fóti, és mtsai. old.: 9)

⁴⁹⁰ (Vallas, és mtsai., 2009 old.: 207-208)

jelenniük. Így a 20. század elején még alacsony volt a nők aránya a foglalkoztatottak között a nagy-britanniai adatok alapján is.⁴⁹¹

Egy másik szemszögű összegzést olvashatunk Vallastól és társaitól a nők munkába állásának tényezőiről, akik szerint gazdasági és társadalmi faktorok egyaránt befolyásolták a folyamatot az Egyesült Államokban.⁴⁹² Csökkent a dolgozó férfiak fizetése, tehát az egykeresős családmodell fenntarthatósága meggyengült, ugyanakkor megnőtt a válások száma. A nők munkavállalással kapcsolatos jogi korlátozásai megszűntek, és kiszélesedett az oktatásban való részvételi lehetőségük. Mindez történt az erősödő nőmozgalmak légkörében.

Grint Nagy Britanniára vonatkozólag hasonló okokat ír le, azzal kiegészítve, hogy a világháborúk olyan munkaerőigényt teremtettek a férfiak hadba lépése miatt, hogy nők tömegei álltak munkába a hátszágban, és a háborús évek múltával ugyanarra a status quo-ra már nem lehetett visszatérni.⁴⁹³

A nők fokozott gazdasági aktivitásában tehát komoly szerepe van annak is, hogy az egykeresős családmodell a jövedelem szempontjából is nehezen tartható fenn. Ezt erősíti meg az egyik angliai kutatás, miszerint (Bradley, 1999.) a nők kétharmada tartotta a fizetését elengedhetetlennek a család jövedelme szempontjából.⁴⁹⁴

A nemek közti munkahelyi egyenlőtlenségek két területre oszthatók:⁴⁹⁵

Foglalkozási szegregáció: A korábbi munkamegosztásra általánosan jellemző volt, hogy a nők a rosszabbul fizető, rutinfeladatok ellátását jelentő munkaköröket kapták meg. Ebből az is kialakult, hogy mik hagyományosan a női munkák. A munkahelyi szegregációnak két iránya azonosítható. Az első megkülönböztetés azt jelenti, hogy a nők olyan helyeket kapnak, ahol csekély az előrejutás lehetősége, a másik pedig azt, hogy a férfiakétól különböző beosztásokat érhetnek el. Andorka Rudolf adatai alapján Magyarországon is látható, hogy különbségek mutatkoznak sok területen a nők és a férfiak arányában. A szellemi foglalkozásúak között több a nő, mint a férfi. A férfiak aránya viszont nagyobb a fizikai foglalkozásúak körében.⁴⁹⁶ Az, hogy egy adott foglalkozást tipikusan nőiesnek vagy férfiasnak tartanak, függ a helyi társadalomtól is.

⁴⁹¹ (Giddens, 2008 old.: 579-581)

⁴⁹² (Vallas, és mtsai., 2009 old.: 208-210)

⁴⁹³ (Grint, 2005 old.: 581)

⁴⁹⁴ (Watson, 2012 old.: Kindle Locations 5817-5818/12899)

⁴⁹⁵ (Grint, 2005 old.: 582-585)

⁴⁹⁶ (Andorka, 1997 old.: 313)

Vallas és társai példának hozzák, hogy vannak olyan országok, ahol a betegápolók fele férfi, és nincs erős női dominancia.⁴⁹⁷ A szegregáció másik fajtája a vertikális szegregáció, ami azt mutatja, hogy milyen arányban vannak nők felsővezetői, középvezetői és beosztotti pozíciókban. Ennek három fő okát írja le Porteous (1997.):

- az a vélekedés, hogy a nők és férfiak a képességeikben eleve különbözőek;
- a felsővezetői kör és a részvényesek előítéletei;
- a hatalom és politika a szervezeti kultúrában.⁴⁹⁸

Ha a munkavállalók preferenciái felől közelítjük meg a kérdést, akkor feltételezhetjük, hogy a két nem eltérő élettapasztalataiból következően más és más foglalkozások felé orientálódik. Több kutatás is árnyalja azonban, illetve ellentmond ennek a társadalmi vélekedésnek. Az egyik szerint a gyerekek terveit a jövő munkájukkal kapcsolatban erősen nemtől függőek, de ez a különbség a felnőttkor elejére lecsökken. Egy másik vizsgálat azt a társadalmi szintű változást mutatja, hogy a fiatal nők sokkal inkább választanak olyan foglalkozásokat, ahol magasabbak a kereseti lehetőségek, szemben a férfiakéval, akiknek a választási szokásai nem változtak a hasonló életkorú csoportban. (Shu és Marini, 1998.).⁴⁹⁹

A munkaadók preferenciái azonban sokkal inkább meghatározzák a szegregáció mértékét, hiszen az ő érdekeik és értékrendjük dönti el, hogy kikkel dolgoznak együtt. Így van ez akkor is, ha olyan társadalomról beszélünk, amelyik kifejezetten tiltja a munkavállalók nemek szerinti hátrányos megkülönböztetését. Az egyik felmérés szerint a munkáltatók szeretik használni az informális csatornákat, azaz a dolgozók ajánlásain keresztül vesznek fel embereket. Ez pedig azt erősíti, hogy az addigi állomány összetétele nem változik, mert az addigiakhoz hasonlóak lépnek be.⁵⁰⁰

Fizetékülönbségek: A nagy-britanniai adatsor alapján a teljes foglalkoztatásban lévők esetén a férfiak keresetének 63%-át kapták a nők átlagban, és ez a szám 70%-ra javult 1999-re. Magyarországon a nők jövedelemhátránya az 1990-es évek második felében 20% körül mozgott, míg a 2003-2006-es időszakban 13%-hoz közelített.⁵⁰¹ Az egész világon ez a helyzet, de a különbség országonként változó. Vallas-ék az egyik fontos

⁴⁹⁷ (Vallas, és mtsai., 2009 old.: 212)

⁴⁹⁸ (Furnham, 2012 old.: Kindle Locations 14328-14330/26716)

⁴⁹⁹ (Vallas, és mtsai., 2009 old.: 214)

⁵⁰⁰ (Vallas, és mtsai., 2009 old.: 216)

⁵⁰¹ (Sik, és mtsai., 2011 old.: 7)

okot abban látják, hogy a férfiakat eleve magasabb bérrel veszik fel, és gyorsabban lépnek előre, mert egy nőnek általában több a munkán kívüli kötelessége. Ráadásul az édesanyák pedig kevesebbet keresnek a gyermeknevelés éve alatt, mint más nők.⁵⁰² A TÁMOP kutatás szerint, ha valaki férfi, az komoly jövedelemtöbbletet jelent a versenyszférában és a köztisztviselőknél, viszont ilyen hatás nem látszik a civil szféra és a közalkalmazottak esetében.⁵⁰³

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezetnek (ILO) is vannak éves jelentései a nők helyzetéről a munka világában. A 2012-es dokumentum fontos megállapítása, hogy a munkanélküliség és a foglalkoztatottság mutatóiban a nemek közti eltérés csökkent a 2002-2007. közötti periódusban, de a gazdasági világválság hatására a különbségek újból megnöttek. Ez különösen is kedvezőtlen a munkanélküliség mutatóját tekintve, mert ott a hátrányok eleve magasabbak voltak.⁵⁰⁴

V.9. ILO (International Labour Organisation / Nemzetközi Munkaügyi Szervezet), www.ilo.org

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezettel, az ENSZ egyik ügynökségével is ebben a fejezetben foglalkozunk. Témánk szempontjából fontos a történetének, küldetésének és kutatásainak az ismerete, hiszen a „V.4. Globalizáció” című alfejezetnél láthattuk, hogy a munka világa is globális lett, és az egyes helyi eseményeknek hatása sok esetben nem marad lokális, hanem globálissá válik.

Az ILO küldetésnyilatkozata így hangzik: „Az ILO elsődleges célja annak előmozdítása, hogy férfiak és nők tisztességes és produktív munkához juthassanak a szabadság, egyenlőség, biztonság és emberi méltóság feltételeinek biztosításával.”⁵⁰⁵

Négy stratégiai célja van:⁵⁰⁶

1. „Normák (standards), fundamentális alapelvek és jogok elősegítése és megvalósítása a munka világában.”

Ennek a célnak az elérését az ILO egyezményeken és ajánlásokon⁵⁰⁷ keresztül akarja elérni a nemzetközi munkaügyi szabályok alkalmazásával és elősegítésével. Az

⁵⁰² (Vallas, és mtsai., 2009 old.: 222-223)

⁵⁰³ (Sik, és mtsai., 2011 old.: 16)

⁵⁰⁴ (ILO; Global Employment Trends for Women 2012, 2012 old.: 4-5)

⁵⁰⁵ (ILO, Mission and Objectives)

⁵⁰⁶ (ILO, Mission and Objectives)

⁵⁰⁷ (ILO, Conventions and Recommendations)

utóbbi betartásának ellenőrzésére felügyeleti mechanizmus működik egyrészt a tagállamok időszakos jelentéseinek vizsgálatával, másrészt speciális eljárásokon (reprezentációs, reklamációs, szabad társulás) keresztül.⁵⁰⁸

2. „Nők és férfiak számára nagyobb lehetőségek megteremtése a tisztességes munkaviszonyra és jövedelemre.”

Meghatározzuk e célok elérésére szolgáló politikákat (Global Employment Agenda), amelyeket a kormányok, munkáltatók és munkavállalók szervezetei közösen dolgoznak ki.⁵⁰⁹

3. „A szociális védelem hatékonyságának és kiterjedésének növelése mindenki számára.”

A megfelelő szociális biztonság az ENSZ alapjogok egyike. Ennek ellenére csak a világ népessége 20%-ának van társadalombiztosítása. Mindemellett az eloszlás jelentős előnyt mutat a fejlett országok irányába. Ezért az ILO a társadalombiztosítási rendszerek kiterjesztését szeretné erősíteni. Ezen kívül a munka védelmét segíti elő, hogy tisztességes feltételekkel lehessen munkát vállalni (fizetések, munkaidő, biztonság és egészségvédelem). Külön figyelmet fordít a speciális, különösen is veszélyeztetett csoportokra (pl. AIDS fertőzöttek).⁵¹⁰

4. „A háromoldali és szociális egyeztetés megerősítése.”

Az egyes országok egyeztetési mechanizmusai jelentősen különbözhetnek. Az ILO a háromoldali (kormányok, munkaadók, munkavállalók) mechanizmust népszerűsíti annak érdekében, hogy a társadalmi dialógus megfelelő keretei meglegyenek.⁵¹¹

A szervezet éves jelentései közül négyet ismertünk a vezetői összefoglalók segítségével.

V.9.a. Globális foglalkoztatási trendek 2012/ A még mélyebb álláskrisis megelőzése⁵¹²

Az elmúlt három év válsága növelte a foglalkoztatás területén az elmaradást, azaz 200 millióval kevesebb munkahely van a szükségesnél, és ez tartalmaz 27 millió növekményt a válság kezdete óta. Ahhoz, hogy az elkövetkezendő 10 évben a helyzet ne romoljon, további 400 millió álláshelyre van szükség. Az előrejelzések általában tovább romlottak,

⁵⁰⁸ (ILO, Applying and promoting International Labour Standards)

⁵⁰⁹ (ILO, Employment creation)

⁵¹⁰ (ILO, Social protection)

⁵¹¹ (ILO, Social dialogue)

⁵¹² (ILO, 2012) Global Employment Trends 2012: Preventing a deeper jobs crisis

de még a leoptimalisabb verzió esetén is 6% körülire ragad be a globális munkanélküliségi ráta. A jelentés kihangsúlyozza, hogy a fiatal (15-24) munkavállalókat különösen is rosszul érintette a válság, hiszen az ő munkanélküliségi rátájuk 1%-kal nagyobb a válság előttinél, 12,7%. „Mindehhez hozzáadódik, hogy a becslés szerint 6,4 millió fiatal feladta, hogy állást találjon és kiesett az álláspiacról.”

A negatív tendenciák miatt az életszínvonalbeli különbségek csökkenése is lelassult az egyes régiók között. A fejlett régiók a fejlődőkhöz képest még mindig kb. 5-ször annyi terméket állítanak elő egy munkásra számítva, tehát a termelékenységkülönbségek nagyon nagyok.

A globális becslés szerint 2011-ben 456 millió munkás élt a napi 1.25 USD (kb. 275 Ft naponta!) szegénységi küszöb alatt, annak ellenére, hogy 2000 óta ez a szám 233 millióval csökkent, aminek a nagy része a kelet-ázsiai fejlődés (különösen Kína) eredménye.

Az ILO javaslata: „Az ügyek megfelelő kezeléséhez az intézkedéseket globálisan kell koordinálni a pénzügyi rendszer megjavításával és regulációjával, valamint foglalkoztatást elősegítő intézkedésekre van szükség. Ezen kívül a privát szférát befektetésekre kell ösztönözni a pénzügyi stabilitás kockázatát nélkül.”

V.9.b. Globális jelentés a jövedelmekről 2012/13: Jövedelmek és méltányos növekedés⁵¹³

A reál bérnövekedés továbbra is mélyen a válság előtti szinten van. Ez azt jelenti, hogy a globális növekedés 2011-ben 1,2% volt, ami Kína nélkül csak 0,2% lenne. További érdekes adat, hogy 2000 és a válság között Kelet-Európában és Közép-Ázsiában a reálbérek megháromszorozódtak. Mindemellett a bérnövekedés lényegesen elmaradt a produktivitás növekedése mellett. A fejlődő gazdaságok produktivitásának növekedése például 2-szer akkora volt mint a béreké 1999 és 2011 között. Ez a helyzet nemcsak a társadalmi igazságosság szempontjából kérdőjeleződik meg (példaként hozza, hogy eközben a pénzügyi szektorban a vállalati vezetők fizetése óriási mértékben növekedett), de a munka egységkosztégek csökkentése az összkeresletet is csökkenti globálisan. A produktivitás- és bérnövekedés eltérése mellett tovább nőtt a különbség a legmagasabban és a legalacsonyabban fizetett 10% között.

Éppen ezért az ILO azt javasolja, hogy a döntéshozók jobban figyeljenek a produktivitás és a bérek kiegyenlített növelésére, ami a munka és a tőke közötti jobb egyensúlyt jelenti. Emiatt szükségesnek tartja a béreket meghatározó intézmények

⁵¹³ (ILO, 2012) Global Wage Report 2012-13

megegerősítését és olyan reformokat, amik nemcsak a munkaerőpiacon keresztül fejtik ki hatásukat. Kiemeli a produktivitás növelésére az oktatásfejlesztést is, és ennek a támogatására ösztönöz.

V.9.c. Jelentés a munka világáról 2012: Jobb munkahelyek a jobb gazdaságért⁵¹⁴

A globális válság növelte a munkahelyek hiányát. Az elkövetkezendő években nem lesz olyan növekedés, ami a munkába álló plusz 80 millió munkavállaló számára elegendő munkahelyet hozhatna létre. A munkaerőpiac egyenlőtlenségei a válság négy éve során immár strukturálissá váltak, ezért még egy gyors kilábalási időszak esetén is sokak hosszú távú munkanélküliségre kényszerülhetnek. Az is megállapítható, hogy a foglalkoztatottak státusza általánosságban bizonytalanabbá vált (például részmunkaidő kényszerű elfogadása, a feketemunka magas szintje) mindazzal együtt, hogy a nők és a fiatal munkavállalók a legérzékenyebbek. A tisztességes munkalehetőségek hiánya pedig tovább növelte a társadalmi elégedetlenséget sok térségben. „A romló helyzet a fejlett gazdaságokban, elsősorban Európában a gazdasági megszorítások csapdájára reflektál, de más országokra is kiterjed.”

Az ILO ajánlásokat fogalmaz meg a válság kezelésére. Így javasolja, hogy a költségvetési pozitívummal rendelkező országokban kezdve emelni kell a béreket a produktivitás növekedés arányában. Jelentősen javítani kell továbbá a kisvállalatok működési feltételeit, és támogatni a munkahelyteremtést a pénzügyi célok teljesülése mellett.

V.9.d. A gyermekmunka helyzetének javulása⁵¹⁵

A gyermekmunka meghatározása az ILO szerint: „A gyerekek által végzett munkák közül nem tekinthető az összes olyannak, amit meg kell szüntetni. A gyerekek vagy kamaszok részvétele olyan munkában, amelyik nem érinti egészségüket és személyes fejlődésüket vagy nem befolyásolja az iskoláztatásukat, általánosságban pozitívnak tekinthető. Ilyenek lehet például az, amikor a szüleiknek segítenek a házimunkában vagy a családi üzletben, vagy zsebpénzt keresnek vele az iskola után vagy a szünidőben. Ezek a tevékenységek a gyermekek fejlődéséhez és családjaik jólétéhez járulnak hozzá. Ezekből tanulhatnak és gyakorlatot szerezhetnek, hogy felkészülhessenek arra, hogy a társadalom produktív tagjaivá válhassanak. A »gyermekmunka« kifejezés olyan munkára vonatkozik,

⁵¹⁴ (ILO, 2012) World of Work Report

⁵¹⁵ (ILO, 2013)

ami megfosztja őket gyerekkoruktól, lehetőségeiktől és méltóságuktól valamint veszélyes testi és lelki fejlődésükre.”⁵¹⁶ A meghatározás kiegyensúlyozott és sokak morális érzékének megfelelő, noha mindig számos buktatója van egy olyan fogalomnak, amit globálisan, kultúrákon és vallásokon átívelően akarnunk használni. Talán éppen ezért az ILO 182-es konvenciójának 3-ik cikkelye felsorolja a gyermekmunka legveszélyesebb formáit. Ilyenek lehetnek a szolgaság, a prostitúció, a gyerekek egészségére, biztonságára és erkölcsre veszélyes munkák.⁵¹⁷

A jelenség keresztyén nézőpontú megközelítéséhez jelenkori példaként érdemes megismerni egy dél-afrikai egyetem (University of KwaZulu-Natal, Pietermaritzburg) teológiai fakultásán elkészített MSc. dolgozat főbb megállapításait, amelyeket a zimbabwei gyermekmunkával kapcsolatban írt Sinenhlanhla Sithulisiwe Ngwenya. Összegzésében⁵¹⁸ leírja, hogy a gyermekmunka fő oka az óriási szegénység, amit sok tényező felerősít (pl. HIV fertőzések). Sok gyerek számára a munka marad a túlélés egyetlen lehetősége, és sokan közülük belépnek az uralkodó párt helyi milíciáiba. A helyi szabályozás egyik részről tiltja a gyermekmunkát, másrészt viszont a gyakorlatban ezt nem igazán tartják be. Hiányolja a helyi egyházak teológiai reflexióját, amit arra vezet vissza, hogy ez a társadalmi status quo-t veszélyeztetné. Egyháztörténeti vizsgálatában arra jut, hogy a korai egyház és a protestantizmus idejének a gyerekekkel kapcsolatban a fókuszpontjai a bűneset, eredendő bűn és gyerekkeresztség voltak, és nem a gyermekek szociális élete. Olyan felszabadítási teológiát keres megfelelő válasznak, melynek a központjában a gyerekek állnak az aktuális élethelyzetükben, és aminek a kiindulási pontja Jézus válasza a gyerekeknek a szinoptikus evangéliumokban. „A gyermekek istenképűségének elfogadásához olyan felszabadítási teológiára van szükség, amelyik a szeretetre, igazságosságra és a gyerekek szabadságára épül.” Érdekes megközelítés végül, hogy ebben a teológiában Isten egyben gyermek is, és olyan sebezhető, mint egy gyermek. (Hivatkozik Jensen H. David, „Preface in Graced Vulnerability: A Theology of Childhood. Cleveland: The Pilgrim Press, 2005) című könyvére.⁵¹⁹

Sinenhlanhla Sithulisiwe Ngwenya egy országra vizsgálta teológiai megközelítésből a gyermekmunka helyzetét, míg a fejezet alcímét adó ILO tanulmány globális hatókörrel és a speciális feladatából kiindulva, ami azt jelenti, hogy a szociális partnerek (munkavállalók,

⁵¹⁶ (ILO, What is child labour)

⁵¹⁷ (ILO, What is child labour)

⁵¹⁸ (Ngwenya, 2009 old.: 74-76)

⁵¹⁹ (Ngwenya, 2009 old.: 55)

munkáltatók és nemzeti kormányok) bevonásával a megfelelő nemzetközi szabályozást és az annak betartását ellenőrző monitoring tevékenységeket biztosítani tudja.⁵²⁰

Az értékelés szerint szignifikáns előrehaladás történt a gyerekmunka visszaszorítására globálisan, hiszen a 2000-es 246 milliós értékről a gyerekmunkát végzők száma 2012-re 168 millióra csökkent. Az előrejelzés 2020-ra 107 millió. Ugyanilyen csökkenőre trendet láthatunk ezen belül a veszélyes gyerekmunkára vonatkozólag.⁵²¹ (Mindeközben a világ népessége folyamatosan emelkedett, 2002-ről 2010-ig 6,13 milliárdról 6,92 milliárdra.)⁵²² A jelentés azt is megjegyzi, hogy a 168 milliós szám még mindig nagyon sok, hiszen a korcsoport 11%-át jelenti.⁵²³ Sok erőfeszítést igényel tehát a gyerekmunka további visszaszorítása.

⁵²⁰ (ILO, 2013 old.: 11)

⁵²¹ (ILO, 2013 old.: 13)

⁵²² (United Nations, Department of Economic and Social affairs, Excel Tables - Population Data)

⁵²³ (ILO, 2013 old.: 15)

VI. REFLEXIÓ

VI.1. Mi a munka?

Az eddigiekben a munkának sok meghatározásával megismerkedhettünk. Ebben a részben kísérletet teszünk arra, hogy a református teológia hatókörén belül a munka meghatározását összegezzük. Először az általunk feldolgozott irodalom segítségével bemutatjuk, hogy a bibliai értelmezés és az egyháztörténet során milyen tulajdonságait írták le a munkának. Látni fogjuk, hogy vannak olyan attribútumok, amik minden korban megjelennek. Ezt a bibliai alapnak tulajdonítjuk. A társadalmi változások ugyanakkor olyan fogalmakat is eredményeznek, amik kibővítik ezt a bázist, mivel a gazdasági viszonyok és az abból következő munkamegosztás újabb és újabb változásokat eredményeztek a munka világában. A reformátorok tanítása, mint támpont a feudalizmus kapitalizmusba való átalakulásának idejére esik, ezért mindkét világ jegyeit magán viseli. A 20-21. századi protestáns teológusok megállapításai egy évszázadon belül is változásokat mutatnak, ez egyrészt annak köszönhető, hogy hazánkban a szocialista berendezkedés generált egy sajátos viszonyulást a munkához, másrészt pedig annak, hogy német és angolszász teológusok gondolatait is áttekintettük.

VI.1.a. A munka bibliai értelmezése

Először megvizsgáljuk a „II. A munka” című fejezetet. Az egyes bibliai értelmezések csoportosítása (a munka a teremtéstörténetben; a munka mint teremtési rend; Isten munkája; *vocatio*; a keresztyének munkája; szabadidő és pihenés) már implicit módon tartalmazza, hogy milyen értelmezési résztartományokat akarunk feltárni a korábbi kutatások alapján.

Azt olvashatjuk a bibliai szerzők tanúságtétele alapján, hogy Isten munkája a világ teremtésében és gondviselésében mutatkozik meg az ő népe számára.⁵²⁴ Az ember a munkát feladatként kapja Istentől. Istent képviseli a teremtett világban, hogy annak őrizője és gondozója legyen. A bűneset azt mutatja, hogy az emberek ez a képessége végletesen meggyengült, és a munkához a történelem során mindig kapcsolódik a fáradtság, a nehézség. Más megfogalmazással a történelem során a munka mindig kizsákmányolást is jelent, aminek a mindenkori társadalmak nagy tömegei a kárvallottjai.⁵²⁵ Az ember munkája véget nem érő és szükséges a létfenntartáshoz, és a munka a teremtett világ fontos

⁵²⁴ II.3 Isten munkája

⁵²⁵ II.1 A munka a teremtéstörténetben

alkotóeleme. Az ember alaptermészete szerint munkás, és napi munkája Isten áldását közvetíti. Ezért a munka teremtési rend.⁵²⁶

Jézus Krisztus szolgáló formában végezte el megváltói munkáját. Személyes tapasztalata van a kétkezi munka világáról, hiszen hosszú ideig élt ácsként. Az embernek Isten naponkénti gondoskodásában kell bíznia, hogy munkája áldott legyen, és abból megélhessen.⁵²⁷

Az isteni elhívás (vocatio) már az Ószövetségben is megjelenik (királyok, proféták, különleges képességű munkások). Az Újszövetségben a vocatio Isten elhívását jelenti az Egyház közösségében való életre.⁵²⁸ Az Újszövetségben a hívőkkel kapcsolatban a munka szó arra utal, hogy Isten munkatársai az evangélium terjesztésében. Többek már mint pusztán szolgák, akik anélkül engedelmeskednek Uruk, hogy ismernék annak szándékát, hiszen Jézus a barátainak nevezi tanítványait. A keresztyének napi munkájukban beilleszkednek abba a társadalomba, ahol élnek.⁵²⁹

A bibliai időkben a munkások szabadidejét a napnyugta és napkelte közti időtartam jelentette, valamint a vallásos ünnepnapok. A szombat kiemelkedik a munkás napok sorából, hogy megadja a munka időbeli kereteit. A mértéktartó munkavégzés mutatja munka és a pihenés megfelelő arányát az Istenhez való bizalom jeleként.⁵³⁰

VI.1.b. Az egyháztörténet példái a reformátorokig

Következő kérdésünk az, hogy mit tanulhatunk az egyháztörténet példáiból?

1. Korai Egyház:⁵³¹

A keresztyén ember nem lehet tétlen, hanem valamilyen munkát kell, hogy végezzen a társadalmi munkamegosztás keretében, de ezek a foglalkozások nem hivatások, és a keresztyének nem végezhetnek hitükkel ellentétes munkát. Emellett a munka az önnevelés fontos eszköze is.

2. Középkor:⁵³²

Az emberek képességei különböznek és ezért a munkamegosztás is szerteágazó. (A tehetség bibliai háttéréből következően természetes adottságaink Isten

⁵²⁶ II.2 A munka mint teremtési rend

⁵²⁷ II.3 Isten munkája

⁵²⁸ II.4 Vocatio

⁵²⁹ II.5 A keresztyének munkája

⁵³⁰ II.2 A munka mint teremtési rend; II.6 Szabadidő és pihenés

⁵³¹ III.1 Korai Egyház

⁵³² III.2 Középkor (Aquinói Tamás)

ajándékai.⁵³³). A munka világa egy rendi társadalom keretei között valósul meg, ahol minden társadalmi csoportnak meghatározott feladatai vannak. A munka erkölcsi cselekvés is egyben, hiszen lehetőséget ad a jótékonyásra.

VI.1.c. Reformátorok

1. Luther:⁵³⁴

Az egyes világi hivatások Isten rendelésének részei. (Nem érthetjük ma az akkori rendi társadalom mintáján általános értelemben, hiszen a modern társadalomban már nagyon sok foglalkozás nem tekinthető hivatásnak. Ma is vannak azonban olyan munkakörök, amikhez elválaszthatatlanul kötődnek a felebarát szolgálata és a társadalmi elvárás, hogy az azokban dolgozók hivatásként tekintsenek munkájukra.) A munka a családok és az egyén jólétének legfőbb eszköze is egyben.

2. Kálvin:⁵³⁵

Isten gondviselése adja az emberi munka alapját. A munka kiemelt méltósága is abból adódik, hogy benne Isten munkatársai lehetünk. Ebben Isten hívását kell követnünk, mert ez hitünk megélésének és megtartásának egyik legfontosabb formája is egyben. Munkánk mindemellett akkor becsületes, ha a közösségnek is hasznára van, és olyan munkamegosztásban kell végeznünk, ami a szakértelmen alapul.

VI.1.d. Jelenkor, protestáns teológusok

1. Emil Brunner:⁵³⁶

A civilizáció a munka eredménye. Az ember társas lény, és ebből következik, hogy a munkamegosztás is társadalmi jelenség. Isten akarata, hogy dolgozzunk, mert a teremtett világ gazdáivá tett minket. A munka nem lehet öncél, hanem az embert kell, hogy szolgálja.

2. Karl Barth:⁵³⁷

⁵³³ IV.2.c 2 A tehetség (talentum) bibliai háttere

⁵³⁴ III.3.a Luther

⁵³⁵ III.3.b Kálvin

⁵³⁶ IV.1.a Emil Brunner : The Divine Imperative (1937)

⁵³⁷ IV.1.b Karl Barth, Church Dogmatics: The Doctrine of Creation, III.4

A munka akkor végezhető helyesen, ha kellő objektivitással történik, és arra szolgál, hogy az emberi létezés szebbé tételét elősegítse. Ezt teszi oly módon, hogy a mindennapi megélhetést szolgálja, ugyanakkor emellett pihenésre is szükség van. Minden külső munka valamilyen formában magában foglalja a belső munkát, ami előkészítése, tervezése és kontrollja a külsőnek.

3. Jürgen Moltmann.⁵³⁸

A munka értelme nem szűkíthető a tárgyára, hanem társadalmi és vallási dimenziói is vannak. A keresztyének is szolgálatukkal a világban a munkát többletértelemmel ruházzák fel, mert eszkatológikus dimenziót adnak neki. Eközben hivatásaik az elhívásnak megfelelően változhatnak.

„A dolgozó ember a teremtő Istennel van összhangban (correspond to). Részesen Isten önmegüresítésének az emberség felszabadítására. Megvalósítja a szabadságra való elhívását. A szabadság királyságába és az emberi érték irányába vezető ígért úton halad.”⁵³⁹

Nem a munka teszi az embert, hanem az Istentől kapott új lét teszi számára elérhetővé a szabad cselekvést.

4. Arthur Rich.⁵⁴⁰

Az embereknek relatív szabadságuk van az alapvető szükségletek meghatározására, és ez gazdasági folyamatokat indukál. A gazdaság nem cél, hanem eszköz, hiszen a szükségletek kielégítésére jön létre. A hit, remény és szeretetből következő emberiség szempontjából a tökéletes szintézis az eszkatonban jelenik meg, ahol Isten szeretete egyesít mindenkit és mindent. A történelem keretei között megvalósítható ezen emberiség céljainak pragmatikus összehangolása, optimalizációja.

5. Miroslav Volf.⁵⁴¹

A munka központi helyet foglal el a keresztyén életben, és a Lélek inspirációja alatt kell végezni. Istennel való kooperáció és az eszkaton eljövételére való felkészülés. Erre az együttműködésre az ember a karizmákon keresztül válik képessé. A munka nem elsődlegesen kötelesség, hanem örömteli engedelmisség

⁵³⁸ IV.1.c Jürgen Moltmann: Jog az értelmes munkához, 1984 (2007); A játék teológiája

⁵³⁹ (Moltmann, 2007 (1984) old.: Kindle Locations 729-731/2623)

⁵⁴⁰ IV.1.d Arthur Rich, Business and Economic Ethics, az angol fordítás az 1990-es kiadás alapján

⁵⁴¹ IV.1.e Miroslav Volf, Work in the Spirit, első kiadás 1991

Istennek az új élet ajándékáért. A keresztyének által végezhető feladatoknak emiatt nincs hierarchikus értékelése.

6. Darrel Cosden:⁵⁴²

A munka biztosítja a létfenntartást, és lehetőség a kegyelem megtapasztalására az Istennek való engedelmisségen keresztül, így elsődleges módja is az ember önmegvalósításának. A munka Isten teremtési rendjéhez tartozik és ontológiai értékkel is bír, hiszen a jelenvaló világ transzformációja után az új teremtés részévé válik.

7. Esther D. Reed:⁵⁴³

Az istentiszteleti közösség része Isten megváltói munkájáról való megemlékezésnek, és a gyülekezet tagjai a saját munkájukat ebbe a viszonyulásba helyezik bele.

A kenyéren és a boron keresztül a munka belekerül az Eukarisztia eszkatológikus távlatú keretrendszerébe. (Ezt saját felekezeti nézőpontunkból úgy fogalmazhatjuk át, hogy az úrvacsora jegyeiben megjelenik az emberi munka eredménye.)

A munkavégzés során Isten velünk van (a liturgia elbocsátás része).

8. Ben Witherington III:⁵⁴⁴

A Lélek nem pusztán humánussá, hanem keresztyénné teszi a munkát, és ezzel azt is meghatározza, milyen munkákat végezhetnek el a keresztyének, de az egyes foglalkozásoknál nincs különbség abban, hogyan végezhetik a keresztyének a többiekhez képest. A keresztyén munka jelentősége az Istennel való kooperációban van, ami részvétel az eszkatológiai transformatio mundi-ban. Ebből következik, hogy nemcsak a megélhetés miatt szükséges, hanem a keresztyén ember szolgálatának része.

VI.1.e. Magyar protestáns szerzők

Az 1945. és 1990. közötti időszakból feldolgozott cikkeket egy címszó alatt tárgyaljuk és a jellemző meghatározásokat emeljük ki belőle.

1. Theológiai szemle 1945-1990:⁵⁴⁵

-A munka Isten lényegéhez és egyben teremtési rendjéhez tartozik.

⁵⁴²IV.1.f Darrel Cosden: A Theology of Work (2004)

⁵⁴³ IV.1.g Esther D. Reed, „Good Work” (2010)

⁵⁴⁴ IV.1.h Ben Witherington III, Work – A Kingdom Perspective on Labor (2011)

⁵⁴⁵ IV.2.a Theológiai szemle 1958. 4-5, 1964. 11-12 és 1977.11-12 számok

-Jézus jól ismerte a fizikai munka világát, hiszen názáreti évei alatt kemény munkát végzett.

-A fizikai és a szellemi munkát végzők egymásra vannak utalva.

-Mindenki dolgozzon, mert a munka az önfenntartás eszköze.

-Isten felszabadító munkája Jézus Krisztusban lett valósággá.

-A teremtés rendje az eszkatonban is megmarad, és így az ember Istentől kapott szerepe is a munkára.

-A munka az embertársak szolgálatára irányul.

-A munka közösségformáló erő.

-A jól végzett munka önmagában értékes, függetlenül attól, hogy a végzője hívő vagy sem.

-A munka Istennel való együttműködés.

2. Dr. Török István:⁵⁴⁶

A munka a teremtésrendek sorába tartozik, és előfeltételeit Isten ajándékként kapjuk. Ugyanakkor kettős jellege van, hiszen a királyi megbízatás és büntetés egyszerre jelen van benne. Társadalmi tevékenységként jelenik meg, és az emberek különböző talentumaiból következő munkamegosztásban egyben Isten teremtői akarata nyilvánul meg. Fegyelmezi is az embert, de nem feledkezhetünk meg arról, hogy a munka és a nyugalom együttes parancs.

3. Dr. Szűcs Ferenc:⁵⁴⁷

A munka nem a bűneset következménye, hanem Isten rendelése. Látható hogy az elhívás és a hivatás a 21-ik században a legtöbb esetben már nem esik egybe, de bizonyos foglalkozások személyiségzereppé is válhatnak.⁵⁴⁸ Talentumaink lehetővé teszik, hogy a munka változó világához alkalmazkodva különböző foglalkozásokban dolgozhassunk.

VI.1.f. A munka explicit definíciói a különböző forrásokban

Emil Brunner: „A munka feltételezi az élet akarását, azt a vágyat, hogy megszerezzük mindazt, ami az élet megőrzéséhez szükséges, és azt az akaratot, ami »mesterséges«

⁵⁴⁶ IV.2.b Török István, Etika (1988)

⁵⁴⁷ IV.2.c Szűcs Ferenc

⁵⁴⁸ II.5A keresztyének munkája

módon megalkotja mindazt, ami szükséges, szemben a természetes úttal. Még pontosabban szólva nagyobb valószínűséggel teszi ezt, mint ösztönös módon lehetséges lenne.”⁵⁴⁹

Karl Barth: „A munka egyszerűen kifejezve az ember saját létezésének cselekvő (active) megerősítése (affirmation).”⁵⁵⁰

Miroslav Volf: „A munka olyan tisztességes, célirányos és módszertanilag meghatározott társadalmi tevékenység, amelynek célja termékek gyártása, vagy olyan körülmények (states) előállítása, amely igazolja a munkát végzők vagy embertársaik szükségleteit, vagy olyan (ha elsődlegesen és önmagába vett) tevékenység, amely a munkát végzők szükségleteinek kielégítésére szolgál a tevékenység szükségességétől függetlenül.”⁵⁵¹

Darrel Cosden: „Az emberi munka olyan átalakító tevékenység, amely alapjaiban három, egymással dinamikus kapcsolatban lévő instrumentális, relációs és ontológiai dimenzióval rendelkezik: amelynek során azzal együtt, hogy a munka önmagában is cél, a munkások és mások szükségletei gondviselészerűen teljesülnek; a hívők megszentelődésének alkalmává válik; a munkások kifejezik, felfedezik és fejlesztik emberségüket (humanness). Mindeközben felépítik természeti, társadalmi és kulturális környezetüket, mellyel védelmezőleg és produktívan járulnak hozzá ezen és az eljövendő világ rendjéhez.”⁵⁵²

VI.1.g. A munka mai református értelmezése

Darrel Cosden „A munka teológiája”⁵⁵³ című könyvének előszavában leírja, hogy PhD. dolgozatának jelentősen átdolgozott kiadását olvashatjuk, és hosszú évek kutatásai állnak könyve mögött. Ez a mű arról szól, hogy a munkának megadja egy explicit definícióját. Miroslav Volf is ad ilyen meghatározást, rögtön a könyvének⁵⁵⁴ az elején, de mondanivalója nem arra épül, – ugyancsak a munka teológiájával kapcsolatban, – hogy ezt megtehesse. Ebben a dolgozatban azt a megoldást választottam, hogy alapul veszek egy olyan definíciót, ami már első olvasásra is közérthető, és emellett összegzem a munka bibliai felfogása alapján, a reformátori tradíció kereteibe foglalva a munka tulajdonságait úgy, hogy ez tükrözze a vizsgált jelenkori protestáns teológusok értelmezését is.

⁵⁴⁹ (Brunner, 1937 old.: 384)

⁵⁵⁰ (Barth, 1951 (2010) old.: 518)

⁵⁵¹ (Volf, 2001 old.: 10)

⁵⁵² (Cosden, 2004 old.: 178-179)

⁵⁵³ (Cosden, 2004)

⁵⁵⁴ (Volf, 2001)

Karl Barth nyomán a munka az ember létezésének cselekvő megerősítése.⁵⁵⁵ Ez a cselekvés idő és társadalomfüggő tulajdonságokkal is rendelkezik, de a bibliai értelmezés alapján Isten teremtési rendjébe tartozik, tehát minden történelmi korszak velejárója. Isten munkája a világ teremtésében és gondviselésében mutatkozik meg. Az ember a munkát Istentől kapta feladatként, hogy gondviselője és őrzője legyen ennek a világnak. A bűneset példája azt mutatja, hogy az embernek ez a képessége végletesen meggyengült, és az emberi munka egyben a kizsákmányolás forrásává is vált. Jézus Krisztus szolgáló formában végezte el megváltói munkáját és teljesítette az Atya akaratát. Ennek során maga is átélte az emberi munka kétarcúságát. Arra tanított, hogy az embernek Isten naponkénti gondoskodásában kell bíznia, hogy megáldja a munkáját és abból megélhessen. A mértéktartó munka kereteit a szombatnap adja.⁵⁵⁶

A reformátorok ezen értelmezés alapján mondták, hogy a munka a családok és az egyén jólétének legfőbb eszköze, és az egyes világi hivatások Isten rendelésének részei.⁵⁵⁷ Az emberi munka alapját Isten gondviselése adja, a méltóságát pedig az, hogy így Isten munkatársai lehetünk. Munkánk megválasztásával Isten hívását kell követtünk, hogy a közösségnek is a hasznára lehessünk. A munkamegosztásnak az alapja a szakértelem,⁵⁵⁸ és talentumaink különbözősége egyben Isten akaratának is a jele.⁵⁵⁹

A keresztyének szolgálata a munkának többletértelmet ad, mert eszkatológikus dimenziója van. Nem a munka teszi az embert, hanem az Istentől kapott új lét teszi alkalmassá a szabad cselekvésre.⁵⁶⁰ A gazdaság nem cél, hanem eszköz a szükségletek kielégítésére.⁵⁶¹ Isten munkatársaiként az Ő Országának eljövételét készítjük elő. Lelke vezetése alatt, a kapott karizmákon keresztül.⁵⁶² Az istentiszteleti közösség része Isten megváltói munkájáról való megemlékezés, és a gyülekezet tagjai saját munkájukat ebbe a viszonyulásba helyezik bele.⁵⁶³ A modern gazdaságban az elhívás és a hivatás már a legtöbb esetben nem esik egybe, és talentumaink segítenek abban, hogy életpályánk során különböző foglalkozásokban dolgozhassunk.

⁵⁵⁵ VI.1.f A munka explicit definíciói a különböző forrásokban

⁵⁵⁶ VI.1.a A munka bibliai értelmezése

⁵⁵⁷ VI.1.c Reformátorok 1 Luther:

⁵⁵⁸ VI.1.c Reformátorok 2 Kálvin:

⁵⁵⁹ VI.1.e Magyar protestáns szerzők 2 Dr. Török István:

⁵⁶⁰ VI.1.d Jelenkor, protestáns teológusok 3 Jürgen Moltmann:

⁵⁶¹ VI.1.d Jelenkor, protestáns teológusok 4 Arthur Rich:

⁵⁶² VI.1.d Jelenkor, protestáns teológusok 5 Miroslav Volf:

⁵⁶³ VI.1.d Jelenkor, protestáns teológusok 7 Esther D. Reed:

VI.1.h.A református értelmezés és a kapcsolódó tudományterületek meghatározásainak összehasonlítása

A V.1 „Mi a munka?” című fejezetben három, a munkának a szociológiához kötődő meghatározását ismertettük:

1. Antony Giddens: Mentális és fizikai erőfeszítés kifejtését kívánó feladatok végrehajtása, melynek célja az emberi igények kielégítését célzó javak és szolgáltatások létrehozása. A foglalkozás vagy valamilyen állás betöltése olyan munkát jelent, amit rendszeres bérért vagy fizetésért végzünk.”⁵⁶⁴
2. Keith Grint: „A munka társadalmi felépítésű jelenség, időn és téren keresztül univerzális jelentés nélkül, mert az egyes jelentéseit azok a kulturális formák határozzák meg, amik között zajlik. Vannak kultúrák, amik nem tesznek különbséget munka és nem-munka között; mások megkülönböztetik a munkát és a pihenést; megint mások a foglalkoztatásra, mint a munka sajátos kategóriájára tekintenek. Általánosságban a munka lehet bármilyen formájú átalakító tevékenység, ami viszont számít, hogy a munka függ attól a társadalmi kontextustól, amiben ez az átalakító tevékenység zajlik.”⁵⁶⁵
3. Csoba Judit (tisztos munka): „Olyan társadalmilag elismert, önként végzett tevékenység, amely biztosítja az adott kor életszínvonalán az érintett és családja megélhetését, a közösséghez való tartozás megerősítését.”⁵⁶⁶

Első észrevételünk formai. Az általam megadott református értelmezés elsőrenden bibliai alapokon nyugszik, és ehhez adódik hozzá az egyes teológusok kifejtése a reformátori tradíció értelmezési keretében. Ennek megfelelően a kifejtés lényegesen hosszabb, hogy ennek a követelménynek megfeleljen, ellentétben a fenti hárommal, ahol is rövid és a történeti rétegeket nem szerepeltető meghatározásokat olvashatunk. Ami az értékalapúságot illeti, a református értelmezés természetes módon értékalapú és világnézetileg elkötelezett. A Giddens és a Grint-féle meghatározások objektív nyelvezetet használnak, és nem foglalnak személyesen állást a munka céljait illetően. Csoba Judit a tárgyának megfelelően a tisztességes munka fogalmát akarja meghatározni, és ebből adódóan értékalapú a megközelítése.

Megállapíthatjuk, hogy a református értelmezéshez hasonlóan a munka társadalmi jellege mindenhol megjelenik, tehát mindig az adott társadalom keretei között szemlélhető.

⁵⁶⁴ (Giddens, 2008 old.: 571)

⁵⁶⁵ (Grint, 2005 old.: 42)

⁵⁶⁶ (Csoba, 2010 old.: 19)

Grint meghatározása azonban ezen túlmenően azt is állítja, hogy nincs általános jelentése időn és téren keresztül. A református értelmezés fontos eleme ezzel szemben az, hogy a munka a teremtési rendek kategóriájába tartozik, és így minden korszak velejárója. A szükségletek kielégítése Giddens és Csoba megfogalmazásaiban is benne van, ugyanakkor az eszkatológiai célja a munkának csak a református értelmezésben szerepel. Mindkét eltérés abból is következik, hogy a református értelmezés alapja Isten kijelentése, és a munka világa is ennek dimenzióiba illeszkedik bele, és ennek megfelelően mind a céljait, mind a rendeltetését illetően túlterjeszkedik a társadalmi hatókörön.

Mind a négy értelmezés közös tulajdonsága továbbá, hogy a munka társadalmi jellegén túl az egyénhez is kötődő lényeges motívum, de egyik sem állítja, hogy a munka az emberlét alapja abban a marxi formában, hogy az embert a munka tette emberré.⁵⁶⁷ A szociológiai megközelítés elsődlegesen a jelenség leírására koncentrál, a református pedig egyértelművé teszi, hogy a munka az a feladat, amit az ember a teremtés során kapott, hogy gondviselője és megőrzője legyen a világnak, ember mivolta mindezt megelőzi a teremtéstörténet alapján. Az értékalapú meghatározáshoz hozzátartozik, hogy a református értelmezés a munka kétarcúságát is fontosnak tartja, hiszen nemcsak az előző feladat nagyszerűsége jelenik meg a történelem során, hanem az ember meggyengült természete az eredendő bűn által a kizsákmányolás sok formáját létrehozta. A Csoba Judit féle meghatározás része továbbá saját értelmezésünknek is, hiszen a reformátorok nyomán a munka a családok és az egyén jólétének legfőbb eszköze is egyben, és munkánkat úgy kell megválasztanunk, hogy a közösségnek a hasznára is lehessünk.

Giddens-nél a foglalkozás olyan munka, amit fizetésért végzünk, és Grint-nél is szerepel, hogy vannak olyan kultúrák, ahol a foglalkozás a munka sajátos formája. A foglalkozás és a munka viszonya saját értelmezésünknek is speciális része, hiszen arról is szól, hogy a keresztyén ember egyszeri elhívása eredményeként Isten Lelke vezetésével milyen területeken dolgozik azért, hogy Isten országát építse. Egyik fontos beosztása nyilvánvalóan az, hogy az egyház közösségén belül milyen feladatai vannak, a másik pedig az, hogy a mindenkori társadalom lehetőségei között saját magának illetve családjának a megélhetését hogyan tudja biztosítani, és ezen túl, a foglalkozása, vagy modern korunkban inkább már az életpályája során betöltött munkakörei milyen viszonyban vannak az elhívásából adódó feladatával.

⁵⁶⁷ III.4.a Marxizmus

Végezetül a református értelmezés elhagyhatatlan része annak a hangsúlyozása, hogy a munka kereteit a szombatnap adja. Ez mai korunkban azt jelenti, hogy munkánkat az istentiszteleti közösség keretein belül tudjuk összekapcsolni Jézus Krisztus megváltói munkájával, és ez a nap egyben annak a megvallása is, hogy Isten naponkénti gondoskodásában bízunk.

VI.2. Munka és társadalom

A nagy konstantini kor értelmében a 21. század elején nem beszélhetünk Magyarországon keresztyén államról. Az egyház és állam viszonyáról különböző felfogások élnek egymás mellett, ebből következően az a gondolkodás sem egységes, hogy az egyházaknak milyen szerepe lehet a munka világában, ami önmagában szertágazó, összetett és bonyolult társadalmi jelenség.

Érdekes bibliai példákra tekintenünk, amik mértékadóak lehetnek számunkra abban, hogyan lehet a keresztyén közösségeknek szolgálni egy olyan társadalomban, ahol a keresztyén életvitel nem magától értetődő. Jeremiás könyvében a fogságról azt a bölcs tanácsot olvashatjuk, hogy az odahurcolt zsidók járuljanak hozzá az adott város békességéhez, hiszen az számukra is a nyugodt élet záloga (Jer. 29,7 „Fáradozzatok annak a városnak békességén, ahová fogságba vitettek benneteket, és imádkozzatok érte az ÚRhoz, mert annak békességétől függ a ti békességetek is!”). Pál apostol is hasonló értelemben kéri, hogy a gyülekezetek imádkozzanak a felsőbbiségért, hogy nyugodt és csendes életet lehessen élni (1Tim. 2,1-2 „Arra kérlek mindenekelőtt, hogy tartsatok könyörgéseket, imádságokat, esedezéseket és hálaadásokat minden emberért, a királyokért és minden feljebbvalóért, hogy nyugodt és csendes életet éljünk teljes istenfélelemben és tisztességben.”). A közös társadalmi érdek teheti relevánssá nem hívők számára is a munkával kapcsolatos teológiai reflexiót.

VI.2.a. A római katolikus társadalmi tanítás

A Rerum Novarum megjelenése óta eltelt több mint 120 évben nyomon követhető a Római Katolikus Egyház részéről egy átfogó értelmezési keret kialakítása, amelyben a munkáról szóló tanítás az egyik központi elem, és amelyet újabb és újabb dokumentumok aktualizálnak a társadalmi változásokhoz. Az „V.4 Globalizáció” és az „V.9 ILO (International Labour Organisation / Nemzetközi Munkaügyi Szervezet), www.ilo.org” című fejezetek azt mutatják, hogy a munka világa is gyorsulva globalizálódott az elmúlt évtizedekben. A Római Katolikus Egyház pedig helyzeténél fogva globálisan kommunikál

a „IV.3 A Római Katolikus Egyház társadalmi tanítása” című fejezetben ismertetett dokumentumokban. (Leszámítva természetesen a Magyar Katolikus Püspöki Kar szociális körlevelét.⁵⁶⁸)

A Rerum Novarum⁵⁶⁹ alapján láthatjuk, hogy a 19. században a technikai színvonal változása és új termelési módszerek bevezetése nemcsak a munka világát változtatta meg, hanem komoly társadalmi változásokat is eredményezett egyúttal. Az enciklika nemcsak a munkaadók és munkavállalók rendezett kapcsolatát óhajtja a kölcsönös egymásraultaltság jegyében, hanem az államot, mint harmadik felet ösztönzi arra, hogy megfelelő kereteket adjon intézményrendszerén keresztül, és szerepvállalásával a munka világában megjelenő anomáliákat megszüntesse vagy tompítsa. Ennek jó példája az az érvelés, miszerint a megfelelő munkakörülmények biztosítása állami feladat is egyben. Ebben rögzíteni lehet a munkaidő kereteit és a munkások egészségének védelmét is. Tehát a munkaszerződések háromoldalúak és nem bilaterálisak. Ugyancsak a társadalmi dimenzióba tartozik a munkásoknak és a munkaadóknak az a feladata, hogy intézményeket működtessenek például kölcsönös segélyezés formájában.

A Quadragesimo Anno⁵⁷⁰ a munkabérszabályozás társadalmi fontosságát hangsúlyozza. Egyrészt olyan béreket tart szükségesnek, amik segítenek a nők családépítő szerepének fenntartásában, másrészt pedig a bérek helyes mértékét is felveti társadalmi szinten, látva az egyes gazdasági ágazatok közötti különbségeket. A Mater et Magistra⁵⁷¹ az előbbieket szellemében foglalkozik a bérmeghatározás elveivel, illetve ajánlásokat fogalmaz meg a munkások részvételével kapcsolatban (munkásszervezetek, szakmai szövetségek, szakirányú képzések). A Gaudium et Spes⁵⁷² hangsúlyozza, hogy mindenkinek joga van a munkához, és fontosnak tartja a dolgozói részvételt a vállalatok irányításában. A Popolorum Progressio rámutat arra, hogy az emberek közös munkájukban testvérként ismerhetnek egymásra.⁵⁷³

Laborem Excercens⁵⁷⁴ megállapítja, hogy a munkát pusztán árunak tekintő szemlélet sokat változott a 19. század eleje óta, és a munkások mozgalmi a jogaikban is komoly változásokat eredményeztek. A munkának elsőbbsége van a tőkével szemben, és a

⁵⁶⁸ IV.3.h A Magyar Katolikus Püspöki Kar Szociális Körlevele – Igazságosabb és testvériesebb világot! (1996)

⁵⁶⁹ IV.3.a XIII. Leó: Rerum Novarum (1891)

⁵⁷⁰ IV.3.b XI. Pius: Quadragesimo Anno (1931)

⁵⁷¹ IV.3.c XXIII. János: Mater et Magistra (1961)

⁵⁷² IV.3.d II. Vatikáni Zsinat: Gaudium et Spes (1965)

⁵⁷³ IV.3.e VI. Pál: Popolorum Progressio (1967)

⁵⁷⁴ IV.3.f II. János Pál: Laborem Excercens (1981)

magántulajdon nem értelmezhető abszolutisztikusan, hanem a munkát kell szolgálnia. A munkából következő jogok az alapvető emberi jogok kategóriájába tartoznak, de a munka egyben alapvető kötelezettsége is az embernek. A méltányos bérezés újból megjelenik, és megerősíti azt a korábbi katolikus álláspontot, hogy egy személy bérének elegendőnek kell lennie a család fenntartásához (családi bérezés). Emellé járulnak még hozzá a különböző szociális juttatások (gyógykezelés költségei, munkahelyi balesetek, rendszeres heti pihenőnap). Az enciklika társadalmi fontosságúnak tartja a paraszti munka megbecsülését.

VI.2.b.Református megközelítés

Az emberi munkamegosztás sokszínűségét már az Ószövetség is bemutatja. A jahvista forrás leírja, hogyan jelennek meg más foglalkozások az ember alapfeladata, a földművelés mellett.⁵⁷⁵ Jézus példázataiban sok foglalkozás szerepel.⁵⁷⁶ Az Ószövetségben az elhívásról olvashatunk különleges képességű munkásokra vonatkozólag is, nemcsak királyokra és prófétákra (pl. Besaléel és Aholiáb ; 2Móz. 36,1), akiknek munkája ugyanakkor társadalmi hatású is volt egyben. (Az előbbi két ember a Szent sátor építői voltak.) Az Újszövetségben Isten hívását jelenti az Egyház közösségében való életre.⁵⁷⁷ A tanítványok Isten országába kaptak elhívást, és ez a mindennapi munkájukhoz képest új dimenziókat nyitott meg számukra, ami átalakította a munkaadóikhoz (a legtöbb esetben a keresztyénség kezdeti időszakában ez a rabszolgatartójukat jelentette) való viszonyt. A házi táblák pedig szabályozzák az ebben a körben értelmezett munkás-munkaadó viszonyt.⁵⁷⁸ A szabadidő és a pihenés vonatkozásában is megjelenik a társadalmi kontextus, hiszen az antik társadalmakban mindez a kultuszhoz kötődött, és a pihenőnapok szent napok is voltak egyben.⁵⁷⁹ A korai keresztyénség a munkát természetes dologgá tette a magasabb osztályokhoz tartozó hívők számára, és ezzel megváltoztatta az antik értelmezési keretet is, ahol a munka lenézett tevékenység volt ezekben a körökben. A keresztyének nem választottak olyan foglalkozásokat, amik hitük ellen voltak, viszont a nagy konstantini kor beköszönte ezeket a tiltásokat is feloldotta, tehát a társadalom perifériájáról a nézeteik bekerültek a közgondolkodás fő sodrába.⁵⁸⁰

Luther hivatásértelmezése egy olyan keresztyén és rendi társadalomban jelenik meg, ahol a világi hivatásban való helytállás erősen összekapcsolható Isten elhívásával. Ennek

⁵⁷⁵ II.1 A munka a teremtéstörténetben

⁵⁷⁶ II.3 Isten munkája

⁵⁷⁷ II.4 Vocatio

⁵⁷⁸ II.5 A keresztyének munkája

⁵⁷⁹ II.6 Szabadidő és pihenés

⁵⁸⁰ III.1 Korai Egyház

az értelmezésnek az alapján Isten rendelte el a világi hivatásokat. Megszünteti tehát az egyházi hivatal *vocatio*-val kapcsolatos különleges státuszát, és kiterjeszti érvényességét társadalmi méretekben. Értelmezése statikus, de jól megfelel kora társadalmi kereteinek, és még részben a modern korban is, ahol leginkább munkakörök vannak, és a hivatásszerű munka egyre kevésbé értelmezhető, ha a keresztyének úgy akarják végezni munkájukat, hogy az elhívásukból következzen. Ezen túl Luther szerint a munka arra is szolgál, hogy mindenki társadalmi helyzetének megfelelő körülmények között élhessen, és a munkaszervezetek valamint a vagyonok társadalmi megosztása a stabilitást szolgálja.⁵⁸¹

Kálvin tanítása szerint a munka megbecsült tevékenység, hiszen az ember Isten gondviselésének munkáját végzi élete során. Nincs helye tehát a munkanélküliségnek. A munkavégzéshez elengedhetetlen az ember megszentelődése, éppen ezért a vasárnap a munka kezdőpontja. A vasárnap több ezért, mint pusztán a munkától való tartózkodás. A hivatás megválasztása nemcsak az egyén, hanem a társadalom érdekeit is kell, hogy képviselje. Kálvin idejében a szegényeknek nem csupán anyagi segítséget nyújtottak, hanem többek között az oktatáson keresztül teremtettek új munkalehetőségeket, és ezek keresésében az egyház aktív szerepet vállalt. A világi hatóságok és a gyülekezetek között tehát társadalmi szintű kooperáció volt. A hivatáshoz való viszonytal kapcsolatban fontos megállapítani, hogy Kálvin szerint egy-egy világi hivatás nem szükségszerűen egy életre szól, de Isten elhívása szerint mindenkinek a társadalom számára hasznos funkciót kell betöltenie. A munka akkor becsületes, ha a közösségnek is haszna származik belőle. A méltányos bérek eléréséhez tárgyalásokat tart szükségesnek, és az egyezségek írásbeli rögzítését. Ebbe belevonja a világi hatóságokat is, és a városi tanács szabályozta a munkakörülmények legfontosabb jellemzőit is. A földművelés Kálvinnál is különleges fontossággal bír. A kereskedelem fontos szerepét pedig az adja, hogy a javak Isten rendelése alapján jutnak el a munkamegosztásból következően a különböző társadalmi rétegekhez, és ebben a kereskedelem a gazdaságnak a körforgását biztosítja.⁵⁸²

Brunner gondolkodásában is fontos szerepet kap a munka társadalmi jellegének kiemelése, hiszen megállapítja, hogy az ember társadalmi lény, és ebből következően a munka társadalmi jelenség, ahol megjelenik az emberek közötti széleskörű együttműködés a munkamegosztás formájában. A munka értelmének szem elől tévesztése a civilizáció degenerálódását is jelenti, mégpedig a természettel való viszony elromlását, és a túlzott birtoklási vágy pedig megrontja az emberi kapcsolatokat. Csak az a munka teheti éppen

⁵⁸¹ III.3.a Luther

⁵⁸² III.3.b Kálvin

ezért boldoggá az embert, amelyik valódi emberségének megéléséhez segíti hozzá. Nem válhat tehát az ember névtelen senkivé a munka világának nagy termelő szervezeteiben. A tömeges munkanélküliség pedig olyan új jelenség, ami társadalmi szintű probléma.⁵⁸³

Amikor Barthnak a munka és a társadalom viszonyára vonatkozó gondolatait összegezzük, érdemes azt a negyedik parancsolat és a munka viszonyával kezdeni. Ez azért fontos, mert a munka társadalmi hasznosságának szükségessége a reformátorok tanításában is egyértelmű. Ahogy azonban Kálvinnál leírtuk, hogy a vasárnap a munka kezdőpontja, úgy Barthnál láthatjuk, hogy egyben az Isten iránti hódolat napja is, amikor az ember mindattól a munkájától tartózkodik, ami a saját létfenntartását és közösségi szolgálatát jelenti. A parancsolatnak való engedelmességgel az ember Isten kegyelmében bíz, és lemond arról, amit elért vagy akart, hogy megszabaduljon a munka gondja alól, és Isten szavát meghallhassa. A munka fontos kérdése, hogy mennyire szolgálja az emberi létezést. Ebből következik társadalmi felelőssége, vagyis a társadalomnak kell elismernie és meghatároznia céljait. Az ember mindennapi kenyerét másokkal való együttműködésben keresi meg, és szükségleteink is ezen a körön belül igazolhatók.⁵⁸⁴ Az emberek elemi szükségletei folyamatosan változnak kulturális, együttműködési és történelmi fejlődésük során. Ezt a produktivitás növekedésével lehet elérni. Azonban a gazdaság rendszerét nemcsak az alapvető célja töltötte be. A méltányos bérrel kapcsolatban az alap azon aranyszabály betartása, hogy azt adjuk és kérjük, amit az adott helyzetben magunknak is méltányosnak tartunk. A munkaerő nem áru. A két oldalnak szerződésre van szüksége, amiben a feltételeket a későbbi viták elkerülése végett rögzítik. A bérviták során mindkét oldalnak megvan a felelőssége a rendezésben. A genfi hatóságokat Kálvin éppen ezért több esetben is kérte különböző csoportok juttatásainak megfelelő rendezésére, ezen kívül a genfi lelkészek olyan szervezetet javasoltak, amiben a munkáltatók és a munkaadók is benne vannak, és a helyi hatóságok így nem unilaterálisan hoznak döntéseket a munka világára vonatkozólag.⁵⁸⁵

A gazdaság rendszerét nemcsak az alapvető célja határozza meg tehát, hiszen emberhez méltóan kell részt vennünk benne.⁵⁸⁶ A gazdasági élet szférája nagy bonyolultságú, és ebben kell kölcsönösen egymásért dolgoznunk.⁵⁸⁷ Ehhez még Moltmann-nal hozzátehetjük, hogy a munka értelmének a tárgyára szűkítése és a

⁵⁸³ IV.1.a Emil Brunner : The Divine Imperative (1937)

⁵⁸⁴ IV.1.b Karl Barth, Church Dogmatics: The Doctrine of Creation, III.4

⁵⁸⁵ III.3.b Kálvin

⁵⁸⁶ IV.1.d Arthur Rich, Business and Economic Ethics, az angol fordítás az 1990-es kiadás alapján

⁵⁸⁷ IV.2.b Török István, Etika (1988)

társadalmi, valamint vallási vetületeinek elhanyagolása ellentmond mind a bibliai tradíciónak, mind a teológiai perspektívának. Csak akkor beszélhetünk a munkához való jogról mindenki esetében, ha a munka kényszer jellegét eltávolítottuk. Ebből következően nem kell, hogy az egész élet munka legyen, és a munka minősége túlmutat a munkán. A munkahelyeket humanizálni kell, hogy megerősödjön a közösségi jellege.⁵⁸⁸ Ezt a szükségletet megerősíti Szűcs Ferenc azon gondolata is, miszerint a munka társadalmi szerepe sokat változott a történelem során, és a munkás mára egy bonyolult termelési lánc részévé vált, ahol a teljesítményszemlélet az uralkodó.⁵⁸⁹

Volf azzal érvel, hogy a munka komoly transzformáción ment keresztül a történelem során, és jelenkorunkban komoly krízist mutat, aminek globális aspektusai vannak. Azt állítja ugyanakkor Moltmannra alapozva, hogy az emberi munka eszkatológiai jelentősége ösztönző a munkára, hiszen a nemes cselekedetek nem hiábavalóak, mert a munka eredményei beleépülnek Isten Országának új rendjébe.⁵⁹⁰

Végezetül megvizsgáljuk, hogy mik a római katolikus társadalmi tanítás azon jellemzői munka és társadalom összefüggésében, amelyek a református álláspont szempontrendszerébe is beleillenek. Az első ilyen elgondolás lehet a munkások és munkaadók viszonyának az állam által biztosított kereteken belüli háromoldalú folyamatos vizsgálata, és a felmerülő kérdések tárgyalásos rendezése. Erre már Kálvinnál is láttunk példát, ahol is Genf városában a különböző munkaügyi kérdéseket hasonló módon rendezték. Kérdés persze, ami egy-egy adott ország történelmétől és aktuális helyzetétől is függ, hogy a keresztyén egyházak hogyan vehetnek részt a munka világát érintő társadalmi kérdések intézésében. A munkások vagy a munkaadók szervezetein keresztül, vagy közvetlen tárgyaló partnerként, vagy tagjaikon keresztül, akik a munkájuk miatt vesznek részt ezekben a folyamatokban? Erre a választ az adott társadalmon belül érdemes megtalálni. A következő ilyen közös pont lehet a méltányos munkabér kérdése. Ennek országokra lebontva konkrét értéket meghatározni nem lehet feladatunk, de azt közösen vallhatjuk, hogy a munkabérnek elegendőnek kell lennie arra, hogy valaki eltarthassa a családját. Itt jegyezhetjük meg, hogy az elegendőség meghatározása már nehéz feladat, hiszen a tisztességes megélhetés keretei időn és társadalmakon keresztül jelentős különbségeket mutatnak. Manapság például már közel vagyunk ahhoz, hogy az internetelés is ezen értelmezési keret része legyen. A harmadik ilyen közös pont a munkához való jog kérdése.

⁵⁸⁸ IV.1.c Jürgen Moltmann: Jog az értelmes munkához, 1984 (2007); A játék teológiája

⁵⁸⁹ IV.2.c Szűcs Ferenc

⁵⁹⁰ IV.1.e Miroslav Volf, Work in the Spirit, első kiadás 1991

Mindenkinek joga van a munkához, ugyanakkor a munka mindenkinek alapvető kötelezettsége is. Ez társadalmi szintű kérdés, és az alacsony foglalkoztatottsági szint súlyos problémákat generál az adott országokban.

VI.2.c. A munka és társadalom vizsgált területeinek reflexiója

1. Munkanélküliség

A magyar társadalom rendszerváltozás utáni egyik legerősebb negatív élménye talán a hirtelen megugró és tömeges méretűvé váló munkanélküliség. Az úgynevezett kapukon belüli munkanélküliség negatív hatásait is lehet természetesen elemezni, hiszen a szocializmus idején formálisan mindenkinek volt munkahelye, vagy hamar „közveszélyes munkakerülő” státuszba sorolták. Mégis ez a negatív társadalmi élmény és a hatásai jól mutatják, hogy a munkanélküliség nemcsak az egyén problémája, hanem komoly társadalmi kérdéseket is felvet. Egyik oldalon a különböző termelőcégek minden lehetséges módon igyekeznek fenntartani versenyképességüket és növelik termelékenységüket, másik oldalon pedig milliós nagyságrendben pazarolunk felhasználatlan munkaerőt. Ez a kettősség természetesen nem magyar sajátosság, elegendő itt az ILO idevonatkozó jelentéseire, tanulmányaira utalnunk.⁵⁹¹

A református nézőpont alapján azt mondhatjuk, hogy az állam aktív fellépése a munkanélküliség kezelésében elengedhetetlen. Nem elegendő azt a laissez-faire álláspontot képviselni, hogy a piac majd mindent megold, az a piac, ami a működéséből következőleg elsőrenden az emberi munkát is árunként kezeli. A munka Isten teremtési rendje, és ebből is következően az egyik legalapvetőbb emberi jog. A gazdaság rendszerét az is meghatározza, hogy emberhez méltóan kell benne résztvevünk.

Történelmi példákat találunk arra, hogy ilyen időkben hogyan avatkozott be az állam. (Például a New Deal az Egyesült Államokban a múlt század 30-as éveiben lezajlott gazdasági világválságra adott válaszként). Hazánkban az utóbbi évek erősödő mértékű közmunkaprogramjai is a munkaerőpiac anomáliáit hivatottak kezelni. A munka nemcsak jog, hanem mindenki alapvető kötelezettsége is. A munkanélküliség okainak megítélésénél nagyon fontos, hogy az idevonatkozó kutatási eredményeket ismerjük, különben megmaradhatunk azon a történelem során újra és újra felbukkanó leegyszerűsített érvelésnél, ami szerint az emberek a lustaságuk miatt nem dolgoznak. A munka világába való visszailleszkedésnek komoly nehézségei vannak azonban a vizsgálatok szerint, még

⁵⁹¹ V.9.a Globális foglalkoztatási trendek 2012/ A még mélyebb álláskrisis megelőzése

akkor is, ha az erre irányuló szándék megvan a munkanélküliekben. Ilyen lehet, ha valaki hátrányos társadalmi helyzetű csoporthoz tartozik, nem megfelelő a végzettsége, nem méri fel reálisan pályakezdőként, hogy a munkaerőpiacnak mik az aktuális trendjei.⁵⁹²

A munkanélküliséggel kapcsolatban a szőlőmunkások példázatán is tájékozódhatunk (Mt. 20,1-16). A szőlősgazda a reggel felfogadott munkásokkal alku során egyezik meg, később is többször kimegy a piacra, és akiket nem fogadnak fel hívja dolgozni, azzal az ígérettel, hogy ami jogos, megadja nekik.^{593,594} A napi bér azt jelentette, hogy ha nem fogadták fel őket, akkor aznap akár ételt sem tudtak adni a családjuknak. Ennek mintájára a társadalmi gondoskodás fontossága is kihangsúlyozható, hiszen a rászorulóknak a létfenntartáshoz szükséges minimális szükségleteinek a biztosítása erkölcsi kötelesség is. Emellett ha csak egy órát is, de az utoljára felvettek is dolgoztak, és emellett kaptak méltányos (az aznapi szükségletekre elegendő) fizetséget. A társadalmi méltányosságnak ez a megközelítése természetesen a példázathoz hasonló módon kiválthatja azok ellenérzését, akik végigdolgozzák a teljes időt a kialakított összegért. A keresztyén válasz a magyarázatban kihangsúlyozza: „Az embernek a legnagyobb jutalma az, ha kezdettől fogva Isten országának a munkása lehet, amit ezen túl kap, Isten irgalmas gondoskodása, amellyel életét megtartja”.⁵⁹⁵

2. A munkával való elégedettség

A munka az által teheti boldoggá az embert Brunner nyomán, ha valódi emberségének megéléséhez segíti hozzá. Ehhez viszont szükséges, hogy meg tudjuk őrizni egyediségünket a világ nagy termelő szervezeteiben. Napjainkban is komoly kérdés, hogy a taylorizmussal⁵⁹⁶ elterjedt tömegtermelési módszerek mennyire biztosíthatják nagy tömegek számára, hogy elégedettek legyenek a munkájukkal, és ne csupán a létfenntartásuk elengedhetetlen részét lássák benne. További társadalmi vetülete a munkával való elégedettségnek, hogy milyen az embereknek a munkán kívüli

⁵⁹² V.2 Munkanélküliség

⁵⁹³ (Varga, 1981 old.: 26) ”Más a helyzet a következő csoporttal, amelyet reggel kilenc óra tájban fogad fel a gazda, nyilván szánalomból, mert látja, hogy nincs munkájuk: ezeknek csak annyit ígér, hogy méltányos bért kapnak. Ezek azért nem is alkuszak, mert úgyis elveszettek érzik már a töredék-napot, és örülnek, ha valamit mégis vihetnek haza családjuknak. Későbbi órákban csak akkor szokás munkásokat felfogadni, ha sürgős munka van, ilyesmit azonban a példázat nem említ.”

⁵⁹⁴ (Calvin, Commentary on Matthew, Mark, Luke - Volume 2 old.: 349) Kálvin magyarázatában a hangsúly nem a szociális érzékenységre helyezi, hanem a Mt. 19.30 „De sok elsőből lesz utolsó, és sok utolsóból első.” szemléltetését látja benne: „A példázat nem más, mint az utolsó mondatnak a megerősítése, miszerint az utolsókból lesznek az elsők.”

⁵⁹⁵ (Varga, 1981 old.: 26-27)

⁵⁹⁶ III.4.b Taylorizmus/Fordizmus

kapcsolatrendszere.⁵⁹⁷ Azoknak a csoportoknak az értékrendjei, amikhez kapcsolódnak, a munkához való alapbeállítottságukat is erősen befolyásolják. A keresztyének számára gyülekezeteik is közvetíthetik a munkához való pozitív viszonyt. Megjelenik ez abban is, hogy napi fáradásuk a gondviselés munkájában való részvételüket is jelenti egyben (Kálvin).

3. Oktatás

A munkanélküliséggel kapcsolatban leírtakból következik, hogy az oktatás milyen fontos terület, hiszen megszerzett képességek és képzettségek alapvetően befolyásolják az elhelyezkedési esélyeket. Érdeemes azonban ezt a területet külön tárgyalni, hiszen a munka és társadalom vonatkozásában lényegesen többről van szó, mint pusztán a munkanélküliség kérdése.

Az első megállapításunk az lehet, hogy az oktatási formák megválasztása a társadalmi preferenciák és a család elképzelései mentén alakulnak ki. Kálvinnál láhattuk, hogy a munkánknak a közösség hasznát is kell szolgálnia, és a pályaválasztás nem tükrözheti csupán a szülők azon elgondolását, hogy a gyermekek az ő foglalkozásukat folytassák. Napjainkban is kimutatható természetesen a családi preferenciák érvényesülése, ahogy kutatási példákból láhattuk. (Háromszor nagyobb volt a felsőoktatásban a nem fizikai dolgozók gyermekeinek aránya a fizikai dolgozók gyermekeinek arányához képest.⁵⁹⁸). Természetes adottságaink Isten ajándékai, következésképpen az oktatás során fontos kérdés, hogy ezeket a talentumokat erősítjük-e,⁵⁹⁹ vagy éppen a társadalom vagy a család aktuális szükségletei ezeket felülírják. A társadalom nehezen tud stratégiai oktatási célokat követni egy olyan környezetben, ahol minden szereplő arra koncentrál, hogy most éppen mik a munkaerőpiac aktuális slágerirányai.

A pályaválasztás során felvetődik az a kérdés is, hogy milyen foglalkozásokat nem választhatnak a keresztyének. Ez kor és társadalomfüggő minden esetben, de ma is aktuális kérdés. (Ilyen például Witherington felvetése a katonai szolgálatról.)⁶⁰⁰ Ez pedig a munka céljával függ össze, hiszen Isten gondviselésében veszünk részt a munkánkkal, ami eszkatológiai távlatokkal is rendelkezik, hiszen az eredménye beleépül az új teremtésbe (Volf). Nem elegendő, ha jól ismerjük természetes adottságainkat. Ezek az alapok, amikre

⁵⁹⁷ V.5 A munkával való elégedettség A munkával való elégedettség

⁵⁹⁸ V.3 Oktatás

⁵⁹⁹ IV.2.c Szűcs Ferenc 2 A tehetség (talentum) bibliai háttere

⁶⁰⁰ IV.1.h Ben Witherington III, *Work – A Kingdom Perspective on Labor* (2011)

Isten kegyelmi ajándékai ráépülnek (Szűcs Ferenc).⁶⁰¹ Az egyház közössége közvetítheti azokat a pályairányokat, amikkel valóban jó sáfárkodunk, és az adott társadalmon belül az élethivatásainkat megtalálhatjuk.

4. Globalizáció

A jelenlegi globalizációs folyamat mellett beszélhetünk az egyes világvallások globalizációs karakteréről is. A keresztyénség esetében két aspektusból is szemlélhetjük. Már az Ószövetség is tanúskodik arról, hogy Izráel Istene nem helyi istenség, hanem az egész föld ura (például Zsolt. 24,1 „Az ÚR é a föld és ami betölti, a földkerekség és a rajta lakók.”).⁶⁰² Az apostolok kiküldése Mt. 28, 16-20 az Újszövetségben kifejezi Jézusnak a teremtett világ fölött teljhatalmát.⁶⁰³ Ebből következően a keresztyénség története során belegyökeresedett a helyi kultúrákba, ugyanakkor katolicitása (egész földre kiterjedtsége értelemben) a különböző népek és kultúrák kapcsolatrendszerét is felerősítette.

Ahogy a római katolikus társadalmi tanítással kapcsolatban megállapítottuk, a munka világa gyorsulva globalizálódott az elmúlt évtizedekben. Vizsgálódásunk ilyen formán már a munka és a társadalmak nevet is kaphatná, hiszen Földünkön nagyon különböző társadalmak léteznek egymás mellett. Mégis az egyes gazdaságok az infokommunikáció fejlődésével gyorsan integrálódnak.⁶⁰⁴ Külön jelenség a multinacionális vállalatok világa, ahol akár többszáz ezer ember a legkülönbözőbb kontinenseken dolgozva nagyobb termelési értéket állít elő egy vállalaton belül, mint egy-egy ország. Ebben a környezetben is érvényesülnie kell annak a református nézőpontnak Barth nyomán, hogy az ember mindennapi kenyerét a másokkal való együttműködés során keresi meg.⁶⁰⁵ Szükségleteink azonban folyamatosan változnak, és ehhez a produktivitásnak is növekednie kell. A globális piacokon még inkább felerősödik a kereskedelem szerepe, hogy a megtermelt javak eljuthassanak a fogyasztókhöz, és a gazdaság körforgását biztosítsák. Kálvin nyomán azonban a munka akkor becsületes, ha a közösségnek haszna van belőle. A globalizációra értelmezve azt is mondhatjuk, hogy minden országnak profitálnia kell belőle. Ezen a téren

⁶⁰¹ IV.2.c Szűcs Ferenc 2 A tehetség (talentum) bibliai háttere

⁶⁰² (Karasszon, 1998 old.: XXIV. Zsoltár) „A nép először úgy ismerte meg Istent, mint szabadítóját (Ex 15:21); csak később tágult és növekedett a nép hite annak felismerésére, hogy a szabadító Isten az egész világ Teremtője. A teremtés jogán az egész föld az Úr.”

⁶⁰³ (Varga, 1958 old.: 42) ”Ez a szolgálat van hivatva arra, hogy Izráel Messiását a népek Megváltójává tegye, mint ahogyan erre földi munkássága során olyan sok előre utaló jelt adott már az Úr. E küldetés alapja Jézusnak a teremtett világ fölött kapott meghatalmazása és teljhatalma”

⁶⁰⁴ V.4 Globalizáció

⁶⁰⁵ VI.2.b Református megközelítés

még mindig komoly asszimetriákat tapasztalhatunk a kutatások szerint, ami megjelenik a kereskedelemben, a munkamegosztásban, a termelő eszközök birtoklásában.⁶⁰⁶

Ebben a globalizációs térben alakult meg a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) és végzi tevékenységét. Mivel globális szervezet, és a munkájában sok ország részt vesz, ebből következően alapértékeit több világvallás etikai elvei is befolyásolták, mégis stratégiai céljait⁶⁰⁷ tekintve összhangban van a református tanításból levezethető következtetésekkel. Az első ilyen cél arra vonatkozik, hogy a munka világának meglegyenek a fundamentális alapelvei, normái, amik a megfelelő jogi szabályozásban öltenek testet. A tisztességes munkaviszony elérésének lehetőségét kitűző második cél összhangban van azzal, hogy a munka Isten teremtési rendje, és ebből következően az alapvető emberi jogok kategóriájába tartozik. Ebből a munkaviszonyból eredeztethető a szociális biztonság elve is, ami a társadalombiztosítási rendszerek kiterjesztését ösztönzi. Ezek a közös szolidaritásra épülnek, vagyis a munkavállalók kölcsönösen egymásért is dolgoznak. A negyedik cél a háromoldalú és szociális egyeztetést erősíti. Nem elég tehát egy-egy ország szintjén kiépíteni azt az intézménystruktúrát, ahol a munkavállalók, munkaadók és az állam az együttműködés jegyében szabályozza a felmerülő kérdéseket, hanem a megfelelő globális fórumok is kialakultak, amiket erősíteni kell.

Gömböcz Elvira disszertációjában⁶⁰⁸ tárgyalja az AGAPÉ folyamatot, mint az Egyházak Világtanácsának 1998-2006 között konferenciáinak globalizációval foglalkozó reakcióit. A munka és globalizáció kapcsolatában 4 cselekvési irány fogalmazódott meg a tagegyházak felé:⁶⁰⁹

„-lépjenek szövetségre olyan társadalmi mozgalmakkal, amelyek tisztességes munkáért és igazságos bérekért, az emberek megélhetésért küzdenek.

- támogassák az elérhető oktatást.

- vezessék be a méltányos kereskedelemből származó termékek használatát.”;

- szólítsák fel a nemzeti kormányokat a multinacionális cégek működésének szabályozására, adó és egyéb kedvezményeik eltörlésére. Amíg ez nem történik meg, addig a nemzeti kis- és középvállalkozások versenyhátrányt szenvednek.”

⁶⁰⁶ V.4 Globalizáció

⁶⁰⁷ V.9 ILO (International Labour Organisation / Nemzetközi Munkaügyi Szervezet), www.ilo.org

⁶⁰⁸ (Gömböcz, 2010)

⁶⁰⁹ (Gömböcz, 2010 old.: 115)

VI.3. Munka és ember

A munka és társadalom alfejezetben feltételeztük, hogy munka és társadalom viszonyában már nem használhatjuk a keresztyén államot, mint a társadalmi élet kereteit. Ehelyett olyan általánosító feltételezéssel éltünk, ami alkalmazható volt a globalizáció tárgyalásánál is, miszerint a keresztyének akárhol is éljenek, annak a helynek a jólétén munkálkodnak, hiszen az a saját jólétüket és békéjüket is jelenti. A reflexiónk azonban ott is és máshol is magától értetődően értékrend alapú. Ebben az alfejezetben a munka és az egyén viszonyát vizsgáljuk, és az egyénről nem tételezzük fel, hogy csak szoros keresztyén kötődése lehet. Itt kap helyet a munkaszervezetekben betöltött személyiségszerepeknek az értékelése is, hiszen ezek a közösségek az egyén és a társadalom között képeznek egyfajta átmenetet, és a munka és egyén kapcsolatánál ezek nélkül nem vizsgálódhatunk.

A nőknek a munka világában betöltött szerepével foglalkozunk. A „V.8. A nők a munka világában” című fejezetben számos szociológiai kutatást ismertettünk arról, hogy az elmúlt száz esztendőben mennyire megváltozott a nők részvétele az aktív foglalkoztatásban. Külön nem foglalkoztunk az egyházi munka és tisztségek világának speciális jellegével a nemek vonatkozásában. A nők tömeges munkába állása 20. századi jelenség, ezért a teológusok reakcióit is ebből az időszakból kezdjük.

VI.3.a. A római katolikus társadalmi tanítás

Az előző fejezethez hasonlóan összefoglaljuk a katolikus társadalmi tanítás munka és egyén viszonyára alkalmazható elemeit. A dokumentumok a társadalmi szintre fókuszálnak, de az egyénekre vonatkozó megállapításai is vannak témájuk természetéből következően.

A Rerum Novarum megállapítja, hogy az emberek természetüktől fogva különbözők, és eltérő képességeik hasznosulhatnak a társadalom számára a nekik megfelelő pozíciókban. A munkás jövőképét meghatározza, ha takarékossgal vagyonna tehet szert, és ezzel biztonságosabb egzisztenciát teremthet magának és a családjának. A Quadragesimo Anno a méltányos bér megállapítását az egyénre vonatkoztatva határozza meg, amikor úgy fogalmaz, hogy elegendőnek kell lennie arra, hogy a munkás magát és családját fenntarthassa. A Gaudium et Spes a munkát jogként és kötelességként írja le. A Laborem Exercens az embert mint személyt a munka alanyaként definiálja, így a munka nem tekinthető árunak. Kifejti továbbá, hogy az ember munkája által részesedik a Teremtő művében, és ennek saját lehetőségeihez képest folytatója. A hívő ember a munkát nemcsak a saját, hanem mások javára is vállalja.

A nőknek a munka világában betöltött szerepével kapcsolatban a Quadragesimo Anno (1931) elsődlegesnek tartja a nők családépítő szerepét, tehát a munkabér szabályozásáról azt mondja, hogy annak elegendőnek kell lennie ahhoz, hogy a munkás abból eltarthassa a családját.⁶¹⁰ A Laborem Excercens (1981) ezt a nézetet erősíti meg, amikor a családi bérezés kifejezést használja.⁶¹¹

VI.3.b.Református megközelítés

A munka egyszerre átok és áldás is egyben, mind társadalmi, mind egyéni vonatkozásban. A teremtéstörténetben az ember feladatának a kijelölése, és a munka átok alá kerülése általánosan vonatkozik az egész emberi fajra,⁶¹² de a munka az egyén számára is teremtési rend, és a bűneset következményeivel a munkája során is nap mint nap szembesül mindenki. A közösség munkájának az eredménye erősen függ az egyén képességeitől, és ez képezi a munkamegosztás alapját is. A munka mint Istentől rendelt szükséges része az ember életének, az egyénre is vonatkozik, tehát ennek a teremtési rendnek társadalmi és egyéni vetülete is van egyszerre.⁶¹³ Jézus életében jelentősek azok az évek, amikor ácsként dolgozott, hiszen a példázatait átszövik a munka világában szerzett tapasztalatai, amik mutatják, hogy a munkához való viszonyulásban milyen jelentős a személyes élmény. Munkája során az embernek az adott napot kell megélnie, bízva Isten gondoskodásában.⁶¹⁴ Az elhívás mind az Ószövetségben, mind az Újszövetségben az egyént szólítja meg. Az első esetében különleges képességű munkások elhívásával találkozhatunk a királyokon és a prófétákon kívül, a másodikon pedig Isten hívását jelenti az egyház közösségében való életre, hogy aztán hétköznapi munkájukat is megváltozott lelkülettel végezzék. Ez engedelmességet is jelent, valamint teljes odaadást, annak elismerését, hogy Isten a kizárólagos forrása képességeinknek, a munka rendelt idejének és a munkaeszközöknek is.⁶¹⁵ Ezért a munkavégzés nyugodt és mértéktartó lehet, és az Istenben való bizalmat mutatja a pihenés és a munka megfelelő aránya is, vagyis a világ aktuális kényszerei ellenére legyőzzük egzisztenciális félelmeinket.⁶¹⁶ A tanítványok Isten országába kaptak elhívást, és ez a mindennapi munkájukhoz képest új dimenziókat nyitott

⁶¹⁰ IV.3.b XI. Pius: Quadragesimo Anno (1931)

⁶¹¹ IV.3.f II. János Pál: Laborem Excercens (1981)

⁶¹² II.1 A munka a teremtéstörténetben

⁶¹³ II.2 A munka mint teremtési rend

⁶¹⁴ II.3 Isten munkája

⁶¹⁵ II.4 Vocatio

⁶¹⁶ II.6 Szabadidő és pihenés

meg számukra, ami átalakította a munkaadóikhoz (a legtöbb esetben a keresztyénség kezdeti időszakában ez a rabszolgatartójukat jelentette) való viszonyukat.⁶¹⁷

A korai egyház felfogásában megjelenik az a gondolat, hogy a munka a test megfegyelmzésének eszköze is egyben.⁶¹⁸ Jelenünkre vonatkoztatva a különböző kutatások mutatják, hogy a munkanélküliségnek milyen negatív hatásai vannak az ember személyiségére.⁶¹⁹

A munka belső motivációjával kapcsolatban Luther azt jelöli meg, hogy a keresztyén hivatásában Isten parancsának engedelmeskedik, hogy felebarátai javát szolgálja, ezért a saját foglalkozását kell odaadással végeznie. A munka emellett az egyén jólétének legfőbb eszköze is, mert Isten az ember munkáján keresztül biztosítja a megélhetéséhez szükséges javakat.⁶²⁰

Kálvin a munka motivációját abban látja, hogy Isten gondviselése nem szorítja háttérbe az emberi munkát, hanem annak alapját adja, és Isten munkálkodásából következik az ember ezirányú kötelessége. Nincs helye tehát a tétlenségnek. Az ember ugyanakkor megszentelődésével lehet részese Isten világkormányzó munkájának. A vasárnapi istentiszteletnek ezért ebben központi szerepe van. Az ember igazi önmegvalósítása az, hogy a gondviselésben Isten munkatársai lehetünk. A munkával Isten hívását követjük, és éppen ezért nagyon fontos a hivatás megválasztása, hogy a közösség szolgálatára irányuljon, és ne elsődlegesen az anyagi előnyökre nézzen. A vagyonszerzés ugyanakkor nem bűn, hanem lehetőség mások segítésére. Kálvin szerint a hivatás kiválasztásánál először Isten akaratát kell keresnünk, és a szülőknek is ügyelniük kell arra, hogy ne a saját szempontjaikat érvényesítsék a gyermekek pályaválasztásánál, hanem mindenki lelki értelemben találja meg hivatását. Kálvin idején az oktatáson keresztül, és a hatóságok segítségével munkalehetőségeket próbáltak teremteni a szegényeknek, hogy az életkörülményeik megváltozzanak.⁶²¹ Az oktatás fontosságához tartozik Szűcs Ferenc megállapítása, miszerint a Mt. 25, 14-30 jézusi példázatában nem a kisebb tehetséget állítja pejoratív értelmezésbe, hanem azt, ha valaki nem él a neki ajándékozott lehetőséggel.⁶²²

⁶¹⁷ II.5 A keresztyének munkája

⁶¹⁸ III.1 Korai Egyház

⁶¹⁹ V.2 Munkanélküliség

⁶²⁰ III.3.a Luther

⁶²¹ III.3.b Kálvin

⁶²² IV.2.c Szűcs Ferenc

Brunner szerint a tömegtermelésben az ember névtelen senkinek érezheti magát egy nagy gépezet részeként. Így nem tudja munkáját isteni elhívásként megélni, még akkor sem, ha mások szolgálatára van vele.⁶²³

Barth úgy határozza meg a munkát, hogy az egyben nagyon személyes is: „A munka egyszerűen kifejezve az ember saját létezésének cselekvő (active) megerősítése (affirmation).”⁶²⁴ Az ember továbbá azért dolgozik, hogy saját lehetőségei szerint olyan célokat valósítson meg, amit sajátjának elfogadott. Ebből arra következtethetünk, hogy nagyon fontos tehát a személy szempontjából, hogy a mindennapi munkájának milyen célja van. Csak pénzkeresés miatt van valaki egy munkahelyen, vagy az önmegvalósításának lehetőséget is látja maga előtt napi munkájában. Barth is megerősíti, hogy a közös célok mellett az ember a saját létezését is biztosítani akarja. Emellett nemcsak a társadalom felelőssége, hogy az adott munka mennyire szolgálja az emberi létezést, hanem személyes felelősség is, hogy valaki becsületes munkát választ-e magának. A becsületesen nem végezhető munkák köre idő és történelmi beágyazottság függvénye is egyben, de ez nem veszi le a döntést az egyén válláról. A munkának a helyét az emberi életben Barth pontosan meghatározza. „A munkának az életben csak másodlagos fontossága lehet. Egyedüli értelmét az adhatja, hogy felszabadítja az embert, hogy részt vegyen a keresztyén közösség szolgálatában.”⁶²⁵ Mindemellett a pihenés nélkülözhetetlen, hogy az ember a munkáját ne nyomás alatt végezze, mert akkor az maga alá gyűri.⁶²⁶

Moltmann megállapítja, hogy a megélhetésért dolgozni annyira értelmes a munkás számára, amennyire a megélhetés. Itt jegyezzük meg az önmegvalósítással kapcsolatban, hogy rendezett életviszonyok között más távlatok nyílnak meg az embernek, mint amikor csak az van a szeme előtt, hogy egyik hónapról a másikra tud csak megélni, és ebben a helyzetben hogyan biztosíthatja családjá megélhetését. A munkahelyeket humanizálni kell. Ő is a tömegtermelésre utal, hiszen a munka jelentősége óriási az élet értelme szempontjából, mert a dolgozó ember így valósíthatja meg a szabadságra való elhívását.⁶²⁷ Ezt erősíti meg Volf is, aki a munkát nem kötelességnek tartja elsőrenden, hanem Isten iránti örömteli engedelmességnek az új élet ajándékáért, amit a Lélek inspirációja alatt tudunk végezni.⁶²⁸

⁶²³ IV.1.a Emil Brunner : The Divine Imperative (1937)

⁶²⁴ (Barth, 1951 (2010) old.: 518)

⁶²⁵ (Barth, 1951 (2010) old.: 550) ⁶²⁵

⁶²⁶ IV.1.b Karl Barth, Church Dogmatics: The Doctrine of Creation, III.4

⁶²⁷ IV.1.c Jürgen Moltmann: Jog az értelmes munkához, 1984 (2007); A játék teológiája

⁶²⁸ IV.1.e Miroslav Volf , Work in the Spirit, első kiadás 1991

Witherington megerősíti, hogy a munka nem pusztán a megélhetés eszköze, hanem a keresztyének szolgálatának fontos eleme, ami jövedelmező és nem jövedelmező részből tevődik össze. Munkánk során nap mint nap Isten hívására válaszolunk.⁶²⁹ Ez a gondolat megfelelő kontextusba helyezi az önmegvalósítást, mint a munka egyik fontos dimenzióját, hiszen a modern kori értelmezése erősen antropocentrikus.

Az előző, „VI.3.a. A római katolikus társadalmi tanítás” című alfejezetben az egyénre vonatkozó megállapítások egybecsengenek a református megközelítéssel. Ezért érdemes ezt a gondolatmenetnek ahhoz a részéhez beemelnünk, miszerint a munkás a munkavégzés alanya, és a munkaerő nem áru. Ezt Barth némileg másképp fogalmazza meg, miszerint a munka egyben nagyon személyes is, hiszen az ember létezésének cselekvő megerősítése. Ettől persze nem változik meg az a gazdasági szemlélet, amelyik a munkaerőre áruként tekint, amit a munkaerőpiacon lehet elérni, de segít abban, hogy az emberi erőforrásra különleges és kiemelt fontosságúként tekintsenek a vállalati döntéshozók, valamint maga az ember, aki a munkájából akar megélni.

A nők munkavállalásával kapcsolatban Brunner szerint a házassági közösség egyben gazdasági közösség is, és a korábbi időkben a feleség munkája leginkább ebben gazdasági alapegységben történt. Az ipari fejlődés miatt ebből az egységből lépett ki a férfi azzal, hogy máshol vállalt munkát, és ez egyben az otthoni szférát is redukálta például úgy, hogy az egyes termékeket olcsóbb volt megvásárolni, mint előállítani.⁶³⁰ Witherington felhívja a figyelmet arra, hogy a nők beáramlása a munkahelyekre azon túl, hogy a keresetek még mindig nem egyformák ugyanarra a munkára nők és férfiak között, azt is jelentette, hogy a háztartások vitelének terhe aránytalanul a nők felé tolódott el. Fennáll annak a veszélye, hogy a családtagok így csupán a munka egyik újabb tárgyává válnak, és így sérül a családnak közösség (kommúnio) jellege.⁶³¹ Török István szerint, ha a nő és a férfi házasságban megnyilvánuló együttes hivatását mellőzik, akkor mindkét nem eredeti hivatása gyengül meg.⁶³²

VI.3.a. A munka és ember vizsgálatának reflexiója

1. Mukanélküliség

⁶²⁹ IV.1.h Ben Witherington III, *Work – A Kingdom Perspective on Labor* (2011)

⁶³⁰ (Brunner, 1937 old.: 371-372)

⁶³¹ (Witherington III, 2011 old.: 14-16)

⁶³² (Török, 1988 old.: 167)

A munkanélküliség a méreteit és hatását tekintve komoly társadalmi probléma napjainkban, de nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy milyen negatív hatásai vannak az ember személyiségére: ahogy azt a „V.2 Munkanélküliség” című fejezetben olvashattuk, nemcsak a társadalmi helyzet, hanem az adott ember személyiségjegyei is erősen befolyásolják a lehetőségeit (ilyenek például a habitusból, a nem megfelelő önértékelésből vagy a valós helyzet reális felmérése képességének hiányából származó hátrányok).

A reális önértékelésnek fontos része a református álláspont alapján, hogy elfogadjuk: Isten a kizárólagos forrása képességeinknek. A munkára való kellő ambíciót pedig az adja, hogy a gondviselésben Isten munkatársai lehetünk. A munkanélküliség mellett meglehetnek a szolgálatnak azok a területei, amik komoly elfoglaltságot jelenthetnek, ha nem is okvetlenül a köznapi értelemben vett foglalkoztatottság tartozik hozzájuk. Ebből következően nincs helye a tétlenségnek, de az ember csak a megszentelődésén keresztül lehet részese Isten világkormányzó munkájának, és ebben a folyamatban a vasárnapi istentiszteletnek központi szerepe van.

2. Oktatás

Az „V.3.Oktatás” című fejezetben láthattuk Csoba Judit kutatási adatai alapján, hogy az alacsony iskolai végzettségűek lényegesen nagyobb valószínűséggel kerülnek peremhelyzetbe, mint mások. A másik oldalon pedig nagy-britanniai példák alapján mutatta be Giddens, hogy a felsőoktatásban a nem fizikai dolgozók gyermekeinek az aránya lényegesen nagyobb a fizikai dolgozók gyermekeihez képest. Samuel és Nordhaus pedig hozzáteszi, hogy a diplomába nagyon jó befektetni, mert nő az ilyen végzettségűek bérelőnye az idő előrehaladtával. Ezek a megállapítások hétköznapi evidenciáknak is tűnhetnek, de kérdés, hogy az egyén pályaválasztásakor mire alapozva hozza meg a döntését. Kutatások azt mutatják, hogy a család társadalmi helyzete hat erősen ezekben az esetekben. Kálvinnal mondhatjuk, hogy a hivatás kiválasztásánál először Isten akaratát kell keresnünk, hogy az ember életpályája során ezt követhesse. Az oktatás ennek a kereteit nagymértékben meghatározza, hogy a talentumainkkal megfelelő mértékben élhessünk. Ehhez természetesen a társadalom segítségére is szükség van, ahogy Kálvin idején is tanácsot adtak a szülőknek, és segítették a megfelelő képzéseket. Magyarországon is több évszázados hagyományai vannak a Református Egyházban a tehetséges fiatalok támogatásának, hogy a nekik megfelelő iskolákat elvégezhessék.

3. Munkahelyi szerepek

A vonatkozó „V.7. Munkahelyi szerepek” című részben angolszász típusú munkahelyi szerepeket ismertettünk (betanított munkások [blue-collar workers], menedzserek, szakértők.

A betanított munkások előzetes végzettségüktől függetlenül, tanfolyamok és munka közbeni betanulással, rövid idő alatt megfelelő termelési hatékonyságot érnek el, ugyanakkor általában monoton, az emberi kreativitásnak kevés teret engedő tevékenységeket végeznek. A magyarországi termelőüzemek példáján keresztül mondhatjuk, hogy nagyon különböző végzettséggel és háttérrel rendelkező emberek kerülnek bele ilyen szerepkörökbe. A rendszerváltozás idejétől nem volt ritka, hogy a hirtelen megnövekedett munkanélküliség miatt nem egyszer diplomásokat is lehetett találni a gyártósorokon.

Luther a munka belső motivációját abban jelöli meg, hogy a keresztyén ember Isten parancsának engedelmeskedve, felebarátai hasznát akarja szolgálni. Brunner később rámutat, hogy a 20. századra általánossá váltak tömegtermelés veszélyei, azaz egy nagy gépezet részeként az ember nem tudja munkáját isteni elhívásként megélni, még akkor sem, ha az emberek számára hasznos dolgok létrehozásában van szerepe. Barth azt a kritikai állítást is megfogalmazza: személyes felelősség is, hogy valaki becsületes munkát választ-e magának. Természetes azonban az is, hogy az ember a saját létezését biztosítani akarja, és ez a fajta munka lehet az aktuális lehetősége, vagy erre van talentuma. Moltmann alapján a megélhetésért dolgozni annyira értelmes, mint amennyire a megélhetés értelmes az ember számára. A család fenntartása, a gyermekek nevelése lehetnek természetesen ilyen célok, ha az illető ezt így éli meg. Fontos azonban hozzátenni a következőt: „A munkának az életben csak másodlagos fontossága lehet. Egyedüli értelmét az adhatja, hogy felszabadítja az embert, hogy részt vegyen a keresztyén közösség szolgálatában.”^{633,634}

A menedzserek és szakértők a betanított munkásokhoz képest a lényegesen jobban fizetett rétegekhez tartoznak. Első megközelítésben azt mondhatjuk, hogy a munkahelyi céljaik között az önmegvalósítás komoly szerepet kell, hogy betöltsön. A megélhetés mint a munkavállalás egyik fontos oka azonban relatív, és mindig kérdés, hogy milyen viszonyítási alapot használunk hozzá, hiszen a különböző jövedelmek mögött más-más életstílus lehet, amiben anyagilag jobb helyzetben élő emberek szűknek érezhetik életterüket, és az abból következő önmegvalósítási lehetőségeiket. A karrierlehetőségeket a

⁶³³ (Barth, 1951 (2010) old.: 550)

⁶³⁴ VI.3.b Református megközelítés

menedzserek esetében a szervezeti hierarchiában való mozgási lehetőség adja, a szakértők esetében pedig a szakmán belül jól definiált fejlődési utak és az azzal járó címek.⁶³⁵ Mindkét esetben felmerül a munkaszereppel való túlzott azonosulás veszélye, és az, hogy a munkahelyükön kívüli viselkedésüket is ezek a minták határozzák meg. Kálvinnál és más teológusoknál is hangsúlyosan jelentkezik, hogy az ember igazi önmegvalósítása az, ha a gondviselésben Isten munkatársa lehet. Ha ezt szem előtt tartjuk, akkor az aktuális helyünket a szervezeti hierarchiában vagy szakértői minősítésünket már ebből a nézőpontból is szemlélhetjük. Egyrészt van-e komolyabb megbecsülése a munkánknak, mint ez távlat, másrészt pedig úgy, hogy jelen beosztásunk mennyire szolgálja ezt. Ezekre a munkakörökre még inkább vonatkozik a keresztyének korokon átívelő kérdése, hogy ez a beosztás vállalható-e.

Akármilyen foglalkozása és munkahelyi szerepköre is van az embernek, az Újszövetség biznyságtétele vonatkozik a modern munkára is, miszerint Isten országába való elhívás a mindennapi munkához képest új dimenziót nyit meg a tanítványoknak, és ez átalakítja a munkaadójukhoz, hozzátehetjük a jelenkor körülményire alkalmazva, munkahelyükhöz és munkájukhoz való viszonyukat.⁶³⁶

4. A munka és a nők

Az elmúlt évszázadban tömegesség vált a nők megjelenése a foglalkoztatásban. Ez a folyamat része volt annak az átalakulásnak, ami az industrializálódó társadalmakban lejátszódott, és kezdődött a férfiak munkába állásával és individualizálta a korábbi családi munkaegységet. A nők munkába állása a világháborúkon túl azért is szükséges volt, hogy a családi jövedelmek megfelelő szinten maradjanak, érthető tehát, hogy a római katolikus társadalmi tanítás dokumentumai több alkalommal a családi bérezés, vagy olyan szintű bérezés mellett emelnek szót, amiből egy kereset mellett a család eltartható legyen. Az elmúlt évtizedek azonban a társadalmi gondolkodást is átalakították, és a nők számára a munkavállalás természetes szükségletté, önmegvalósításuk részévé is vált.⁶³⁷ Török István alapján fontos azonban felhívni a figyelmet arra, hogy meg kell őrizni a családi élet egyensúlyát, hogy megőrizzük az nő és a férfi közös hivatását a házasságban. Ezért olyan támogatási rendszerre illetve bérezésre van szükség, hogy a gyermeknevelés korai időszakában megvalósulhasson a nők természetes családi szerepvállalása ugyanakkor a nemek közötti munkahelyi egyenlőtlenségek, amik a foglalkozási szegregációban és a

⁶³⁵ V.7.b Menedzserek és V.7.c Szakértők (professionals)

⁶³⁶ VI.3.b Református megközelítés

⁶³⁷ V.8 A nők a munka világában

bérek különbségében jelennek meg, kiegyenlítődjenek. Erre a közös hivatásra figyelmeztet Witherington is, amikor kihangsúlyozza a család közösségi jellege megőrzésének követelményét, hogy a családtagok ne pusztán egy második műszakban végzett munka tárgyai legyenek.

VI.4. Munka és átok

Moltmann szerint a munka fő rendezőelvévé a kapitalizmussal létrejött városi középosztály számára vált, és egyébként a történelemben hosszú időn keresztül tömegek számára szolgásgot és fáradtságot jelentett.⁶³⁸ Az Ószövetség szóhasználatában ezt így olvashatjuk: (1Móz. 3,17.b.) „legyen a föld átkozott miattad, fáradsággal élj belőle egész életedben!” , és (1 Móz. 3,19.a) „Arcod verejtékével eszed a kenyeret, míg visszatérsz a földbe, mert abból vétettél.” A bűneset során meggyengült emberi természet a következményekkel talán leginkább a munka világában szembesül generációról generációra a világtörténelem változó gazdasági keretei közepette. A munkához kötődő nyomorúság végigkíséri tehát az emberi faj egész történetét, és így van ez napjainkban is. Erre jó példa, hogy az ILO (Nemzetközi Munkaügyi Szervezet) statisztikája, mely arról számol be, hogy bár a globális populációban 2004 és 2008 között 6,3%-ról 4,3%-ra csökkent a veszélyes munkát végző 5-14 év közötti gyermekek száma, de ez még mindig közel 52 millió gyermeket érint világszerte.⁶³⁹

VI.4.a. Református megközelítés

A munka megjelenése a világban Isten teremtési akaratának része, ugyanakkor a bűneset következményeként a munka átok alá került. A munkával vissza lehet élni, és vissza is élnek vele. Az ember hatalma a teremtett világ felett ezért Isten akaratát által korlátozott.⁶⁴⁰ A bölcsességirodalomban a munkához való megfelelő hozzáállás kérdése is megjelenik, azaz Isten segítségével a szorgalom eredményre visz, a lustaság pedig elszegényít.⁶⁴¹ Jézus Krisztus megváltói munkája azonban mentes a munka átkától, még akkor is, ha szolgálai formát öltve végezte azt, és közben megtapasztalta a fizikai munka fáradtságos és nehéz mivoltát.⁶⁴²

⁶³⁸ IV.1.c Jürgen Moltmann: Jog az értelmes munkához, 1984 (2007); A játék teológiája

⁶³⁹ (ILO, 2010)

⁶⁴⁰ II.1 A munka a teremtéstörténetben

⁶⁴¹ II.2 A munka mint teremtési rend

⁶⁴² II.3 Isten munkája

Luther kifejti, hogy a bűneset következtében a munka átka minden ember tapasztalatának része, de a fáradtságok ellenére is Isten áldását hordozza, és így Isten az emberi nem nevelésére is használja a munkát.⁶⁴³

Kálvin szerint is a munka kettős jellege érvényesül. A bűneset után az ember elidegenedett a munkájától, de Krisztus kegyelme ettől megszabadítja. Ha a vasárnap pusztán csak a pihenés napja, az a munka megromlásával jár. Aki tudna dolgozni, de nem teszi, elveszett teremtmény. A vezetők felelősek a munkakörülményekért, mert a nem megfelelő munkaviszonyokból negatív társadalmi folyamatok származnak.⁶⁴⁴

Brunner azt jelzi, ha elveszik a munkának Isten teremtési rendjeként megfogalmazott értelme, akkor két irányban is degenerálódik a civilizáció, vagyis megromlik a természethez és az emberi közösséghez való viszonya. A nagy termelőszervezetekben az ember nem tudja megélni munkáját isteni hivatásként.⁶⁴⁵

Barth a munka kritériumainak felsorolása kapcsán megjegyzi, hogy a dilettáns módon végzett munka nem lehet Isten rendelése szerinti, függetlenül céljaitól. A munkaadók felelősek azért, ha a körülmények nem méltóak az emberi létezéshez. Maguk a munkavállalók is sok esetben rossz munkát választanak, annak célját tekintve, mert beérik azzal, hogy mennyit keresnek. Az emberekben pedig újra és újra olyan birtoklási vágy ébred, amik aztán felesleges felhalmozáshoz vezetnek. Pihenés nélkül az embert a munka maga alá gyűri, és nyomás alatt dolgozik.⁶⁴⁶

Moltmann, Brunnerhez hasonlóan kritizálja a nagy termelőszervezeteket, amikor az óriásvállalatokkal kapcsolatban megállapítja, hogy az alkalmazottak folyamatos változási kényszerben vannak, és ez az alkalmazkodási kényszer rosszul hat privát szférájukra. Ezen túl egyre inkább előtérbe kerül az a szemlélet, amikor a munka már önmagában is céllá válik. A cselekedeteink azonban nem szabadíthatnak meg az általunk létrehozott embertelenségtől, hanem az Istentől kapott új élet teszi lehetővé a szabad cselekvést.⁶⁴⁷ Ehhez a gondolatsorhoz kapcsolható Török István nézete, miszerint a felgyorsult technikai környezetben a munka elgépiesedik, és a nagyüzemi termelés miatt a termelő és a fogyasztó úgy elkülönül egymástól, hogy a munkás nem is látja közvetlenül, milyen módon hasznosul a munkája.⁶⁴⁸ Szűcs Ferencsel hozzátéhetjük, hogy a termelési láncban

⁶⁴³ III.3.a Luther

⁶⁴⁴ III.3.b Kálvin

⁶⁴⁵ IV.1.a Emil Brunner : *The Divine Imperative* (1937)

⁶⁴⁶ IV.1.b Karl Barth, *Church Dogmatics: The Doctrine of Creation*, III.4

⁶⁴⁷ IV.1.c Jürgen Moltmann: *Jog az értelmes munkához*, 1984 (2007); *A játék teológiája*

⁶⁴⁸ IV.2.b Török István, *Etika* (1988)

nem az alkotás öröme, hanem a teljesítményszemlélet a meghatározó és az egyén így a saját teljesítményével azonosul.⁶⁴⁹

Rich a hit, remény és szeretetből következő emberiségben gyökerező emberi igazságosság kritériumainak megfogalmazásakor kifejti, hogy a gonosz az optimista elvárások ellenére jelen van a világban, és ezért az ember és a társadalom önmagával szembefordulva létezik a világtörténelem során, és ezt nem szűkíthetjük le pusztán az emberre vagy a társadalomra.⁶⁵⁰

Volf kimutatja a munka krízisét, hiszen annak ellenére, hogy milyen komoly fejlődésen ment keresztül az emberi társadalom a földműveléstől az információs társadalomig, a munka negatív aspektusai megmaradtak, sőt globálissá erősödtek (például gyermekmunka, munkanélküliség, diszkrimináció, kizsákmányolás, ökológiai krízis).⁶⁵¹

A munka átokkal sújtott jellege Reed szerint is világjelenség a XXI. század elején, és több felmérésben visszaköszön eltérő geografikus eloszlásban. Ő a gyermekmunkát, a nők szexrabszolgaként való alkalmazását és a tömeges kiégetést emeli ki.⁶⁵²

Witherington szintén a jelenkor munkával kapcsolatos káros hatásairól beszél, amikor leírja, hogy az amerikai kultúra erősíti azokat hatásokat, amelyek függővé tehetik az embereket. Az egyik ilyen függés maga a munkamánia, amire a keresztyén embernek nincs elfogadható magyarázata, mert Isten az ember létezésébe a munka által előírt struktúráját helyezte el (pihenő idő, szombat). A társadalmi kultúra hibája továbbá, hogy az embereket csak a munkájukon keresztül értékeli.⁶⁵³

VI.4.b. A munka és átok vizsgálatának reflexiója

1. Munkanélküliség

A munkanélküliség hozzátartozik a munka világának árnyoldalaihoz, és ennek gazdasági és társadalmi okai is vannak egyszerre. Számos történelmi példa mutatja, hogy az egyént tartották elsődlegesen oknak, például úgy, hogy a szorgalom hiányára hivatkoztak. Ez a gondolkodás megjelent állami szabályozásban is. Napjaink képlete ennél lényegesen bonyolultabb, hiszen Magyarországon is találkozhatunk a gazdaságban sok olyan területtel, amit magasfokú termelékenység jellemez, a másik oldalon pedig sok olyan munkanélkülivel, akiknek a képzettségük és egyéb képességük miatt kevés esélyük van az

⁶⁴⁹ IV.2.c Szűcs Ferenc

⁶⁵⁰ IV.1.d Arthur Rich, *Business and Economic Ethics*, az angol fordítás az 1990-es kiadás alapján

⁶⁵¹ IV.1.e Miroslav Volf, *Work in the Spirit*, első kiadás 1991

⁶⁵² IV.1.g Esther D. Reed, „Good Work” (2010)

⁶⁵³ IV.1.h Ben Witherington III, *Work – A Kingdom Perspective on Labor* (2011)

elhelyezkedésre. Ezzel egyszerre igaz az is, hogy sok álláshelyet nagyon nehéz betölteni a megfelelő képzéssel és gyakorlattal rendelkezők hiánya miatt. A visszakerülés a munka világába sokszor nagyon nehéz, ennek az okait a különböző kutatások részletesen tárgyalják.⁶⁵⁴

Egy okot itt is kiemelünk, ami a református értelmezést meghatározó teológusoknál újra és újra előbukkan. Ez pedig a tömegtermelés, ami elidegeníti az embert a munkájától és a munkanélkülieknél is menekülési útvonalakat eredményezhet. (Például, ha relatíve magas a jóléti juttatások szintje, akkor miért vállaljon olyan munkát, ahol folyamatos műszakban kell monoton és kimerítő munkát végeznie, ráadásul egyik napról a másikra indoklás nélkül elküldik, ha éppen a megrendelésállomány úgy változik.).

A kutatások azt is mutatják, hogy a munkanélküliség a megszokott életrendet rombolja, mert a felszabaduló idő nem fordítódik pozitív tevékenységre, például arra, hogy az otthon karbantartása és a háztartással összefüggő munkák rendben menjenek. Ebből tartós munkanélküliség esetén olyan negatív spirál alakulhat ki, amelyik a következő generáció lehetőségeit is beszűkíti a családi példa erőssége és a kialakuló mélyszegénység miatt.⁶⁵⁵ A munkanélküliség nem menti meg az embert a munka kettős jellegéből következő káros hatásaitól, hanem még nagyobb nyomorúságba taszíthatja. Így van ez akkor is, ha valaki tudatosan nem keresi a munkát és ezzel nem akar Isten gondviselésének cselekvő részese lenni (Kálvin szavai szerint „elveszett teremtmény”).

2. Globalizáció

A globalizáció a kedvező hatásai mellett erősítette a fejlődési szakadékot több társadalmi dimenzióban az egyes országcsoportok között. Itt említhetjük meg a képzett munkaerő elvándorlását, és a fejlődő országok gazdasági szerkezetének torzulását, mint a munka világát a helyi társadalmakban átalakító negatív jelenségeket.⁶⁵⁶ A globalizáció egyben felerősít régóta meglévő negatív folyamatokat is. Ilyen a környezetszennyezés is, hiszen napjainkban az emberiség már bolygó méretű katasztrófák okozójává is válhat. A környezetszennyezés, klímaváltozás, környezeti hatások és a romló biodiverzitás mind ebbe az irányba mutatnak. Bolyki János ökológiai alapelvnek fogalmazza meg, hogy Isten teremtő és az ember teremtést átalakító munkája között az előbbinek van prioritása. Ez

⁶⁵⁴ V.2 Munkanélküliség

⁶⁵⁵ V.2 Munkanélküliség

⁶⁵⁶ V.4 Globalizáció

abból is következik, hogy az ember helyes önismeretéhez hozzátartozik annak elfogadása, hogy önmagát nem tudja megfelelően irányítani.⁶⁵⁷

A teológiai reflexió a többi 20. századi szerzőkhöz kapcsolódhat a globalizáció jelenségnek időbeli lefutásából következően. A munka kríziséhez kapcsolódóan írják le, hogy a negatív aspektusai globálissá fokozódva erősödtek meg, és ennek sok példáját látjuk (gyermekmunka, munkanélküliség, diszkrimináció) az egyes helyi társadalmak fejlettségétől függő eloszlásban.

3. Munkamánia

Több megfogalmazással is megismerkedtünk, de röviden azt mondhatjuk, hogy a munkamánia a munkának mint kényszernek olyan elhatalmasodását jelenti az ember életében, ami a normális élet területeinek egymással való helyes egyensúlyait szünteti meg (család, pihenés, szórakozás, társas kapcsolatok, művelődés, vallásos élet, sport). Van olyan kutató (Killinger), aki az Egyesült Államokban a munkamánia gyökereit a kálvinizmusban eredezteti, miszerint a munka megváltja a hívőket, az örömméreg pedig a kárhozatra vezet. Ezt olvasva az lehet az érzésünk, mintha valaki Max Weber idevonatkozó tanulmányát ismerné csupán („A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme”), és soha nem beszélt volna hitét gyakorló református keresztyénnel, és nem olvasta a reformátusság hitvallásos iratait. Oates szerint más felekezeteknél is éppen úgy előfordul (nem közöl kutatási adatokat). Megemlítjük, hogy Magyarországon is diagnosztizálták a jelenséget, és jól ismerik. További kutatók kiemelik a családi okokat, illetve olyan más faktorokat, amik a rászokást erősíthetik el egészen a társadalmi szintig.⁶⁵⁸

Barth kifejezésével élve, pihenés nélkül a munka maga alá gyűri az embert. Witherington pedig arra utal, hogy a munka struktúrája Isten által előírt módon került az ember létezésébe, és ebbe a pihenőidő is beletartozik. Ennek a struktúrának az áthágása súlyos következményekkel jár mind az egyén mind a társadalom számára. Ezt tovább erősíti, ha az emberek úgy érzik, hogy pusztán a munkájukon keresztül értékelik őket, vagyis az egyén saját teljesítményével azonosul (Szűcs Ferenc). Moltmann ehhez hozzáteszi, hogy a munka már önmagában is céllá válik.

⁶⁵⁷ IV.2.d Bolyki János, „Teremtésvédelem”

⁶⁵⁸ V.6 Munkamánia (Workaholism)

VI.5. Munka és áldás

Az előző fejezetben azt tárgyaltuk, hogy a munka világát milyen negatív jelenségek árnyékolják be, amik végigkísérik az emberiség egész történelmét, és változó formában ugyan, de minden generáció életét megkeserítik. A munkának azonban más oldal is van. Örök emberi tapasztalat a jól végzett munka öröme, és az, hogy egy adott társadalom fejlődésében milyen meghatározó szerepe van, hiszen minden emberi civilizáció a munka felhalmozott eredményén nyugszik.

VI.5.a. Református megközelítés

A munka Isten teremtési akaratának része, és az ember feladatát a világban (művelés, őrzés), a teremtéstörténetben a munka felett kimondott átok előtt olvashatjuk, tehát a munka eredeti rendeltetése szerint Isten áldásának a hordozója.⁶⁵⁹ Ebből következően a munka teremtési rend, és a világ fontos alkotóeleme, hasonlóan a gazdasági élethez. Így az ember alaptermészetéből következően munkás.⁶⁶⁰ Az Ószövetségben az antropomorf kifejezéseken túl Isten teremtő munkája transzcendensebb módon is megjelenik, teremtő igeként. Jézus Krisztus bizonyágtételén keresztül Isten teremtői munkája az emberi tevékenységek különböző területein mutatja meg, hogyan élhetnek és dolgozhatnak követői Isten gondoskodásában bízva. Megváltói műve áldássá válik.⁶⁶¹ Már az Ószövetség is tudósít különleges képességű munkások kiválasztásáról és elhívásáról, akik kreatív képességeiken keresztül a kultusz tárgyi feltételeit elkészítik. Ezek Isten áldását mutatják. Az Újszövetség bizonyágtétele alapján az első keresztyének megmaradtak általában világi foglalkozásukban, de megváltozott lelkülettel végezték azt.⁶⁶² Az Isten országába való elhívás azt is jelentette, hogy a munkának az eddigiekhez képest új dimenziói nyíltak meg számukra.⁶⁶³ A korai egyház felfogásában ezen túl a munka a minimális létfenntartáson kívül a jócselekedetekre is lehetőséget ad.⁶⁶⁴

Luther nézetei szerint a hivatások áthatják a társadalom egészét, és Isten munkájának olyan eszközei, amelyeken keresztül az egész emberi nemről gondoskodik. A keresztyének pedig ezekben szolgálják felebarátaik javát, illetve saját maguk számára is lehetővé teszik, hogy társadalmi helyzetüknek megfelelően éljenek.⁶⁶⁵

⁶⁵⁹ II.1 A munka a teremtéstörténetben

⁶⁶⁰ II.2 A munka mint teremtési rend

⁶⁶¹ II.3 Isten munkája

⁶⁶² II.4 Vocatio

⁶⁶³ II.5 A keresztyének munkája

⁶⁶⁴ III.1 Korai Egyház

⁶⁶⁵ III.3.a Luther

Kálvin a munka rangját és áldásos hatását abban látja, hogy az ember Isten gondviselésének folytatója, és ezzel munkatársa lehet, ami a munka méltóságát adja meg. Hívásának megválasztásával Isten hívására válaszol. Eszerint az egyes foglalkozásoknak megvan a pozitív szerepe a társadalom életében. Így jutnak el például a javak a társadalom különböző rétegeihez, hogy biztosítsák a gazdaságnak a körforgását.⁶⁶⁶

Brunner már látta a tömegtermelési módszerek hatását az emberekre, ezért megállapítja, hogy a munka akkor boldogíthatja az embert, ha valódi emberségéhez segíti hozzá, és a közösségi életet is szolgálhatja vele.⁶⁶⁷ Barth a szombattörvény iránti engedelmisségben látja azt a lehetőséget, ami az embert felszabadítja a munka gondja alól, hiszen az ember elismeri, hogy Isten mindenható kegyelmére hagyatkozik, és így megszabadul attól, hogy a saját munkájában bízson.⁶⁶⁸ Moltmann a munkának az Újszövetségben jelzett módon a többlettéért emeli ki, miszerint Isten munkáján keresztül az Ő elhívottjai megszabadulnak a bűn hatalmától. Ebből az következik, hogy abban a reménységben munkálkodhatunk, hogy többet tehetünk, mint ami a pusztán hasznból következne, mert ez is Isten országát építi.⁶⁶⁹ Volf ezt a gondolatmenetet folytatja, amikor arról beszél, hogy az emberi munka jelentősége azon keresztül érhető meg, hogy a világ nem semmisül meg, hanem eszkatológiai átalakuláson megy át, és ez ösztönzőleg hat az eredményt illetően. A munka éppen ezért elsősorban nem kötelesség, hanem hálaadás Istennek az új élet ajándékáért.⁶⁷⁰ Szűcs Ferenc gondolatával zárjuk az értelmezést, miszerint a munka együtt kell, hogy járjon a teremtés örömeiben való részvétellel, és ez pedig mindig időszerű. Ehhez viszont szükséges, hogy megfelelő módon gazdálkodjunk talentumainkkal és éljünk a nekünk ajándékozott lehetőségekkel.⁶⁷¹

VI.5.b.A munka és áldás vizsgálatának reflexiója

1. Oktatás

A kutatások arról számolnak be, hogy a magasabb képzettség javítja mind az elhelyezkedési lehetőségeket, mind a várható jövedelemnek a mértékét. A „V.7. Munkahelyi szerepek” című fejezetében részleteztük a betanított munkának, mint a munkavállalók nagy tömegeire jellemző munkakörnek a jellemzőit. A vállalatok sokat tehetnek azért, hogy elégedettebbek legyenek a dolgozóik, de az oktatásról szólva nem

⁶⁶⁶ III.3.b Kálvin

⁶⁶⁷ IV.1.a Emil Brunner : The Divine Imperative (1937)

⁶⁶⁸ IV.1.b Karl Barth, Church Dogmatics: The Doctrine of Creation, III.4

⁶⁶⁹ IV.1.cJürgen Moltmann: Jog az értelmes munkához, 1984 (2007); A játék teológiája

⁶⁷⁰ IV.1.e Miroslav Volf , Work in the Spirit, első kiadás 1991

⁶⁷¹ IV.2.c Szűcs Ferenc

feledkezhetünk meg arról, hogy ezen keresztül az egyénnek is van lehetősége arra, hogy a munkában kiteljesedjen, és az önmegvalósítás eszközeként használhassa. Az oktatáson keresztül arra is lehetőséget kap, hogy változtasson a munkáján, hogy valódi emberségéhez segítse hozzá (Brunner).

Szűcs Ferenc alapján akkor tudunk jól élni a lehetőségeinkkel, ha megfelelő módon gazdálkodunk talentumainkkal. Az oktatás ebben nagyon fontos terepe, hiszen itt teljeshetnek ki velünk született képességeink. Nemcsak az egyén, hanem a társadalom számára is lényeges ez, hiszen egyáltalán nem mindegy, hogy a munka világában milyen potenciállal rendelkezik egy ország. Az oktatás a társadalmi mobilitás alapja is egyben. Volf-fal hozzátelhetjük még, hogy munkánk eredménye eszkatológiai értelmet nyer a transformatio mundi által, tehát nem elég, ha csak a pillanatnyi létfenntartásra tekintünk, hanem arra is, milyen színvonalú tevékenységekkel járulhatunk hozzá Isten országának építéséhez.

2. Globalizáció

A globalizáció árnyoldalai mellett, amiket az előző alfejezetben (V.4. Globalizáció) tárgyaltunk, a fejlődésre gyakorolt pozitív hatásairól sem feledkezhetünk meg. Az infokommunikációs technikák térhódításával emberek tömegei kerülhetnek egymással valós idejű kapcsolatba. Ez lehetővé teszi az eszmék és gondolatok áramlását, az innovációra ösztönzően hat, segíti a kereskedelmet és az ipari termelés decentralizációját, valamint a világgazdaság fokozódó mértékű integrációját. Kálvin gondolkodásában a javak Isten gondviselése alapján jutnak el a társadalom egyes rétegeihez, és így a globális kereskedelemnek pozitív szerepe is van.

Bár a jövedelmi egyenlőtlenségek az egyes országcsoportok között szélesedtek, de a GDP növekedése jó hatást fejthet ki a helyi társadalmakban. A gazdaság fejlődése kölcsönös előnyökkel jár, hiszen ezzel egymás javát szolgálják az emberek (országhatárokon átívelően), és lehetővé teszi, hogy társadalmi helyzetüknek megfelelően éljenek (Luther).

3. A munkával való elégedettség

A munkával való elégedettségnek számos tényezője van. Az egyik a megfelelő jövedelem, ami megadja az embernek azt a nyugalmat, hogy megélhetése biztosított. A „V.5 A munkával való elégedettség” című alfejezetben leírt kutatások ezt mutatják, ugyanakkor a megélhetési szint függhet az adott társadalomtól és az egyéntől is. Kis jövedelmek esetén a megelégedettség határozottan növekszik az a fizetés emelkedésével.

Ha az anyagi biztonság ilyen értelemben adott, fókuszálhatnak egy munkahelyen arra, hogyan segítik az önmegvalósításban a dolgozókat. Ez a munkaszervezet felőli megközelítés. Fontos a szervezeti célok világossága, hasonlóan a belső normákhoz, hogy azonosulni lehessen velük. Ez vezethet az örömteli szervezethez, ahol a munkatársak is elégedettek munkájukkal. Az egyén maga is sokat tehet azért, hogy elégedett legyen a munkakörével, foglalkozásával. Ehhez a munkatársak, az innováció, a segítőkészség irányában nyitottnak kell lennie és keresnie a cégen belüli új lehetőségeket.

Az Újszövetség arról tudósít, hogy az első keresztyének általában megmaradtak a régi foglalkozásukban. Megváltozott viszont a munkához való viszonyuk, mert az Isten országába való elhívásuk dimenziói más távlatot adtak életük ezen területének is. Kálvin szóhasználatában az ember Isten gondviselésében az Ő munkatársa lehet, ami megadja a munkának a méltóságát. Ahhoz, hogy felszabadultan dolgozhassunk, Isten kegyelmére kell hagyatkoznunk, és megszabadulunk attól a teheről, hogy a saját munkánkban bízzunk csupán (Barth). Elégedettségünkre az is alapot ad, hogy többet tehetünk, mint ami a közvetlen érdekünkéből következik, hiszen ezzel is Isten országát építjük (Moltmann). Mindezt tehetjük a teremtés örömeiben való részvétel jóleső érzésével (Szűcs Ferenc).

4. Munkahelyi szerepek

A gyártósori betanított munkások számára kevés tere van a kreativitásnak a munkakörükből következően. A „V.7. Munkahelyi szerepek” című fejezetben viszont azt olvashatjuk, hogy ennek ellenére kifejlesztnek speciális képességeket, szerepjátékokat, amelyek élhetőbbé teszik munkakörnyezetüket. A megfelelés kedvéért akkor teljesítenek azonban magas produktivitással, ha a munkát érdekesebbé teszik és több önállóságot is kapnak hozzá. A menedzserek munkaköre lényegesen nagyobb szabadságot és ugyanakkor felelősséget is jelent, ezen kívül a szerep bonyolultsága és a változások kellően gazdag munkakört jelenthetnek, ami a karrierlehetőségekkel, és a megfelelő szintű juttatásokkal együtt hozzájárulhat a munka öröméhez. A szakértői típusú munkakörök esetén kiemelhetjük az autonómiát mint motiváló tényezőt, ugyanakkor a szakmai szervezetek is erősek, tehát ellene hatnak az elmagányosodásnak.

Az egyes foglalkozásoknak megvan a pozitív szerepe a társadalom életében (Kálvin), ugyanakkor itt is érvényes Brunner megállapítása, miszerint a munka akkor boldogít, ha a valódi emberségéhez segíti hozzá az embert, és a közösség hasznára is van. Ez minden munkahelyi szerepre igaz, és a megvalósítása a betanított munkánál ütközik a legnagyobb akadályokba.

5. ILO (Nemzetközi Munkaügyi Szervezet)

Az ILO küldetésnyilatkozata és stratégiai céljai a tisztességes munka lehetőségének megteremtéséről és védelméről szólnak globális felelősséggel, ahogy azt a V.9. „ILO (International Labour Organisation / Nemzetközi Munkaügyi Szervezet), www.ilo.org” című fejezetben ismertettük. Itt most a küldetésnyilatkozatot ismételjük meg: „Az ILO elsődleges célja annak előmozdítása, hogy férfiak és nők tisztességes és produktív munkához juthassanak a szabadság, egyenlőség, biztonság és emberi méltóság feltételeinek biztosításával.”⁶⁷²

A tisztességes munka céljának megfogalmazása az alapvető emberi jogok betartásával és az emberi méltóság figyelembe vételével a világ különböző vallási háttérű országainak közösen vállalható, a munka világához kötődő alapértékeit jeleníti meg. A keresztyének számára az Isten országába való elhívás a munkának új dimenzióit is jelenti a tisztességes munka megvalósítása mellett, hiszen Isten gondviselésében az Ő munkatársai lehetnek, és a teremtett világot nemcsak megőrzik (Kálvin), hanem át is alakítják az Ő országának eljövételén munkálkodva (Moltmann). Nem a saját munkájukban bíznak, hanem Isten kegyelmére hagyatkoznak (Barth).

VI.6. A reflexió összegzése

Reflexiónkat a társadalom-ember, áldás-átok viszonylatokban fejtettük ki a munkával kapcsolatban. Ezek a dimenziók átívelnek a történelmen és a Szentírás munkával kapcsolatos tanítását a teológusok fáradozásai segítségével a mára is alkalmazhattuk. Itt a tájékozódásunkat a szociológia és a munkapszichológia segítette, hogy adekvát módon leírt jelenségekre reflektálhassunk. Visszaidézzük Barthnak a munkával kapcsolatos állásfoglalását: „A munkának az életben csak másodlagos fontossága lehet. Egyedüli értelmét az adhatja, hogy felszabadítja az embert, hogy részt vegyen a keresztyén közösség szolgálatában.”⁶⁷³ Egyetértve azzal, hogy a munka lehetőséget ad a keresztyén közösség szolgálatában való részvételre, ugyanakkor két többletfeladatot is jelent az keresztyén ember számára. Az első Kálvin nyomán az, hogy Isten gondviselésébe kapcsolódhat bele,⁶⁷⁴ a másik pedig, ahogy Volf a munka értelmét eszkatológikus távlatban helyezi el Moltmann nyomán: a világ nem semmisül meg, hanem egy eszkatológiai átalakuláson

⁶⁷² (ILO, Mission and Objectives) Mission and objectives

⁶⁷³ (Barth, 1951 (2010) old.: 550) ⁶⁷³

⁶⁷⁴ III.3.b Kálvin 1 Munka és pihenés

megy keresztül, és ez a folytonosság ösztönző az ember munkájára, hiszen a nemes cselekedetek nem hiábavalóak.⁶⁷⁵

Hogyan valósul meg egy emberéletében mindhárom feladat? Erre a válasz azzal a kérdéssel kezdődik a hívő ember számára, hogy mi az Isten rendelése szerint megvalósítható élet programja? A talentumait felismerheti és kiteljesítheti a keresztyén közösség hatására olyan kegyelmi ajándékokká, amelyeknek segítségével ezt a hármas feladatot elvégezheti. Teheti ezt a hit, remény és szeretet emberiségéből⁶⁷⁶ következő munkaetika alapján.

⁶⁷⁵ IV.1.e Miroslav Volf , Work in the Spirit, első kiadás 1991

⁶⁷⁶IV.1.d Arthur Rich, Business and Economic Ethics, az angol fordítás az 1990-es kiadás alapján 1 A hit, remény és szeretetből következő emberiség

VII. ÖSSZEFOGLALÁS

„A munka 21. század eleji református teológiai reflexiója” című PhD disszertáció a jelenkor munkával kapcsolatos jelenségeire reflektál, amelyek leírását a kapcsolódó tudományterületek (szociológia, munkapszichológia) szolgáltatják. A kiválasztás alapja az, hogy a munka világának fontos területei legyenek, és a közérdeklődés adja aktualitásukat. Így kerül tárgyalásra a munka mint fogalom, a munkanélküliség, az oktatás, a globalizáció, a munkával való elégedettség, a munkamánia, a munkahelyi szerepek, a nők a munka világában és a Nemzetközi Munkaügyi szervezet (ILO).

A reflexió teológia alapját a munka bibliai teológiai értelmezésének vizsgálata kezdi, amelyet a szerző több lehetséges értelmezési struktúra elemeit felhasználva a munka a teremtéstörténetben, a munka mint teremtési rend, Isten munkája, a *vocatio*, a keresztyének munkája, valamint a szabadidő és a pihenés felosztásban végez el, ami értelmezési keretet ad az egyes teológusok kapcsolódó nézeteinek ismertetése során is.

Az ezt követő történeti áttekintés a korai Egyháztól Luther és Kálvin tanításainak ismertetéséig jut el a teológiai körön belüli eszmétörténeti vizsgálattal. Látható, hogy a munkával kapcsolatos teológiai vizsgálódás folytonos reflexiót is jelentett a korabeli társadalom felé, és az egyes teológusok nézeteire erős hatással voltak azok a társadalmi viszonyok, amikben éltek. Az áttekintés kiegészül olyan eszmeáramlatok vizsgálatával, amik döntő befolyással voltak arra, hogy a 20. század második felére és a 21. század elejére a munka világa milyenné vált. Ezek az irányzatok a marxizmus viszonya a munkához, valamint a munkaszervezés ford-i/taylor-i modelljei. „A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme” vizsgálata a dolgozat tárgyára vonatkoztatva pedig példa a munka világának és a protestáns teológia összekapcsolására annak sajátos, weber-i módjára.

A jelenkori teológia ilyen történeti előzmények utána kellett, hogy megfogalmazza a munkára vonatkozó megállapításait. A dolgozat itt egyrészt a protestáns teológusok közül klasszikusokat választ ki (Brunner Barth, Moltmann), és elemzi a kapcsolódó értelmezéseiket, másrészt pedig olyan kutatók munkáira tér ki (például Volf, Darrel, Witherington), akik a munka teológiájáról írtak rendszerezett műveket. Megállapítható, hogy az egyes teológusok ezen a területen is hatottak egymásra, és hatott rájuk az a társadalmi környezet, elődeikhez hasonlóan, amiben alkottak alkotnak. Megfigyelhető az is, hogy a gazdasági fejlődés folyamatosan hoz újabb kérdéseket, amikre fontos reagálni, és az is, hogy a gazdaságtudományok fejlődése adekvát fogalmi apparátust jelent a teológia számára is. A dolgozat külön kitér az 1945-90 közötti magyarországi protestáns teológia

munkával kapcsolatos elemzéseire is. Nem volt célja a korszak kritikai vizsgálata, de a hivatalos egyházi sajtóban megjelent írások nem képezik a munka eszmetörténetének azon részét, amelynek esetleges nóvumai hangsúlyosan szerepelhetnének a reflexióban. A szerző ezek után Török István, Szűcs Ferenc és Bolyki János munkásságán tájékozódik, mint olyan teológusokon, akik segítenek visszavezetni a munkával kapcsolatos teológiai gondolkodást a globális főáramlatokba.

A római katolikus társadalmi tanításnak a munkára vonatkozó része bemutat egy olyan értelmezési keretet, amely globális, szisztematikus és igyekszik folyamatosan reflektálni a társadalmi változásokra.

Ezt követően a munka világának kiválasztott területei kerülnek ismertetésre. A szerző szándéka, hogy a szociológiai és munkapszichológiai jellegű vizsgálódás felkeltse azok érdeklődését is a reflexió iránt, akik napi munkájukra ismerhetnek az egyes jelenségeknél, és így a teológiai reflexió felé forduljanak.

A reflexió a munka fogalmi értelmezéseinek összehasonlítása a munka és társadalom, munka és ember, munka és átok, munka és áldás viszonyokban jelenik meg, a leírt jelenségekkel való párbeszédben. A dolgozat szerint a reflexió a többi történeti korhoz hasonlóan elvégezhető és a jelenségek adekvát leírása segíti, hogy a teológiai mondanivaló relevánssá lehessen az olvasók számára.

VIII. IRODALOMJEGYZÉK

- Alford I. P. , Helen J. és Naughton, Michael J. 2004.** *Management, ha számít a hit (Keresztény társadalmi elvek a modern korban)*. Budapest : Kairosz Könyvkiadó, 2004. ISBN 9789639568372.
- Althaus, Paul. 2007.** *The Ethics of Martin Luther*. [ford.] Robert C. Schultz. Kindle Edition. Minneapolis : Fortress Press, 2007. ISBN-13 978-0-8006-1709-7.
- Andel, Kelly Van. Emil Brunner.** Emil Brunner. *Gifford Lectures*. [Online] Emil Brunner. [Hivatkozva: 2013. 05 10.] <http://www.giffordlectures.org/Author.asp?AuthorID=30>.
- Andorka, Rudolf. 1997.** *Bevezetés a szociológiába*. Budapest : Osiris Kiadó, 1997. ISBN 963 379 278 9.
- Aquinas Saint, Thomas.** Summa Theologica. *Christian Classic Ethereal Library*. [Online] [Hivatkozva: 2013. 02 09.] <http://www.ccel.org/ccel/aquinas/summa.html>.
- Aquinói Szent, Tamás. 2002.** *A teológia foglalatata (Első rész, questio 1-119)*. [ford.] János Tudós-Takács. Budapest : Gede Testvérek Bt., 2002. ISBN 963 9298 28 X.
- **2008.** *A teológia foglalatata (Második rész 1, questio 1-114)*. Budapest : Gede Testvérek Bt., 2008. ISBN 978 963 9298 73 6.
- Ash, Colin. 2010.** Boldogság és közgazdaságtan. [szerk.] László Zsolnai. *Boldogság és gazdagság (A buddhista közgazdaságtan eszméi)*. Budapest : Typotex, 2010, old.: 143-163.
- Assembly, Westminster.** The Westminster Shorter Catechism. *Creeds of Christendom*. [Online] [Hivatkozva: 2013. 02 28.] http://www.creeds.net/Westminster/shorter_catechism.html.
- Balikó, Zoltán. 1998.** Heinz Zahrnt: "Az Isten-kérdés". *THEOLOGIAI SZEMLE*. 1998., 41. kötet, 6, old.: 373-374.
- **2010.** Jeromos gazdaságetikához köthető gondolatai. *THEOLOGIAI SZEMLE*. 2010., 53. kötet, 4, old.: 196-198.
- **2012.** Kálvin János gazdaságetikával kapcsolatos tanításának alapvonalai. [szerk.] József Zsengellér és Dóra Ágnes Trajtler. *"A Szentnek megismerése ad értelmet"*. Budapest : Károli Gáspár Református egyetem - L'Harmattan Kiadó, 2012, Conferentia Rerum Divinarum 1-2. kötet, old.: 167-171.
- **2010.** Krüszosztomosz gazdaságetikával kapcsolatos gondolatai. *THEOLOGIAI SZEMLE*. 2010., 53. kötet, 3, old.: 146-148.

- , 2012. Munka: vocatio és/vagy charisma. [szerk.] Dóra Ágnes Trajtler. *Tan és módszertan*. Budapest : Károli Gáspár Református Egyetem - L'Harmattan Kiadó, 2012, Conferentia Rerum Divinarum III.. kötet, old.: 83-88.
- , 2012. Világok vándorai: Úti beszámolók Karl Barth 1936-os és 1948-as magyarországi látogatásáról; Karl Barth és Vassady Béla levelezése. *CONFESSIO - A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ FIGYELŐJE*. 2012., 36. kötet, 2, old.: 123-124.
- Barth, Karl. 1951 (2010).** *Church Dogmatics - The Doctrine of Creation*. [szerk.] G. W. Bromiley és T. F. Torrance. [ford.] A. T. Mackay, és mtsai. Peabody : Hendrickson Publishers, Marketing LLC, 1951 (2010). III.4. kötet. ISBN 978-1-59856-442-6.
- Békefy-Röhrig, Klaudia. 2010.** 100 éve született Arthur Rich svájci szociáletikus. *Református Szeretetszolgálat*. [Online] 2010. 01 09. [Hivatkozva: 2013. 05 19.] http://www.diakonia.reformatus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=485%3A100-eve-szueletett-arthur-rich-svajci-szocialetikus&Itemid=60.
- Békési, Andor. 1964.** Kálvin szociáletikája. *Theologiai szemle*. 1964., 1964. kötet, 11-12, old.: 356-363.
- 1995.** *Biblia*. Az 1975. évi új fordítású Biblia javított kiadása (1990). Budapest : Kálvin Kiadó, 1995. in Arcanum Bibliotéka CD-Rom (ISBN 963 85923 7 0).
- Biéler, André. 2005.** *Calvin's Economic and Social Thought*. [szerk.] James Greig. [ford.] Edward Dommen. Geneva : World Alliance of Reformed Churches; World Council of Churches, 2005. ISBN 2-8254-1445-X.
- Bolyki, János. 1999.** "Teremtésvédelem" Ökológiai krízisünk teológiai megközelítése. Budapest : Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 1999. ISBN 963 300 779 8.
- , 1998. *Újszövetségi etika*. Budapest : Magyarországi Református Egyház Kálvin Kiadója, 1998. ISBN 963 300 721 6.
- Bonhoeffer, Dietrich. 1955.** *Ethics*. KindleEdition. hely nélk. : Macmillan Publishing Company, 1955. ISBN-13: 978-1-4516-8850-4 (ebook).
- Brandt, Juliane. 2005.** A weberi tézis és a magyarországi protestantizmus a 19. században. [szerk.] Attila Károly Molnár. *Szellem és etika (A "100 éves a Protestáns etika konferencia előadásai)*. Budapest : Századvég Kiadó, 2005, old.: 125-153.
- Brunner, Emil. 1937.** *The Divine Imperative*. [ford.] Olive Wyon. Philadelphia : The Westminster Press, 1937. ISBN 0-664-24246-4.
- Calvin, John. Calvin's Commentaries / Commentaries on the Catholic Epistles.** Calvin's Commentaries / Commentaries on the Catholic Epistles. *BibleStudyGuide.org*.

- [Online] Calvin's Commentaries / Commentaries on the Catholic Epistles. [Hivatkozva: 2013. 03 04.] http://biblestudyguide.org/comment/calvin/comm_vol45/htm/TOC.htm.
- **Commentary on Corinthians - Volume 1.** Commentary on Corinthians - Volume 1. *Christian Classics Ethereal Library*. [Online] Commentary on Corinthians - Volume 1. [Hivatkozva: 2013. 05 01.] <http://www.ccel.org/ccel/calvin/calcom39.pdf>.
- **Commentary on Genesis - Volume 1.** Commentary on Genesis - Volume 1. *Christian Classics Ethereal Library*. [Online] Commentary on Genesis - Volume 1. [Hivatkozva: 2013. 04 06.] <http://www.ccel.org/ccel/calvin/calcom01.pdf>.
- **Commentary on Matthew, Mark, Luke - Volume 2.** Commentary on Matthew, Mark, Luke - Volume 2. *Christian Ethereal Library*. [Online] Commentary on Matthew, Mark, Luke - Volume 2. [Hivatkozva: 2013. 05 01.] <http://www.ccel.org/ccel/calvin/calcom32.pdf>.
- **Commentary on Psalms - Volume 4.** Commentary on Psalms - Volume 4. *Christian Classics Ethereal Library*. [Online] Commentary on Psalms - Volume 4. [Hivatkozva: 2013. 04 08.] <http://www.ccel.org/ccel/calvin/calcom11.pdf>.
- **Commentary on Timothy, Titus, Philemon.** Commentary on Timothy, Titus, Philemon. *Christian Ethereal Library*. [Online] Commentary on Timothy, Titus, Philemon. [Hivatkozva: 2013. 05 05.] <http://www.ccel.org/ccel/calvin/calcom43.pdf>.
- **Harmony of the Law - Volume 2.** Harmony of the Law - Volume 2. *Christian Ethereal Library*. [Online] Harmony of the Law - Volume 2. [Hivatkozva: 2013. 04 30.] <http://www.ccel.org/ccel/calvin/calcom04.pdf>.
- **Harmony of the Law - Volume 3.** Harmony of the Law - Volume 3. *Christian Classics Ethereal Library*. [Online] Harmony of the Law - Volume 3. [Hivatkozva: 2013. 05 05.] <http://www.ccel.org/ccel/calvin/calcom05.pdf>.
- ChristianHistory.net. 2008.** Karl Barth. <http://www.christianitytoday.org/>. [Online] 2008. 08 08. [Hivatkozva: 2013. 05 13.] <http://www.christianitytoday.com/ch/131christians/theologians/barth.html?start=1>.
- Cosden, Darrel. 2006.** *The Heavenly Good od Earthly Work*. Milton Keynes : Paternoster Press, 2006. ISBN 1-84227-417-1.
- Cosden, Darrell. 2004.** *A Theology of Work*. Eugene : Wipf and Stock Publishers, 2004. ISBN-13 978-1-59752-757-6.
- Czeglédy, Sándor. 1981.** A Thessalonikaiakhoz írt első levél magyarázata. [szerk.] Zsinati Bizottság. *Jublieumi Kommentár*. Budapest : VII. Budapesti Zsinat, 1981, old.: 276-283.

- , 1981. A Thessalonikaiakhoz írt második levél magyarázata. [szerk.] Zsinati Bizottság. *Jubileumi Kommentár*. Budapest : VII. Budapesti Zsinat, 1981, old.: 283-287.
- Cs. Kiss, Lajos. 2005.** Max Weber tudományfelfogása és a protestáns etika. [szerk.] Károly Attila Molnár. *Szellem és etika (A "100 éves a Protestáns etika" konferencia előadásai)*. Budapest : Századvég Kiadó, 2005, old.: 175-201.
- Csikszentmihályi, Mihály. 2009.** *Az öröm művészete (Flow a mindennapokban)*. [ford.] Andrea Halmosi. Budapest : Nyitott Könyvműhely, 2009. ISBN 978-963-9725-70-6.
- Csoba, Judit. 2010.** *A tisztességes munka (A teljes foglalkoztatás a 21. század esélye vagy utópiája?)*. Budapest : L'Harmattan, 2010. ISBN 978 963 236 302 8.
- Dahling-Sander, Christoph. 1999.** Letter from the Karl Barth-Archives, No. 2, 1999. *Karl Barth-Archiv*. [Online] 1999. [Hivatkozva: 2013. 05 10.] <http://karlbarth.unibas.ch/fileadmin/downloads/letter2.pdf>.
- Deane-Drummond, Celia E. 2010.** *Eco-Theology*. Kindle Edition. London : Andrews UK, 2010. ISBN 9780232526165.
- Deli, Lajos. 2012.** Munka az Újszövetségben. [szerk.] Zoltán Tarjányi. *Ekölcsteológiai tanulmányok: A munka*. Budapest : Jel Könyvkiadó, 2012, XIII. kötet, old.: 23-41.
- 2004.** *Deuterokanonikus bibliai könyvek (A Septuaginta alapján)*. Budapest : Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 2004. ISBN 963 300 974 x.
- Doromby, Károly. 1974.** A munka keresztény értékelése. *Vigilia*. 1974., XXXIX. kötet, 4, old.: 238-241.
- Dunkin, Richard. 2010.** *The History of Work*. Handmills, Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2010. ISBN 978-0-230-23893-0.
- Engels, Frigyes. 1847.** Isten országa, utópia, szolidaritás ((beszélgetés a kapitalizmusban). *Gerlóczy Ferenc honlapja*. [Online] 1847. [Hivatkozva: 2013. 05 05.] http://www.gerlo.hu/kommunizmus-vita/engels_a_kommunizmus_alapelvei.html.
- Fazakas, Sándor. 2009.** Kálvin szociáletikája. *Kálvin időszerűsége*. Budapest : Magyarországi Református Egyház Kálvin Kiadója, 2009, old.: 104-140.
- Ferencz, Árpád, [szerk.]. 2007.** *Világok vándorai (Úti beszámoló Karl Barth 1936-os és 1948-as magyarországi látogatásáról; Karl Barth és Vassady Béla levelezése)*. Debrecen : Debreceni Református Hittudományi Egyetem Karl Barth Kutatóintézet Kiadványai, 2007.
- Ford, Henry. 2005.** My Life and Work. *Main.gov*. [Online] 2005. 01. [Hivatkozva: 2013. 05 06.] In Collaboration With Samuel Crowther. http://www.maine.gov/dhhs/btc/articles/Henry_Ford-EBook.pdf.

- Fóti, János és Lakatos, Miklós.** Foglalkoztatottság és munkanélküliség. *Szociális Partnerek Integrált Tudásbázisa*. [Online] [Hivatkozva: 2013. 03 06.] http://tudasbazis.org.hu/doktar/kutatasok_tanulmanyok_publicaciok/foglalkoztataspolitika/Munkaeropiac_multja_jelene.pdf.
- Friedenthal, Richard. 1983.** *Luther élete is kora*. [ford.] István Terényi. 3. kiadás. Budapest : Gondolat, 1983. ISBN 963 281 229 8.
- Fuchs, Eric. 2009.** Calvin's Ethic. [szerk.] Martin Ernst Hirzel és Martin Sallmann. *John Calvin's Impact on Church and Society, 1509-2009*. Grand Rapids : William B. Erdmans Publishing Company, 2009, old.: 122-145.
- Fukász, György. 1965.** *A munka filozófiája (fizikai munka - szellemi munka)*. Budapest : Kossuth Könyvkiadó, 1965.
- Furnham, Adrian. 2012.** *The psychology of behaviour at work*. KindleEdition (2nd edition). Hove : Psychology Press, 2012. ISBN 13: 978-1-84169-503-7.
- Garaczi, Imre. 2009.** *Önérdék és önzetlenség*. hely nélk. : Perfekt Gazdasági Tanácsadó, Oktató és Kiadó Zrt., 2009. ISBN 978-963-394-766-1.
- Giddens, Anthony. 2008.** *Szociológia*. Budapest : Osiris Kiadó, 2008. ISBN 978 963 389 984 7.
- giffordlectures.org. Jürgen Moltmann.** Authors/Jurgen Moltmann. *The Gifford Lectures*. [Online] Jürgen Moltmann. [Hivatkozva: 2013. 05 19.] <http://www.giffordlectures.org/Author.asp?AuthorID=217>.
- Gotobed, Julian. Ernst Troeltsch.** Ernst Troeltsch. *Boston Collaborative Encyclopedia of Western Theology*. [Online] Ernst Troeltsch. [Hivatkozva: 2013. 05 22.] <http://people.bu.edu/wwildman/bce/troeltsch.htm>.
- Gömböcz, Elvira. 2010.** A gazdasági globalizáció főbb társadalmi hatásai és a keresztény egyházak felelőssége. [Online] 2010. [Hivatkozva: 2013. 05 28.] <http://teol.lutheran.hu/tanszek/driskola/Disszert%20E1ci%20F3%20GE.pdf>.
- Grint, Kieth. 2005.** *The Sociology of Work*. 3rd Edition, Fully revised and updated. Cambridge : Polity Press, 2005.
- Hayton, Brad. 2011.** *Divine Work: Theology of Work According to the Desert Fathers*. Irvine : TRI-NET Publishing, 2011. ISBN 13 9781463789749.
- Heltai, László. 2008.** Globális problémák. [szerk.] György Csáki és Péter Farkas. *A globalizáció és hatásai (Európai válaszok)*. Budapest : Napvilág Kiadó, 2008, old.: 135-154.

- Hiebert, Theodore. 2009.** Genesis. [szerk.] Gail R. O'day és David L. Petersen. *Theological Bible Commentary*. Louisville : John Knox Press,, 2009, old.: 3-27.
- Hippói, Ágoston.** Of the Works of Monks (St. Augustine). *The Fathers of the Church*. [Online] [Hivatkozva: 2013. 04 26.] <http://www.newadvent.org/fathers/1314.htm>.
- Huyser-Honig, Joan. 2006.** Miroslav Volf: Religious commitment that promotes peace, not violence. *Calvin Institute of Christian Worship*. [Online] 2006. 11 28. [Hivatkozva: 2013. 05 24.] <http://worship.calvin.edu/resources/resource-library/miroslav-volf-religious-commitment-that-promotes-peace-not-violence/>.
- ILO. Applying and promoting International Labour Standards.** Applying and promoting International Labour Standards. *International Labour Organisation*. [Online] Applying and promoting International Labour Standards. [Hivatkozva: 2013. 01 20.] <http://www.ilo.org/global/standards/applying-and-promoting-international-labour-standards/lang--en/index.htm>.
- **Conventions and Recommendations.** Conventions and Recommendations. *International Labour Organisation*. [Online] Conventions and Recommendations. [Hivatkozva: 2013. 01 20.] <http://www.ilo.org/global/standards/introduction-to-international-labour-standards/conventions-and-recommendations/lang--en/index.htm>.
- **Employment creation.** Employment creation. *International Labour Organisation*. [Online] Employment creation. [Hivatkozva: 2013. 01 20.] <http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/decent-work-agenda/employment-creation/lang--en/index.htm>.
- **2010.** Global child labour developments: Measuring trends from 2004 to 2008. *International Labour Organisation*. [Online] 2010. 05 07. [Hivatkozva: 2013. 03 02.] <http://www.ilo.org/ipeinfo/product/download.do?type=document&id=13313.978-92-2-123523-1>[ISBN].
- **2012.** Global Employment Trends 2012: Preventing a deeper jobs crisis. *International Labour Organisation*. [Online] 2012. 01. [Hivatkozva: 2013. 01 30.] http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_171571.pdf. ISBN 978-92-2-124925-2 (web pdf).
- **2012.** Global Wage Report 2012-13. *International Labour Organisation*. [Online] 2012. 12. [Hivatkozva: 2013. 01 30.] <http://www.ilo.org/global/research/global-reports/global-wage-report/2012/lang--en/index.htm>.
- **2013.** Marking progress against child labour, Global estimates and trends 2000-2012. *International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC)*. [Online] 2013. 09

23. [Hivatkozva: 2013. 11 02.] http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---ipec/documents/publication/wcms_221513.pdf. ISBN: 978-92-2-127182-6 (Web PDF).
- . **Mission and Objectives.** Mission and Objectives. *International Labour Organisation*. [Online] Mission and Objectives. [Hivatkozva: 2013. 01 20.] <http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/mission-and-objectives/lang--en/index.htm>.
- . **Social dialogue.** Social dialogue. *International Labour Organisation*. [Online] Social dialogue. [Hivatkozva: 2013. 01 20.] <http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/decent-work-agenda/social-dialogue/lang--en/index.htm>.
- . **Social protection.** Social protection. *International Labour Organisation*. [Online] Social protection. [Hivatkozva: 2013. 01 20.] <http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/decent-work-agenda/social-protection/lang--en/index.htm>.
- . **What is child labour.** What is child labour. *International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC)*. [Online] What is child labour. [Hivatkozva: 2013. 11 04.] <http://www.ilo.org/ipec/facts/lang--en/index.htm>.
- . **2012.** World of Work Report. *International Labour Organisation*. [Online] 2012. 05. [Hivatkozva: 2013. 01 30.] <http://www.ilo.org/global/research/global-reports/world-of-work/lang--en/index.htm>.
- ILO; Global Employment Trends for Women 2012. 2012.** International Labour Organisation. *Global Employment Trends for Women 2012*. [Online] 2012. 12 11. [Hivatkozva: 2013. 03 09.] http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_195447.pdf.
- Jánossy, Imre. 1958.** A munka keresztyén etikai kérdései a társadalmi rendszerváltozás idején. *Theologiai szemle*. 1958., 1958. kötet, 4-5, old.: 159-165.
- Jávor, István és Rozgonyi, Tamás. 2003.** *Szervezet- és munkaszociológia*. Budapest : Zsigmon Király Főiskola, 2003.
- József, Attila.** József Attila összes költeménye. *Magyar Elektronikus Könyvtár*. [Online] [Hivatkozva: 2013. 03 10.] <http://www.mek.oszk.hu/00700/00708/html/>.
- Judson University. Darrell T. Cosden Profile.** Darrell T. Cosden Profile. *Judson University*. [Online] Darrell T. Cosden Profile. [Hivatkozva: 2013. 05 24.] http://www.judsonu.edu/Undergraduate/Biblical_and_Theological_Studies/Faculty/Darrell_Cosden/.
- Kálvin, János. 1995.** *A keresztyén vallás rendszere*. [ford.] Sándor Ceglédi és Gusztáv Rábold. Az 1559-es kiadás fordításának (1909) újranyomatása. Budapest : Magyarországi REformátus Egyház Kálvin János Kiadója, 1995. I. kötet. kötet. ISBN 963 300 599 x.

- Karasszon, Fezső. 1998.** A zsoltárok könyvének magyarázata. *Jubileumi Kommentár*. Budapest : Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 1998.
- kbarth.org. Biography.** Biography. *Karl Barth*. [Online] Biography. [Hivatkozva: 2013. 05 13.] <http://kbarth.org/biography/>.
- Keve , István. 1977.** A munka becsülete a keresztyén etikában. *Theologiai szemle*. 1977., 11-12, old.: 329-337.
- Killinger, Barbara. 2000.** *Munkamániások (Szalonképes szenvedélybetegek)*. [ford.] Éva Szombathelyi. Budapest : Athenaeum 2000 Kiadó, 2000. ISBN 963 9471 99 2.
- Kiss , Paszkál. 2003.** Laikus elméletek és a gazdaság. [szerk.] György Hunyady és Mózes Székely. *Gazdaságpszichológia*. Budapest : Osiris Kiadó, 2003, old.: 183-223.
- Kiss B. , Gyöngyi. 2003.** [szerző] Gyöngyi Kiss B. [szerk.] György Hunyady és Mózes Székely. *Gazdaságpszichológia*. Budapest : Osiris Kiadó, 2003, old.: 611-643.
- Kiss, Sándor. 1981.** János evangéliumának magyarázata. [szerk.] Zsinati Bizottság. *Jubileumi Kommentár*. Budapest : VII. Budapesti Zsinat, 1981, old.: 96-135.
- Kittel, Gerhard Friedrich. 1985.** *Theological Dictionary of the New Testament, Abridged in One Volume*. hely nélk. : Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 1985. 978-0-8028-2404-2.
- Kommentár, Jubileumi. 1998.** *Jubileumi Kommentár*. [CD ROM] Budapest : Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Arcanum Adatbázis, 1998. Bibliotéka.
- Koncz, Katalin. 1982.** *Nők a munka világába*. Budapest : Magyar Nők Országos Tanácsa - Kossuth Könyvkiadó, 1982. ISBN 963 09 2041 7.
- Kovács, György. 2010.** Protestantizmus és kapitalizmus: magyar gazdaság- és eszmetörténeti tanulságok. *SZTE Doktori Értekezések Repozitórium*. [Online] 2010. [Hivatkozva: 2013. 05 13.] http://doktori.bibl.u-szeged.hu/849/1/disszertacio_Kovacs.pdf.
- Központi Statisztikai Hivatal. 2013.** Központi Statisztikai Hivatal. *Kiadványtár - Központi Statisztikai Hivatal*. [Online] 2013. 01 09. [Hivatkozva: 2013. 01 11.] <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mosz/mosz11.pdf>.
- , 2012. Központi Statisztikai Hivatal. *A KSH JELENTI - GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM - 2012. I–III. negyedév*. [Online] 2012. [Hivatkozva: 2013. 03 06.] <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/jel/jel11209.pdf>. ISSN 1219–6754.
- Lövey, Imre és Nadkarni, Manohar S. 2008.** *Az örömteli szervezet*. 2., bővített, javított kiadás. Budapest : HVG Kiadó Zrt., 2008. ISBN 978-963-9686-40-3.
- Luther Biblia*. [CD] hely nélk. : Arcanum adatbázis Kft.

- Luther, Márton. 1524.** Luther on Psalm 127; EXPOSITION OF PSALM 127, FOR THE CHRISTIANS AT RIGA IN LIVONIA. *Lutherans and Procreation*. [Online] 1524. [Hivatkozva: 2013. 04 28.] <http://lutheransandcontraception.blogspot.hu/2010/09/luther-on-psalm-127.html>.
- **The Large Catechism.** The Large Catechism. *Christian Classics Ethereal Library*. [Online] The Large Catechism. [Hivatkozva: 2013. 04 28.] <http://www.ccel.org/ccel/luther/largecatechism.pdf>.
- **The Small Catechism.** The Small Catechism. *Concordia Publishing House*. [Online] The Small Catechism. [Hivatkozva: 2013. 04 27.] <http://www.cph.org/images/topics/pdf/smallcatechism/table-of-duties.pdf>.
- MacCulloch, Diarmaid. 2011.** *A reformáció története*. Budapest : Európa Könyvkiadó, 2011. ISBN 978 963 07 9281 3.
- Magyar Katolikus Püspöki Konferencia. 1999.** MPKPK szociális körlevele. *Magyar Katolikus Püspöki Konferencia*. [Online] 1999. 03 29. [Hivatkozva: 2012. 12 19.] <http://www.katolikus.hu/korlevel/korlevel.html>.
- Marx, Karl. 1857.** Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie. *Marxist Internet Archive*. [Online] 1857. [Hivatkozva: 2013. 05 05.] http://www.marxists.org/archive/marx/works/download/Marx_Grundrisse.pdf.
- Marx, Károly. 1949.** *A tőke (A politikai gazdaságtan bírálata)*. Budapest : Szikra Kiadás, 1949.
- Módis, László. 1981.** A zsoltárok könyvének magyarázata. [szerk.] Zsinati Bizottság. *Jublieumi Kommentár*. Budapest : VII. Budapesti Zsinat, 1981, old.: 533-585.
- Molnár, Attila. 1994.** *A "protestáns etika" Magyarországon*. Debrecen : Magyar Protestáns Közművelődési Egyesület, 1994. ISBN 963 472 949 x.
- Molnár, Attila Károly. 2005.** A puritán etika és a fegyelem. *Szellem és etika (A "100 éves a Protestáns etika" konferencia előadásai)*. Budapest : Századvég Kiadó, 2005, old.: 105-125.
- Moltmann, Jürgen. 1989.** *A reménység fényei*. [szerk.] Sándor Szathmáry. Budapest : Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1989. ISBN 963 300 300 8.
- **2007 (1984).** *On Human Dignity*. Kindle Edition. Minneapolis : Fortress Press, 2007 (1984). ISBN 978-0-8006-6244-8.
- **1972.** *Theology of Play*. [ford.] Reinhard Ulrich. New York : Harper & Row, 1972. ISBN 06-065902-5.

- Muzslay, István. 1995.** *Gazdaság és erkölcs.* <http://www.piar.hu/pazmany>. Budapest : Márton Áron Kiadó, 1995. Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár. ISBN 963 7947 50 7.
- Ngwenya, Sinenhlanhla Sithulisiwe. 2009.** From Womb to Work: A Theological Reflection of “Child Labour” in Zimbabwe. *University of Kwazulu-Natal, ResearchSpace.* [Online] 2009. [Hivatkozva: 2013. 11 04.] http://researchspace.ukzn.ac.za/xmlui/bitstream/handle/10413/296/Ngwenya_SS_2009.pdf?sequence=3.
- Oates, Wayne. 1971.** *Confessions of a Workaholic.* New York : The World Publishing Company, 1971.
- Oermann, Niels Ole. 2007.** *Anständig Geld Verdienen?* Gütersloh : Gütersloher Verlagshaus, 2007. ISBN 978-3-529-08034-5.
- Oroszi, Sándor. 2009.** Az erdők története. *História - történelmi folyóirat.* [Online] 2009. 3. [Hivatkozva: 2013. 09 09.] <http://www.historia.hu/userfiles/files/2009-03/Oroszi.pdf>.
- Ottlyk, Ernő. 1958.** Munkaerkölcs és keresztyén hivatástudat. *Theologiai szemle.* 1958., 1958. kötet, 4-5, old.: 166-173.
- Pákozdy, László Márton. 1980.** Östörténetek. [szerk.] József Adorján, és mtsai. *"Hirdesd az igét" Igehirdetők kézikönyve.* Budapest : A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1980, old.: 53-65.
- Papp, Miklós. 2012.** A munka és a hit egyeztetésének patrisztikus lépcsői. [szerk.] Zoltán Tarjányi. *Erkölcsteológiai tanulmányok 13. (A munka).* Budapest : Jel Könyvkiadó, 2012, old.: 41-65.
- Pongrácz, Tiborné.** Tárki Adatbank. *A család és a munka szerepe a nők életében.* [Online] [Hivatkozva: 2013. 03 06.] <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a503.pdf>.
- Rad, Gerhard von. 2000.** *Az Ószövetség teológiája I.* Budapest : Osiris Kiadó, 2000. ISBN 978 963 389 944 1.
- Ranft, Patricia. 2006.** *The Theology of Work (Peter Damian and the Medieval Religious Renewal Movement).* New York : Palgrave Macmillan, 2006. ISBN 978-1-4039-6847-0.
- Rasmussen, Pernille. 2008.** *When Work Takes Control.* [ford.] Susie Daugaard Hansen. London : Karnac Books Ltd, 2008. ISBN 978 1 85575 593 2.
- Reed, Esther D. 2010.** *Good Work.* London : Darton, Longmann and Todd Ltd., 2010. ISBN 978-1-60258-295-8.
- Révész, Imre. 1992.** *Egyháztörténelem.* Budapest : Budapesti Református Theológiai Akadémia, 1992. ISBN 963 00 1546 3.

- Rich, Arthur. 2006.** *Business and Economic Ethics / The ethics of Economic Systems.* Leuven-Paris-Dudley, MA : Peeters, 2006. ISBN 90-429-1439-4.
- Richardson, Alan. 1963.** *The Biblical Doctrine of Work.* London : SCM Press Ltd., 1963.
- Robinson, Bryan E. 2007.** *Chained to the Desk (A Guidebook to Workaholics).* Second Edition (Kindle). New York and London : New York University Press, 2007. ISBN-13 978-0-8147-7596-7.
- Ryken, Leland. 1995.** Work as Stewardship. [szerk.] Max L. Stackhouse, és mtsai. *On Moral Business.* Grand Rapids : Willam B. Eerdmans Publishing Company, 1995, old.: 84-86.
- Samuelson, Paul A. és Nordhaus, William D. 2012.** *Közgazdaságtan.* [szerk.] Gyula Bock. [ford.] József Misz. 19. kiadás. Budapest : Akadémiai Kiadó, 2012. ISBN 978 963 05 9160 7.
- Sarkadi Nagy, Pál. 1981.** A Filippiekhez írt levél magyarázata. [szerk.] Zsinati Bizottság. *Jubileumi Kommentár.* Budapest : VII. Budapesti Zsinat, 1981, old.: 258-268.
- Sebestyén, Jenő. 1993.** *Református etika.* Újrakiadás; Eredeti: Budapesti Ref. Theol. Akad. Ifjúsági Segélyegylete; 1937-1938. Budapest - Gödöllő : Iránytű Kiadó, 1993. ISBN 963 8079 17 7.
- Sen, Amartya. 2003.** *A fejlődés mint szabadság.* Budapest : Európa Könyvkiadó, 2003. ISBN 963 07 73115.
- Sik, Endre, Csaba, Dániel és Hann, András. 2011.** A férfiak és nők közötti jövedelemegyenlőtlenség és a nemi szegregáció a mai Magyarországon . *Egyenlő Bánásmód Hatóság.* [Online] 2011. 04. [Hivatkozva: 2013. 03 07.] http://www.egyenlobanasmod.hu/tamop/data/TAMOP_EBH_rovid.pdf.
- Siskin, A. F. 1964.** *A marxista etika alapjai.* [ford.] Andorné Székely. Budapest : Kossuth Könyvkiadó, 1964.
- Soltész, János. 2012.** A munka az Ószövetségben. [szerk.] Zoltán Tarjányi. *Erkölcsteológiai tanulmányok: A munka.* Budapest : Jel Könyvkiadó, 2012, XIII. kötet.
- Sweeden, Josh. Theology of Work, by Darrell Cosden (Book Review).** Theology of Work, by Darrell Cosden (Book Review). *Boston University School of Theology, Center for Practical Theology.* [Online] Theology of Work, by Darrell Cosden (Book Review). [Hivatkozva: 2013. 10 12.] <http://www.bu.edu/cpt/resources/book-reviews/theology-of-work-by-darrell-cosden/>.
- Székely, Vince. 2003.** A munkanélküliség lélektana. *Gazdaságpszichológia.* Budapest : Osiris Kiadó, 2003, old.: 643-667.

- Sziszik, Erika. Budapest.** *Szervezet- és munkapszichológia.* 2003 : Zsigmond Király Főiskola, Budapest. ISBN 963 86341 7 0.
- Szűcs, Ferenc. 1998/3..** A tehetség bibliai háttere. *Protestáns Szemle LX.(VII.új).* 1998/3., old.: 145 kk.
- **2012.** Bibliai és teológiai válaszok a szegénységre. *Confessio.* 2012., Harminchatodik évfolyam 2012/2, old.: 22-30.
- **1995.** *Hitvallásismeret.* Budapest : Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar, Rendszeres Teológiai Tanszék, 1995.
- **1999.** Pro és contra Max Weber. [szerk.] János Bolyki és Sándor Tenke. *Szociáletika és társadalom : a zsidó-keresztény etika térhódításának szociológiai-történeti háttere a Római Birodalomban és örökségének esélyei a 3. évezred küszöbén.* 1999., old.: 99-108. Az 1998. szept. 25-26.-án és az 1999. máj. 7-én tartott szociáletikai konferencia előadásai.
- **1993.** *Teológiai etika.* Budapest : Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, 1993. ISBN 963/836/001/1.
- Tarjányi, Zoltán. 2012.** A munka Aquinói Szent Tamás gondolkodásában. [szerk.] Tarjányi Zoltán. *Erkölcsteológiai tanulmányok XIII. A munka.* Budapest : Jel Könyvkiadó, 2012, old.: 65-78.
- **2012.** *Erkölcsteológiai Tanulmányok: A munka.* Budapest : Jel Könyvkiadó, 2012. XIII. kötet. ISSN 1589-3626.
- Taylor, Winslow Frederick. 1919.** The Principles of Scientific Management. *Internet Archive US Cluster.* [Online] 1919. [Hivatkozva: 2013. 05 06.] Digitalized by the Internet Archive in 2006 with funding from Microsoft Corporation.
<http://ia700208.us.archive.org/15/items/principlesofscie00taylrich/principlesofscie00taylrich.pdf>.
- Teaching Staff.** Teaching Staff. *Evangelical Theological Seminary.* [Online] Teaching Staff. [Hivatkozva: 2013. 05 24.] http://www.evtos.hr/en/academics/academic_staff/.
- Tertullianus.** ANF03. Latin Christianity: Its Founder, Tertullian. *Christian Classics Ethereal Library.* [Online] [Hivatkozva: 2013. 04 27.]
<http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf03.pdf>.
- Tomka, Miklós és Goják, János, [szerk.].** *Az Egyház társadalmi tanítása (Dokumentumok).* Budapest : Szent István Társulat. ISBN 963 360 676 4.
- Tóth, Kálmán. 1981.** Mózes öt könyvének magyarázata. [szerk.] Bizottság Zsinati. *Jubileumi Kommentár.* Budapest : VII. Budapesti Zsinat, 1981, old.: 135-277.

- Tóth, Zsombor. 1998.** A puritanizmus kora. *Látó.* 1998., 9. évf.. kötet, 6. sz., old.: 100-107.
- Török, István. 1988.** *Etika.* Amsterdam : Free University Press, 1988. ISBN 90-6256-686-3.
- Troeltsch, Ernst. 1931.** *The Social Teachings of the Christian Churches.* [ford.] Olive Wyon. New York : The Macmillan Company, 1931. I.. kötet.
- **1976.** *The Social Teachings of the Christian Churches.* [ford.] Olive Wyon. Midway Reprint. Chicago : The University of Chicago Press, 1976. II.. kötet.
- United Nations, Department of Economic and Social affairs. Excel Tables - Population Data.** World Population Prospects: The 2012 Revision. *Excel Tables - Population Data; Total Population - Both sexes.* [Online] Excel Tables - Population Data. [Hivatkozva: 2013. 11 05.] <http://esa.un.org/wpp/Excel-Data/population.htm>.
- University of Exeter. Professor Esther D. Reed.** Theology and Religion - Professor Esther D. Reed. *University of Exeter.* [Online] Professor Esther D. Reed. [Hivatkozva: 2013. 05 24.] <http://humanities.exeter.ac.uk/theology/staff/ereed/>.
- Vallas, Steven P., Finlay, William és Wharton, Amy S. 2009.** *The Sociology of Work (Structures and Inequalities).* New York : Oxford University Press, 2009. ISBN 978-0-19-538172-6.
- Varga, Zsigmond J. 1958.** A munka mint keresztyén bizonyágtétel. *Theologiai szemle.* 1958., 1958. kötet, 4-5, old.: 149-159.
- Varga, Zsigmond. 1981.** Márk evangéliumának magyarázata. [szerk.] Zsinati Bizottság. *Jubileumi Kommentár.* Budapest : VII. Budapesti Zsinat, 1981, old.: 43-62.
- **1981.** Máté evangéliumának magyarázata. *Jubileumi Kommentár.* Budapest : VII. Budapesti Zsinat, 1981, old.: 3-43.
- Volf, Miroslav. 2001.** *Work in the Spirit (Toward a Theology of Work).* Eugene, Oregon : Wipf and Stock Publishers, 2001. ISBN 1-57910-641-2.
- Wallace, Ronald S. 1997.** *Calvin's Doctrine of the Christian Life.* Eugene, Oregon : Wipf and Stock Publishers, 1997. ISBN 1-57910-047-3.
- Watson, Tony J. 2012.** *Sociology, Work and Organisation.* Sixth edition. Abingdon, Oxon : Taylor & Francis Group, 2012.
- Weber, Max. 1995.** *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme.* Budapest : Cserépfalvi Kiadó, 1995. ISBN 963 8364 580.

Westermann, Claus. 1993. *Az Ószövetség teológiájának vázlatja.* Budapest : Budapesti Református Theológiai Akadémia Bibliai és Judaisztikai Kutatócsoportja, 1993. ISBN 963 04 3013 4.

White Jr., Lynn. 2000. Ökológiai válságunk történeti gyökerei. [szerk.] András Lányi . [ford.] András Kiséry. *Természet és szabadság.* Budapest : Osiris Kiadó, 2000, old.: 27-36.

Wicker, Don. 2012. *Job Satisfaction.* KindleEdition. Bllomington : AuthorHouse, 2012. ISBN: 978-1-4634-0311-9.

Wingren, Gustaf. 2004. *Luther on Vocation.* [ford.] Carl C. Rasmussen. Eugene : Wipf & Stock Publishers, 2004. ISBN 1-59244-561-6.

Witherington III, Ben. Curriculum Vitae. Curriculum Vitae. *Dr. Ben witherington III.* [Online] Curriculum Vitae. [Hivatkozva: 2013. 05 24.]
<http://www.benwitherington.com/cv.html>.

—. **2011.** *Work (A Kingdom Perspective on Labor).* Grand Rapids, Michigan/Cambridge, U.K. : William B. Eerdmans Publishing Company, 2011. '978-0-8028-6541-0.

Wolf, Hans Walter. 2001. *Az Ószövetség antropológiája.* Budapest : Harmat-PRTA, 2001. ISBN 963-00-7496-6.

www.euvonal.hu. Kérdések - válaszok. Kérdések - válaszok. *www.euvonal.hu.* [Online] EU Tájékoztató Szolgálat, Kérdések - válaszok. [Hivatkozva: 2012. 12 26.]
http://www.euvonal.hu/index.php?op=kerdesvalasz_reszletes&kerdes_valasz_id=528.

wwwold.drhe.hu. 2009. Böleskei Gusztáv. *Debreceni Református Hittudományi Egyetem.* [Online] 2009. 04 16. [Hivatkozva: 2013. 05 19.]
http://wwwold.drhe.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=135&Itemid=149&lang=hu.